

Висвітлено актуальні проблеми міжнародних відносин, питання сучасної системи міжнародного права, особливості розвитку світового господарства та міжнародних економічних відносин.

Для викладачів, наукових співробітників, аспірантів і студентів.

The modern problems of international relations, international law, world economy and international economic relations are highlighted in following issue.

For professors, scientists, PhD students and students.

Освещены актуальные проблемы международных отношений, вопросы современной системы международного права, особенности развития мирового хозяйства и международных экономических отношений.

Для преподавателей, научных сотрудников, аспирантов и студентов.

Відповідальний за випуск – А.С. Нанавов, канд. екон. наук, доц.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	П.М. Ігнат'єв, д-р політ. наук, проф.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	В.В. Копійка, д-р політ. наук, проф. (заст. відп. ред.); М.С. Дорошко, д-р іст. наук, проф. (заст. відп. ред.); А.С. Нанавов, канд. екон. наук, доц.; М.П. Хмара, канд. екон. наук, доц. (відп. секр.); А.Ю. Хлисту́н, канд. екон. наук (відп. секр.); С.Д. Білоцький, д-р юрид. наук, проф.; Гастон Еспіноза, д-р іст. наук, проф.; П.М. Ігнат'єв, д-р політ. наук, проф.; М.О. Медведєва, д-р юрид. наук, проф.; Н.О. Піпченко, д-р політ. наук, проф.; Н.В. Резнікова, д-р екон. наук, проф.; К.В. Смирнова, д-р юрид. наук, проф.
Адреса редколегії	Інститут міжнародних відносин, вул. Ілленка, 36/1, Київ-119, 04119 ☎ (38044) 481 44 14
Затверджено	Вченою радою Інституту міжнародних відносин 24.12.19 (протокол № 5)
Атестовано	Включено до переліку наукових фахових видань України в галузі політичних, юридичних і економічних наук. Наказ Міністерства освіти та науки України №241 від 09.03.2016
Зареєстровано	Міністерством інформації України. Свідоцтво про державну реєстрацію КІ № 251 від 31.10.97
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет" (кімн. 43), 6-р Тараса Шевченка, 14, Київ, 01030 ☎ (38 044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Дорошко М., Карпенко Н. Участь України в реалізації проєкту "Міжмор'я" як чинник підвищення її геополітичного статусу	5
Кірсенко М. Сен-Жермен і Тріанон: передумови та наслідки (до сторіччя Паризької мирної конференції).....	8
Ігнатьєв П. Ефіопія: регіональний лідер Східної Африки.....	13
Шевченко О. Держави та міждержавні утворення як актори врегулювання глобальних кліматичних змін	18
Цифра Ю. Конструювання зовнішньополітичної ідентичності в контексті інтеграції та дезінтеграції соціумів	23
Аветисян Л. Лобі як інститут впливу вірменської діаспори в США.....	27
Шульга Т. Міграційна політика Литовської Республіки: досвід для України.....	32

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Литвин О. Україна в системі міжнародних економічних відносин в умовах інституціоналізації та глобальної конвергенції.....	36
Джима Н. Драмо-педагогічна концепція розвитку дипломатичної емпатії при навчанні іншомовному спілкуванню	41

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Медведєва М., Короткий Т. Міжнародно-правові режими захисту довкілля у зв'язку зі збройним конфліктом	45
Попко Є. Історія становлення спортивного права у світі та в Україні	50
Ткаченко Є. Відносини власності подружжя в міжнародному приватному праві: теоретичні аспекти	53

СОДЕРЖАНИЕ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Дорошко Н., Карпенко Н. Участие Украины в реализации проекта "Междуморье" как фактор повышения ее геополитического статуса	5
Кирсенко М. Сен-Жермен и Трианон: предпосылки и последствия (к столетию парижской мирной конференции)	8
Игнатъев П. Эфиопия: региональный лидер Восточной Африки	13
Шевченко Е. Государства и межгосударственные образования как акторы урегулирования глобальных климатических изменений	18
Цыфра Ю. Конструирование внешнеполитической идентичности в контексте интеграции и дезинтеграции социумов	23
Авертисян Л. Лоби как институт влияния армянской диаспоры в США	27
Шульга Т. Миграционная политика Литовской Республики: опыт для Украины	32

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МИРОВОГО ХОЗЯЙСТВА

Литвин О. Украина в системе международных экономических отношений в условиях институционализации и глобальной конвергенции	36
Джима Н. Драмо-педагогическая концепция развития дипломатической эмпатии при обучении иноязычному общению	41

СОВРЕМЕННАЯ СИСТЕМА МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Медведева М., Короткий Т. Международно-правовые режимы защиты окружающей среды в связи с вооруженным конфликтом	45
Попко Е. История становления спортивного права в мире и в Украине	50
Ткаченко Е. Отношения собственности супругов в международном частном праве: теоретические аспекты	53

CONTENTS

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL RELATIONS

Doroshko M., Karpenko N. Ukraine's participation in the implementation of the mostora project as a increasing factor geopolitical status	5
Kirsenko M. Saint-Germain to Trianon: circumstances and consequences (Paris peace conference centenary).....	8
Ignatiev P. Ethiopia: regional East Africa leader	13
Shevchenko O. States and intergovernmental entities as actors of global climate change settlement	18
Tsyfra I. Construction of the foreign policy identity in the context of integration and disintegration of societies	23
Avertisyan L. Lobi as an institute of the influence of the armenian diaspora in the USA.....	27
Shulga T. Migration policy of the Republic of Lithuania: experience for Ukraine	32

FEATURES OF THE WORLD ECONOMY

Lytvyn O. Ukraine in the system of international economic relations in terms of institutionalization and global convergence	36
Dzhima N. Drama-pedagogical concept of the development of diplomatic empathy in teaching foreign language communication	41

MODERN SYSTEM OF INTERNATIONAL LAW

Medvedieva M., Korotkyi T. International legal regimes for the protection of the environment in relation to armed conflict	45
Popko Y. The history of sports law's formation in the world and in Ukraine	50
Tkachenko Y. Property relations between spouses in the private international law: theoretical aspects	53

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327.5 (438+477)

М. Дорошко, д-р іст. наук, проф.,
Н. Карпенко, канд. політ. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

**УЧАСТЬ УКРАЇНИ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЄКТУ "МІЖМОР'Я"
ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЇЇ ГЕОПОЛІТИЧНОГО СТАТУСУ**

Лейтмотивом статті є позиція авторів, що в умовах глобальних трансформацій вагомим чинником зміцнення геополітичного статусу України може стати її активне залучення до реалізації ініціативи Балто-Чорноморського союзу (або Міжмор'я) в частині створення інфраструктури, що має стати базовою для забезпечення регіональної економічної безпеки. З'ясовано, що через участь нашої країни у багатьох регіональних транспортно-комунікаційних проєктах регіон Міжмор'я має потенціал перетворення на самостійну геополітичну одиницю та потужну ланку китайського проєкту "Один пояс – один шлях" ("One road – one belt"). Доведено, що саме проєкти з постачання американського та азербайджанського природного газу по осі "Північ – Південь", залучення до судноплавного каналу IWW E40 – E 40 Inland Waterway (т. зв. стародавнього маршруту "Із варягів у греки") а також реконструкція автомагістралей за маршрутом Via Carpatia (Via Carpathia) дозволять нашій країні не лише позбутися статусу "геополітичної периферії", але й сприяти зменшенню конфліктогенності в Балтійсько-Чорноморському геополітичному просторі.

Ключові слова: геополітичний статус, енергетична безпека, Балтійсько-Чорноморський регіон, шлях "із варягів у греки", транспортно-комунікаційні проєкти.

Агресія Російської Федерації на сході України, незаконна анексія українського Криму, занепад стратегічних виробництв, міграція, енергетичні загрози тощо, – ось неповний перелік викликів, з якими Україна зіштовхнулася останніми роками. Прагнення українського істеблішменту підвищити геополітичний статус країни бодай на регіональному рівні через спроби повернення своїх анексованих і тимчасово окупованих територій у міжнародних інстанціях, "мінський" та "нормандський" формати домовленостей, призупинення участі у сесіях ПАРЄ та інше засвідчили, що лише цих заходів недостатньо, отож Україна потребує оновлення геополітичного курсу.

У цьому контексті також є очевидним, що доки Україна не забезпечить конкурентоздатні умови господарства, цікаві для іноземних інвестицій, та не зверне свій погляд на регіон Центрально-Східної Європи, геополітичний статус нашої держави не зміниться. Між тим, саме через Центрально-Східну Європу наразі проходить багато найважливіших транспортно-енергетичних маршрутів між полюсами економічного розвитку у Західній Європі й Азійсько-Тихоокеанському регіоні. А відродження вже дещо призабутого торговельного шляху "із варягів у греки" в контексті реалізації китайського проєкту "Один пояс – один шлях" – уздовж Дніпра від Чорного моря до Карпат і далі – через українську територію, відкриває нові геополітичні можливості для України. Саме цим геополітичним перспективам і присвячена наша стаття. Насамперед ідеться про з'ясування можливостей залучення України до центральноєвропейської системи регіональної безпеки в межах ініціативи "Міжмор'я" через імплементацію інфраструктурних проєктів по осі "із варягів у греки".

Геополітичному позиціонуванню України в межах Балтійсько-Чорноморського простору присвячено наукові й аналітичні розвідки вітчизняних і зарубіжних дослідників. Так, про необхідність створення Балтійсько-Чорноморського геополітичного союзу свого часу писали відомі українські політики та науковці М. Міхновський [1], С. Рудницький [2–3], Ю. Липа [4–5]. У їхніх працях переважно йшлося про гіпотетичні можливості перетворення України на важливого геополітичного гравця в регіоні Міжмор'я.

У польській політичній традиції проєкт "Міжмор'я" ("Тримор'я" або "Intermarium") знаходимо в низці польських геополітичних концепцій – від політики "прометеїзму" Ю. Пілсудського та Р. Дмовського до доктрини УЛБ

(абревіатура від назв Україна, Литва та Білорусь) Є. Гедройця та Ю. Мєрошевського. Загалом проєкт цілком вписувався в контекст ідеї відродження Речі Посполитої "від моря до моря", що набула значного поширення в політичній думці польських інтелектуальних і політичних кіл на межі ХІХ–ХХ ст. Загальний зміст історичної концепції "Міжмор'я" ("Тримор'я" або "Intermarium") – сприяти формуванню федерації між народами, що проживають на території між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями з метою протистояння імперським амбіціям спочатку царської Росії, потім – Пруссії та Німецького рейху, а також потенційного союзу між ними. Ідея "Міжмор'я" стала досить популярною в польському політичному середовищі у перші роки після відновлення другої Речі Посполитої.

Україн зацікавленим у реалізації проєкту "Міжмор'я" було й керівництво Директорії УНР, що вважало підписання Варшавської угоди з другою Річчю Посполитою 1920 р. першим кроком не лише до створення "Східної Антанти", але й Балто-Чорноморського союзу окраїнних держав колишньої Російської імперії. На чому, зокрема, наголошував міністр закордонних справ УНР А. Ніковський, вважаючи, що "Східна Антанта" "спричиниться до консолідації політичних й економічних відносин на Сході, до усунення грізної небезпеки "балканізації" Східної Європи, й отже, буде аргументом проти відбудови Росії в очах Великої Антанти". Аналогічним чином Балтійський союз, на думку А. Ніковського, відокремить Німеччину від Росії та стане на перешкоді можливих у майбутньому спроб Берліна "відбудувати єдину Росію" [6, арк. 79]. Водночас А. Ніковський застерігав, що неучасть УНР у проєкті "Східної Антанти" призведе до послаблення морального впливу першої на Балтійські держави та "спричиниться до надмірного поширення на Сході впливу другої Великої окраїнної держави – Польщі", а також суттєво послабить політичну позицію України при створенні в перспективі Чорноморського союзу [6, арк. 79 зв.].

Нове дихання ідеї "Міжмор'я" надав розпад так званого соціалістичного табору на рубежі 80–90-х рр. ХХ ст. Наприклад, у 1990-ті рр. в Польщі побачили світ дослідження, у яких здійснено геополітичну характеристику регіону, розглянуто різні варіанти формування Балто-Чорноморського союзу, спрогнозовано вплив на відносини з Росією, Західною Європою і Скандинавією у разі можливої реалізації проєкту [7–9].

Останнім часом можна побачити спроби українських політичних еліт підвищити геополітичний статус держави через участь у проєкті ЄС "Східне партнерство". Проте наявність таких чинників, як "Brexit", євроскептицизм, зростання популярності "правих" і "лівих" політичних сил у Європі, – значно ускладнюють рух України до Європейського Союзу (ЄС). Також мусимо визнати, що, окрім прагнення України до реалізації Угоди про асоціацію з ЄС, отримання західної військової допомоги та допомоги держав НАТО у проведенні реформ, для виходу з геополітичної "сірої зони", наша держава має активніше залучати такий вагомий інструмент як геополітичне розташування країни.

Найперспективнішим в цьому сенсі видається долучення України до ініціатив країн Вишеградської групи (Польща, Словаччина, Угорщина, Чехія). На міжурядовому рівні їх політика видається досить узгодженою, навіть попри те, що останнім часом своєрідною противагою політиці офіційного Брюсселя прагне стати Угорщина, відкрито симпатизуючи континентальним економічним і культурним проєктам Росії. В економічному секторі найбільше занепокоєння ЄС викликає російсько-угорське співробітництво в області атомної енергетики, зокрема, реконструкція Пакшської АЕС в Угорщині та будова нових блоків, зокрема, "Пакш-2" Росатомом. Крім того, в Угорщині відкрито впроваджуються програми так званого "Русского мира" [10].

На противагу "євразійським симпатіям" Угорщини, в політиці Польщі незмінним є євроатлантичний вектор співпраці. Держава прагне стати "енергетичним хабом" Вишеграда, а правляча партія "Право і справедливість" (PiS) активно підтримує ідею реактивації проєкту "Міжмор'я" – Балто-Чорноморського союзу. Виразником ідеї об'єднання держав Центрально-Східної Європи у Балто-Чорноморський союз став президент Польщі А. Дуда [11]. На лідируючу роль Польщі у проєкті "Інтермаріум" звертає увагу, наприклад, один із найвпливовіших фахівців у галузі геополітики Д. Фрідман у виданні аналітичного центру "Stratfor" [12]. Водночас у польському науковому й експертному середовищі превалює думка, що зазначений геополітичний проєкт неможливий без Білорусі й України [13].

Відродження проєкту "Міжмор'я" шляхом створення інфраструктурної внутрішньої стійкості у Центрально-Східній Європі покликане сприяти зміцненню системи регіональної безпеки з метою перетворення країн Балтійсько-Чорноморського регіону на самостійну геополітичну одиницю. Геополітичними інструментами в реалізації проєкту "Міжмор'я" є наявні енергетичні та транспортні комунікації і вихід до морського узбережжя країн регіону. Крім того, система має стати органічною складовою китайського глобального проєкту "Один пояс – один шлях" ("One road – one belt"), у чому Китай об'єктивно зацікавлений [14]. Тож на порядку денному для України – стати елементом такої системи безпеки, передумови для чого наразі сформовані.

Наразі імперативом проєктів Міжмор'я є вибудовування логістики в регіоні по осі "Північ – Південь". І додаткові геополітичні "бонуси" – прогнозована поведінка всіх акторів, зацікавлених у безперебійному функціонуванні коридорів, а також "розрив" геополітичних осей "Берлін – Москва", "Москва – Анкара".

Польща планує, зі свого боку, забезпечувати логістику енергоресурсів шляхом постачання американського сланцевого газу у країни Центрально-Східної Європи, через СПГ-термінал у Свіноуйсьце, а також будови польської ділянки газопроводу з Норвегії ("Балтійський газопровід") [15]. Поки невеликі обсяги сланцевого газу також доходять і до України. Так Польща зміцнює

свою роль в межах енергетичного проєкту "Північно-південний газовий коридор" по осі "Північ – Південь". З огляду на це Україні необхідно активно залучатися до зазначеного енергетичного коридору, як одній із ключових країн у забезпеченні інфраструктурної внутрішньої стійкості регіону Міжмор'я. У площині залучення до інфраструктури поставок газу між країнами Балтії та Центрально-Східної Європи для нас на порядку денному – будівництво газового інтерконектора для об'єднання систем транспортування газу між Україною і Польщею (орієнтовно 7–8 млрд м³ у рік туди і назад). А також будова газопроводу довжиною близько 100 км до польського кордону і створення газового хабу в Західній Україні. Він необхідний для зберігання газу власного видобутку і отриманого по реверсу із країн Вишеграда. Таким же шляхом його можна реалізувати на ринках Центрально-Східної Європи [15].

Наступним важливим геополітичним кроком може стати забезпечення можливості отримання Україною азербайджанських вуглеводнів. Зокрема, азербайджанського газу із Трансанатолійського газопроводу (TANAP) через Болгарію і Румунію й азербайджанської нафти нафтопроводом "Одеса – Броди". Далі – на Плоцьк, Гданськ, а також на чеські нафтопереробні заводи PKN Orlen і на Мозирський НПЗ, у Білорусь. Іншою альтернативою російському газу є отримання катарського газу через Трансбалканський газопровід або реверс із Турецького потоку. Між іншим, Угорщина (з урахуванням геополітичних симпатій до РФ) домовилася з Азербайджаном про транспортування газу в обхід України із 2021 р. [16].

Геополітична доцільність співпраці України з Азербайджаном обумовлена низкою чинників. По-перше, відповідні енергетичні коридори посилюють наше значення в межах проєктів "Вишеградської четвірки" за віссю "Північ – Південь". По-друге, Азербайджан – один із найвпливовіших у регіоні енергетичний гравець і, водночас, партнер України в об'єднанні ГУАМ. По-третє, з урахуванням міцних геокультурних зв'язків між Азербайджаном і Туреччиною, ми опосередковано зміцнюємо співпрацю з Туреччиною, а також з усіма важливими для нас країнами в межах інфраструктури Міжмор'я – Білоруссю, Болгарією та Румунією.

Туреччина та Білорусь – важливі держави на балто-чорноморській осі "Північ – Південь" – цікаві нам у контексті спільної участі у низці актуальних геополітичних проєктів [17]. Тим поче, такі проєкти дозволять послабити важелі впливу Москви на Мінськ й Анкару та змінити баланс сил за осями "Москва – Анкара", "Москва – Мінськ". А вже обидві держави також зацікавлені в диверсифікації джерел енергоресурсів (зокрема нафти) й активно співпрацюють між собою.

Білорусь, Польща та Туреччина, зокрема, наразі впроваджують спільний проєкт IWW E40 (E 40 Inland Waterway) – новий торговельний маршрут між портами Балтійського і Чорного морів, який практично збігається з відомим із Середньовіччя торговельним шляхом "із варягів у греки". Головним ініціатором проєкту стала Туреччина, що прагне прокласти короткий від нині чинного через литовський порт Клайпеду, маршрут, для постачання білоруських нафтопродуктів із Мозирського НПЗ [18].

Наразі техніко-економічне обґрунтування проєкту сполучення Польщі, Білорусі, України і Туреччини шляхом "із варягів у греки" розробляється консорціумом на чолі із Гданським морським інститутом, фінансове забезпечення проєкту покладено на ЄБРР і Європейський інвестиційний банк у межах Програми транскордонного співробітництва між даними країнами [19]. У майбут-

ньому цей проект має стати одним із визначальних у сенсі формування геополітичних передумов інфраструктурної стійкості "Міжмор'я" [20].

Не менш важливим, у сенсі реалізації проекту Інтермаріум, є завдання диверсифікації транзитних коридорів. Наразі висунуто два проекти: перший має на меті будівництво каналів, що з'єднають Балтійське та Чорне моря через річки Вісла, Сян, Дністер, Прут і Дунай; другий – налагодити залізничне сполучення з Егейським морем через Румунію, Болгарію, Югославію та Грецію. Реалізація даних проектів сприятиме зміцненню безпеки країн-учасниць в умовах зростання загроз на кшталт російської.

Україна, задля вирішення своїх геостратегічних завдань, має скористатись відновленням шляху "із варягів у греки", бодай для відновлення повноцінного судноплавства по Дніпру. Цьому має сприяти й заплановане Білоруссю будівництво глибоководного річкового порту Нижні Жари на Дніпрі поблизу українського кордону. Адаже після проведення робіт із поглиблення дна судна класу "річка-море" зможуть проходити від білоруського села Нижні Жари до Київської ГЕС, і далі вниз по Дніпру до Херсона. Запланована транспортна система може використовуватися для транспортування не тільки нафтопродуктів із Мозирського НПЗ в Білорусі, але й інших видів сировини та готової продукції по Дніпру, що відкриває ринки для України й Білорусі практично на всіх напрямках. Для Білорусі – це, насамперед, вихід до морів, для України – великі транзитні можливості.

Не менший економічний зиск для України має принести її участь в ініційованих і фінансованих КНР проектах "Нового Шовкового шляху", зокрема в налагодженні логістики в межах "Адріатично-Балтійсько-Чорноморського співробітництва морських портів". У сенсі потужного інвестиційного потенціалу китайсько-українських спільних проектів [21], спільна геополітична вигода від реалізації маршруту є беззаперечною.

Окрім того, геостратегічно обумовленим напрямом китайських інвестицій в інфраструктурні проекти є ремонт українських автомагістралей за маршрутом транспортного коридору Віа Карпатія (Via Carpathia) – ще одного напрямку співпраці в рамках Міжмор'я. Ідеться про модернізацію маршрутів постачання азійських вантажів у Європу через українські порти Чорноморськ, Одеса, "Південний". Конкурентом України у зазначеному проекті, спрямованому на часткове розвантаження Босфору, є румунський порт Констанца [22].

Польща, зі свого боку, прагне залучати кошти з єврофондів на модернізацію транспортних автомагістралей між північчю і півднем Європи з метою з'єднання портів трьох морів, що частково збігається з мережею пан'європейських доріг TEN-T [22]. Нагадаємо, що Україна до мережі TEN-T не залучена.

Ще одним важливим напрямом забезпечення стійкості енергетично-комунікаційної інфраструктури в регіоні Тримор'я є електроенергетичний. Мова про запуск енергетичного мосту "Україна – ЄС", зокрема – відкриття енергосполучення "Хмельницький – Жешув", а також об'єднання електроенергетичного ринку України з європейським. Зазначений проект упроваджується з партнером України по ГУАМ – Молдовою задля синхронізації з європейською енергосистемою через Польщу [23].

Вважаємо, що відновлення маршруту "із варягів у греки" через реалізацію енергетичних і транспортно-комунікаційних проектів сприятиме, насамперед, економічному зростанню України. Залучення України до

центральноєвропейської системи регіональної безпеки в межах ініціативи Міжмор'я не лише підвищить наш геополітичний статус, а й сприятиме налагодженню конструктивного діалогу по осі "Схід – Захід".

Список використаних джерел:

1. Міхновський М.І. Самостійна Україна / М.І. Міхновський. – К. : Діокор, 2002.
2. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії / С. Рудницький. – Берлін : Українське слово, 1923.
3. Рудницький Степан. Чому ми хочемо самостійної України / Степан Рудницький. – Львів : Світ, 1994.
4. Липа Ю. Призначення України / Ю. Липа // Всеукраїнська трилогія. – К. : МАУП, 2007. – Т. 1.
5. Липа Ю. Розподіл Росії / Ю. Липа / О. Гринів (упоряд.). – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1995.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 3697. Оп.1. Спр.11. Арк.1-152.
7. Okulewicz P. Koncepcja "Międzymorza" w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918-1926 / Piotr Okulewicz // Poznań. – 2001. – S. 75-86.
8. Troebst S. "Intermarium" and "Wedding to the Sea": Politics of History and Mental Mapping in East Central Europe / Stefan Troebst // European Review of History. – 2003. – Т. 10. – № 2. – P. 303.
9. Grzechnik M. Intermarium: The Baltic and the Black Seas on the Polish mental maps in the interwar period [Electronic source] / Marta Grzechnik // The Romanian Journal for Baltic and Nordic Studies. – 2014. – № 1. – Vol. 6. – P. 81-96. – Access mode : <https://www.researchgate.net/publication/273773107>.
10. Шишелина Л.Н. Преодолевая стереотипы – к сотрудничеству [Электронный ресурс] / Л.Н. Шишелина // Международная жизнь. – 2013. – 13 февраля. – Режим доступа : <http://interaffairs.ru/read.php?item=9151>.
11. Duda Andrzej. Nie mam wątpliwości, że procedury in vitro są potrzebne [Electronic source]. – Access mode : <http://polska.newsweek.pl/andrzej-duda-zaprzysiezenie-poglady-zmiany,artykuly,368110,1.html>.
12. Friedman G. Borderlands: A Geopolitical Journey in Eurasia / George Friedman. – Austin : "Stratfor". – 2011.
13. Машкевич М. Східна польська політика у ХХ – на початку ХХІ ст.: концепції та інтерпретації / М. Машкевич. – К. : Ніка-Центр, 2015.
14. Сергей Корсунский. Элиты Германии и Франции приняли решение на сближение с Путиным // Фіфр UKr life TV від 17.09.2019.
15. Рекомендації Фондації "Центр досліджень Польща – Україна" для урядів республіки Польща і України у взаємних відносинах [Електронний ресурс] / ред. : А. Лельонек, Д. Матерняк. – 2017. – С. 20-21. – Режим доступу : <http://www.polukr.net/uk/blog/2017/03/rekomendacji>.
16. The shipment of Azerbaijani gas to Hungary could become possible from 2021 / Офіційне інтернет-представництво Уряду Угорщини. – 29.03.2019. – Access mode : <https://www.kormany.hu/en/ministry-of-foreign-affairs-and-trade/news/the-shipment-of-azerbaijani-gas-to-hungary-could-become-possible-from-2021>.
17. Glen E. Howard. The Growing Importance of Belarus on NATO's Baltic Flank [Electronic source] / Howard Glen E. // NATO at 70 and the Baltic States : Strengthening the Euro-Atlantic Alliance in an Age of Non-Linear Threats: Edit. Mark Voyger. – Tartu 2019. – С. 201-222. – Access mode : https://www.baltdefcol.org/files/files/publications/NATO_AT_70_AND_THE_BALTIC_STATES.pdf.
18. Тышкевич И. О чем договаривались Лукашенко и Эрдоган? [Электронный ресурс] / Игорь Тышкевич. – 18.04.2019 // Український інститут майбутнього. – Режим доступа : <https://hvytya.net/analyt/geo/politics/o-chjom-dogovarivalis-lukashenko-i-jerdogan.html>.
19. E 40 Inland Waterway / Офіційний веб-сайт проекту [Electronic source] // Port Gdansk. – Access mode : http://programwisa.pl/https://www.banktrack.org/project/e40_waterway/pdf.
20. Grzechnik M. Intermarium: The Baltic and the Black Seas on the Polish mental maps in the interwar period [Electronic source] / Marta Grzechnik // The Romanian Journal for Baltic and Nordic Studies. – 2014. – № 1. – Vol. 6. – P. 88. – Access mode : <https://www.researchgate.net/publication/273773107>.
21. Президент України зустрівся з представниками ділових кіл Китаю [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Президента України. – 19.07.2019. – Режим доступу : <https://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-zustrivsia-z-predstavnikami-dilovih-ki-k-56573>.
22. Tomasz Poręba. Via Carpathia – An Investment in the Future [Electronic source] / Poręba T. / Warsaw institute review. – 13.03.2018. – Access mode : <https://warsawinstitute.org/via-carpathia-investment-future/>.
23. Карпенко Н. "Геополітичний дискурс" друкованих та інтернет-ЗМІ за вересень 2017 р. Частина друга [Електронний ресурс] / Наталія Карпенко // Детектор медіа. – 6.10.2017. – Режим доступу : <https://detector.media/infospace/article/130651/2017-10-06-geopolitichnij-diskurs-drukovanikh-ta-internet-zmi-za-veresen-2017-r-chastina-druga>.

Надійшла до редколегії 15.09.19

M. Doroshko, Doctor of History, Professor,
N. Karpenko, PhD in Politics
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

UKRAINE'S PARTICIPATION IN THE IMPLEMENTATION OF THE MOSTORA PROJECT AS A INCREASING FACTOR GEOPOLITICAL STATUS

The leitmotif of the article is the position of the authors that in the context of global transformations, a strong factor in strengthening the geopolitical status of Ukraine could be its active involvement in the implementation of the initiative of the Baltic-Black Sea Region (or the Inter-Sea) in terms of its involvement in the creation of infrastructure, which should become the basis for providing regional economic security. It has been found that through participation of our country in a number of regional transport and communication projects, the Middle Sea region has the potential to be transformed into an independent geopolitical unit and a powerful link of the Chinese One Road – One Belt project. It was proved that the projects for the supply of American and Azerbaijani natural gas along the North-South axis, connection to the navigable channel IWW E40 – E 40 Inland Waterway (the so-called ancient route "From Varangian to the Greeks"), as well as reconstruction of motorways for Via Carpathia will allow our country not only to get rid of the status of "geopolitical periphery" but also to contribute to the reduction of conflicts in the Baltic-Black Sea geopolitical space.

Keywords: geopolitical status, energy security, Baltic-Black Sea region, Path from Varangians to Greeks, transport and communication projects.

Н. Дорошко, д-р ист. наук, проф.,
Н. Карпенко, канд. полит. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

УЧАСТИЕ УКРАИНЫ В РЕАЛИЗАЦИИ ПРОЕКТА "МЕЖДУМОРЬЕ" КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЕЁ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОГО СТАТУСА

Лейтмотивом статьи стала позиция авторов, что в условиях глобальных трансформаций весомым фактором укрепления геополитического статуса Украины может стать ее активное привлечение к реализации инициативы Балто-Черноморского союза (или Междуморья) в части создания инфраструктуры, которая должна стать базовой для обеспечения региональной экономической безопасности. Выяснено, что из-за участия нашей страны в ряде региональных транспортно-коммуникационных проектов регион Междуморья имеет потенциал превращения в самостоятельную геополитическую единицу и мощное звено китайского проекта "Один пояс – один путь". Доказано, что именно проекты по поставке американского и азербайджанского природного газа по оси "Север – Юг", подключение к судоходному каналу IWW E40 – E40 Inland Waterway (т. н. древнему маршруту "из варяг в греки"), а также реконструкция автомагистралей по маршруту Виа Карпатия (Via Carpathia) позволят нашей стране не только избавиться от статуса "геополитической периферии", но и способствовать уменьшению конфликтности в Балтийско-Черноморском геополитическом пространстве.

Ключевые слова: геополитический статус, энергетическая безопасность, Балтийско-Черноморский регион, путь "из варяг в греки", транспортно-коммуникационные проекты.

УДК 94(44+439+436) "1919"

М. Кірсенко, д-р ист. наук, проф.
Національний університет "Києво-Могилянська академія", Київ, Україна

СЕН-ЖЕРМЕН І ТРІАНОН: ПЕРЕДУМОВИ ТА НАСЛІДКИ (ДО СТОРІЧЧЯ ПАРИЗЬКОЇ МИРНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ)

Колапс тоталітаризму і демократизація Східно-Центральної Європи покладали край багатонаціональним утворенням. Започаткував це крах імперій після Першої світової війни. Німеччина і Росія згодом перетворилися на Третій рейх і Радянський Союз, а Австро-Угорщина припинила своє існування. Вона відрізнялась від решти великих держав браком колоній, клаптевою етнічною строкатістю, ладом дуалізму. Безліч суперечок затруїли взаємини її наступниць на кількадесят років. На визвольну боротьбу справили вплив стосунки емігрантів із керівниками США й Антанти. Виникли німецька Австрія, занурена в усобиці Угорщина, Польща, Чехословацьчина, Югославія (спершу Королівство сербів, хорватів і словенців), Західноукраїнська народна республіка. Сепаратизм меншин у Чехії й Моравії, мадяри Румунії та Словацьчини, польсько-українська війна в Галичині, відлуння більшовизму, суперечки з Підкарпатською Руссю, плебісцит у Бургенланді, інцидент у Фіуме (Ріска) на тлі дипломатії Паризької конференції виплекали згубні пагони конфліктів. Розгляд умов, перебігу, спроб розв'язання дає змогу збагнути обставини, безпосередні і подальші наслідки та запобігти лиху. Подіям із доби творення Версальської системи присвячено цю статтю.

Ключові слова: Паризька конференція, дипломатія, Антанта, Сен-Жерменський договір, Тріанонський договір, Східно-Центральна Європа.

Мирний договір 28 червня 1919 р. у п'яту річницю замаху в Сараєві було підписано у Дзеркальній галереї Великого королівського палацу у Версалі, де Бісмарк 18 січня 1871 р. проголосив Німецьку імперію. Цей договір започаткував Версальсько-Вашингтонську систему, історія якої досить відома [2, с. 20-26; 6, с. 271-272; 8, с. 44-61; 11, с. 49-65]. Укладений мир Антанти з Болгарією мав локальний вимір Балкан і не розв'язав македонського питання. Договір у Севрі став крихким, мов севрська порцеляна, оскільки Османська імперія припинила свої існування, а Турецька республіка успадкувала складнощі, що досі даються взнаки. Цивілізаційна традиція габсбурзької монархії менше впадає в око, але позначає ментальність Східно-Центральної Європи. Україна є найбільшою між держав регіону Адріатики, Балтики і Чорного моря. За розмірами теренів і населення вона не надто менша Австро-Угорщини, та, на відміну від неї, не є клаптевим конгломератом народів,

мов і культур. Варто вивчати наслідки і спадок дезінтеграції Дунайської монархії.

На початку ХХ ст. критерієм престижу була зброя. Великими державами вважалися Британська імперія, Німеччина, Росія, Франція, Італія й Австро-Угорщина. З поваги до колишньої величі, вищий статус посольств мали також Іспанія й Османи. Японія стала гегемоном Далекого Сходу після перемоги над Китаєм і Росією. Сполучені Штати від 1885 р. посіли світову першість в індустрії, але мали невеличку армію й обмірковували концепцію Альфреда Мегена про роль морської сили. Австро-Угорщина становила виняток між велетнів, бо не мала колоній і залежала від Німецької імперії, своєї молодшої та могутнішої партнерки у Троїстому союзі. Міжетнічні суперечності в габсбурзькій державі здавалися більш загрозливими, ніж були насправді. Мадярів задовольнив Компроміс 1867 р. Поляки й українці мріяли про Галицький П'ємонт під берлом цисаря. Чехи від-

родили слов'янську культуру, опанували банки і ринки Дунайської монархії та вважали межею бажань її політичну федералізацію.

Вражав контраст централізму Угорщини з ладом Цислетанії (офіційно "Королівства і Землі, представлені в Імперській раді"). Чеська і словацька мови досі мають різні назви країни мадярів і багатонаціональної Корони Сент-Іштвана, оповитої містичним ореолом. Будапешт намагався асимілювати словаків, русинів Срібної землі (українців Закарпаття), румунів Трансільванії та інші народи за винятком Хорватії, пов'язаної семисотрічною унією з Угорщиною. Натомість німецькомовні Альпійські землі (від Форарльберґа до Відня), королівство Чехія, маркграфство Моравія, князівство Сілезія, королівство Галичина і Лодомерія, герцогство Буковина мали окремі сейми і ландтаги, гнучкі міжетнічні взаємини, дбайливе плекання мов і культур. За лояльність до Габсбурзької династії галичани зажили слави "тірольців сходу". Ще Франтішек Палацький гадав, що "якби багатонаціональної Австрії не було, треба було би винайти" такий захист від шовіністичного панславізму царату і дедалі міцнішого пангерманізму. А якщо Відень зволікатиме із федералізацією, казав батько чеської нації, "були ми до Австрії, будемо і після неї" [16, с. 13-17; 20, с. 159; 22, с. 81].

Габсбурги воліли рівноваги, їх турбувало тяжіння мадярів й австрійських німців до динамічного Берліна. До загибелі в Сараєві спадкоємець трону ерцгерцог Франц-Фердинанд д'Есте з одностайними мріяв про тріалізм, себто реформування монархії на австро-угорсько-чеський або австро-угорсько-південно-слов'янський зразок [6, т.1, с. 589-594]. Під час війни далекоглядніші чехи збагнули, що навіть у разі перемоги їм буде кепсько. Фрідріх Науман у книзі "Серединна Європа" виклав доктрину, яка поряд з іншим передбачала анексію Німеччиною половини її союзними Австро-Угорщини. Професор Томаш Ґарик Масарик дав Антанті привабливе гасло захисту прав малих бездержавних націй і заснував у Парижі Чехословацьку Національну раду, осередок пропаганди визволення, розвідки та творення добровольчих легіонів. Цей досвід живив емігрантів у світових війнах. Та Захід прагнув лише усунути загрозу Німеччині і зробити Австрію противагою їй, як до австро-пруської війни 1866 р. Президент США Вудро Вільсон у Чотирнадцяти пунктах 8 січня 1918 р. заявив, що "народи Австро-Угорщини, місця яких у Лізі Націй ми хочемо бачити захищеними і забезпеченими, мусять отримати якнайширшу змогу автономного розвитку" [4, с. 20].

Центральні держави сподівалися схилити шальку терезів на свій бік Берестейським миром навесні 1918 р. і відчайдушно атакували Париж. Та підводні човни німців не завадили американцям перекинути свіжу армію до Європи. Улітку наступ Союзників на Західному фронті став нестримним, у вересні завдано нищівних ударів Османам і Болгарії, які зазнали поразки. Ерцгерцог – командувач в Італії вимагав від Відня миру, або обурені вояки звернуть багнети на свою столицю, як щойно вчинили повстали болгарі. Спроби молодого цісаря Карла вести сепаратні переговори записались. Дехто плекав ідею перебудови на кшталт Швейцарії, оскільки етнічно строкату Центральну Європу важко ділити. Цісар 17 жовтня оприлюднив маніфест про федералізацію. Наступного дня парламент Угорщини розірвав унію 1867 р. з Австрією. Намісник цього королівства, ерцгерцог Йосип Август, із 27 жовтня шукав виходу. Голова Партії незалежності Михайл Карої закликав "захистити угорські завоювання від анархії". Уранці 31 жовтня біля палацу в Будапешті зібрався озброєний натовп з айстрами на одязі. Назавтра Карл

призначив графа Карої головою уряду з незалежників, радикалів і соціал-демократів.

Чехи-депутати австрійського парламенту у Відні навесні 1918 р. запевняли у вірності славетну династію Габсбургів і картали "зрадника" Масарика, а восени на тій же трибуні ці самі промовці казали, як слов'янська нація пориває зв'язки зі струхлявілою династією і встає під прапори свого визволителя Масарика. Чеський Національний комітет у Празі надіслав делегатів на чолі з головою партії младочехів Карлом Крамаржем до Швейцарії на зустріч з емісарами Масарика. Цісар звелів урядовцям дати їм закордонні паспорти, а по дорозі у Відні запросив й обіцяв федералізацію, та пражани відповіли, що вже запізно. В Женеві у готелі "Боріваж" вони міркували з посланцями Національної ради з Парижа, як перебрати владу без ексцесів, бо боялись більшовизму. Русофіл Крамарж мріяв запросити когось із Романових на чеський трон, аби опанувати ринки Росії після повалення радянської влади. Події на батьківщині випередили проекти.

Відень через нейтральні країни благав у Вільсона перемир'я на ґрунті Чотирнадцяти пунктів. Президент відповів вимогою домовлятися не лише з Антантою і США, а з поляками, чехами й іншими народами. Згода міністра закордонних справ Австро-Угорщини на це 28 жовтня 1918 р. означала крах монархії. Національний комітет у Празі проголосив Чехословацьку державу, так само наступного дня вчинили хорвати в Загребі. Цісар звелів генералам не вадити, коли національні комітети перебирали владу, щоб уникнути кровопролиття. У Львові Листопадовий з'їзд утворив Західноукраїнську народну республіку. Поляки Львова повстали проти неї, вуличні бої змусили Січових стрільців відступити, а уряд ЗУНР виїхав до Станіслава (нині Івано-Франківськ). Війна у Східній Галичині за півроку скінчилася поразкою українців із далекосяжними згубними наслідками [4, с. 221-222].

Німці Чехії та Моравії тяжіли до Австрії, а разом із нею до Німеччини та проголосили прикордонні сепаратні утворення (Deutschböhmen, Böhmerwaldgau, Sudetenland, Deutschsüdmähren). Військові штаби німців із Дрездена і Бреслау (нині Вроцлав) постачали їх зброєю. Антанта не могла дозволити посилення Берліна. Вояки із Праги швидко здолали опір добровольчої міліції німців. Їхні ватажки втекли до Баварії, Саксонії та Сілезії, а незабаром за амністією повернулися до Чехії. Більшість німців не підтримала сепаратизм, а воліла гарантію прав меншин у Чехословаччині. У Німеччині революція 9 листопада повалила монархію. Німці 11 листопада в Комп'ені [4, с. 106] уклали перемир'я з Антантою і США, відвели свої війська до Рейну, видали флот і важку зброю.

У Падуї 3 листопада 1918 р. було підписано важке перемир'я з Австро-Угорщиною [4, с. 97]. "Німецька Австрія" (Альпійські землі) від 12 листопада звалась Австрійською Республікою. Доти Австрією звалась поряд із німецькомовними Альпійськими землями ціла Цислейтанія: Чехія, Моравія, австрійська Сілезія, Галичина і Лодомерія, Буковина. Чільну роль у революції відіграли соціал-демократи, і дехто волів червоні прапори замість чорно-жовтих цісарських або червоно-біло-червоних національних барв Австрії. Успадкований від Габсбургів двоголовий чорний орел на гербі відтоді досі має у пазурах серп і молот. [17, с. 247; 26, с. 96]. У Будапешті парламент позбавив трону Карла, 13 листопада він його зрікся. М. Карої 16 листопада проголосив Угорську Демократичну Республіку, як її тимчасовий президент. У Загребі виникла Держава словенців, хорватів і сербів (ДСХС), яка 1 грудня із Сербією та Чорногорією утво-

рила Королівство Сербів, Хорватів і Словенців (КСХС, з 1929 р. королівство Югославія) на чолі з династією Карлоруджичів. [4, с. 86].

У листопаді 1918 р. русини у Старій Любовні та Ясині ухвалили розрив із Будапештом. Рада в Ужгороді воліла автономію в Угорщині, у Хусті – злуку з Україною, а у Пряшеві (слов. Прешов) "рада галицьких і угорських русинів" під проводом Антона Бескида (правник-московфіл зі Східної Словаччини, голова Центральної Руської народної ради) надала перевагу Чехословаччині. Емігранти у Скрантоні у США на чолі з головою Американської ради угро-русинів правником Григорієм Жатковичем 12 листопада теж висловились за Чехословацьку республіку (ЧСР) і вирішила опитати всіх русинів Америки у грудні. Юридично сумнівний плебісцит про долю колишньої батьківщини дав дві третини голосів за автономію в ЧСР, чверть за Україну, малий відсоток за самостійність або Галичину, Угорщину чи Росію. Маляри 26 грудня 1918 р. обіцяли автономію "Руській Країні". Русини домовились у Будапешті зі словаком Міланом Годжею про приєднання до Чехословаччини [1, с. 104-115; 4, с. 223-224].

Сполучені Штати під час Першої світової війни перетворилися із боржника на найбільшого у світі кредитора. Між чвар і недовіри європейці поклали сподівання на неупередженого арбітра Вільсона. Цей ідеаліст і пацифіст плыв з Америки на пароплаві "Джордж Вашингтон" із групою експертів Inquiry і казав стурбованим фахівцям, що за пару тижнів залагодить мир. Конференція в Парижі тривала від 18 січня 1919 до 21 січня 1920 р. Із запрошених 27 держав 10 воювали, 14 залучали засоби економіки для перемоги, а 3 щойно виникли. Вони узгодили договори між собою, а потім під загрозою примусу запропонували підписати без змін Німеччині та її колишнім союзникам.

"Союзні та асоційовані держави з загальними інтересами" США, Велика Британія, Франція, Італія і Японія могли бути на усіх засіданнях. Вирішували Рада трьох (Вільсон та прем'єр-міністри – Девід Ллойд-Джордж і Жорж Клемансо), Рада чотирьох (з італійцем Вітторіо Орландо) і Рада десяти (з головою уряду Японії та міністрами закордонних справ цих п'яти держав). Країни із "частковими інтересами" Бельгія, Бразилія, Румунія, британські домініони, КСХС відігравали меншу роль, а Польща і Чехословаччина були запрошені викласти свої клопотання лише на засідання, що їх стосувались. Найбільша делегація США мала 1300 співробітників. Американці сварились між собою в комісіях з польських і чехословацьких справ. Вільсон мріяв про міжнародну організацію з безпеки і наполіг залучити статут Ліги Націй до мирних договорів, і знехтував пропозиціями Франції.

Найдокладніше готувались чехословаки. Міністр закордонних справ Едвард Бенеш спритно користувався необізнаністю Заходу у стані Центральної Європи [31, с. 49; 4, с. 168-170]. Він домігся для ЧСР теренів королівства Чехії, маркграфства Моравії та князівства Сілезії. Це зберегло господарчий комплекс, але ігнорувало право самовизначення німців. Словаки ніколи не мали держави, а отже, єсторичних кордонів. Під час конференції Ллойд-Джордж спитав, хто такі словаки. Експерт відповів, що це селяни в Північній Угорщині. Прем'єр-міністр розсміявся: "Що ви верзете? Адже там живуть поляки". (Згодом сепаратизм Судето-німецької партії, а у Словаччині клерикальна партія Глинки занапали першу Чехословацьку республіку 1938 р.) Для зв'язку населених словаками гірських долин між собою прилучено рівнину, де жили маляри. Напруга виникла надовго. Стратегічне місто Пресбург (Прешпурк, Пошонь, нині Братислава) хотіли назвати на честь Вільсона. Чехи

мріяли про Відень і мандати на колишню німецьку Південно-Західну Африку (Намібія), Нову Гвінею чи Камчатку, бо ж індустрії потрібні ресурси, а мирна нація здатна створити буфер між колоніями великих держав і цивілізувати тубільців [7, с. 31-50].

Найсуперечливішим був проєкт "Чеського коридору" до Югославії, щоб відокремити Австрію від Угорщини і запобігти реставрації Габсбургів. Про це Масарик 1916 р. писав уряду Франції. Розглянуто і варіант включення до КСХС, та Белград із фінансових мотивів волів там бачити чехів. Це смуга Мошон, Шопрон, Ваш, Зала (угорський Західно-Задунайський край) і Бургенланд (в Австрії) 200 км завдовжки і 80 км завширшки. Самостійним Угорщині та Австрії не треба сусідувати. Прецедентом з історії є князівство Блатен ІХ ст., сполучна ланка між Великою Моравією та Хорватією біля озера Балатон. Край зазнав маляризації та германізації X–XII ст., в асиміляції слов'ян поменшало. З 1 млн 171 тис. мешканців 1910 р., 662 тис. (56,5 %) мали рідною угорську мову; 220 тис. (18,8 %) – сербохорватські говірки, а 289 тис. (24,7 %) – німецьку. Конференція вирішила не множити вогищ напруги [19, с. 26; 6, с. 372-440].

До Парижа приїхали делегати зі Східної Балтії (Естонії, Латвії, Литви) і Південного Кавказу (Грузії, Азербайджану, Вірменії). Делегація УНР з її Західною областю (ЗУНР) на чолі з Г. Сидоренком (від 22 серпня 1919 граф М. Тишкевич) домагалася визнання, виведення військ Польщі та Румунії, захисту проти більшовиків і Білої гвардії. Навесні прибули окремі делегати ЗУНР Д. Вітовський і М. Лозинський. Поляки й емігранти-росіяни прозвали їх більшовиками або спільниками Австрії. Українців обурили польські вимоги кордону 1772 р. Конференція надіслала місії до Варшави і Львова. У Парижі міжнародна комісія генерала Л. Боти виробила умови перемир'я; українці їх у травні прийняли, а поляки відкинули. План Клемансо про санітарний кордон між німцями і більшовиками збігся з наміром поляків, чехів і румунів загарбати якнайбільше. З Варшави голова уряду і міністр закордонних справ Ігнацій Падеревський обіцяв, що польське військо із Франції воюватиме лише проти більшовиків, але генерал Ю. Галлер порушив це. Українська Галицька армія була змушена піти на схід за Збруч. Ці поразки далися взнаки в Парижі.

Антанта сперечалася щодо України і 25 червня 1919 р. дозволила Польщі окупувати Галичину на захист від більшовиків [14]. Від грудня делегати УНР і ЗУНР в Парижі (В. Панейко, С. Томашівський, М. Лозинський, В. Темницький) діяли нарізно. Ллойд Джордж заперечив проти надання Польщі чужих земель і 8 грудня домігся "Декларації Верховної Ради союзних і об'єднаних держав з приводу тимчасового кордону Польщі", яка дала їй землі, населені поляками (крім Лемківщини, Посяння, Підляшся, Холмщини до "Лінії Керзона"). Після Варшавського договору С. Петлюри з Ю. Пілсудським у травні 1920 р. вояки УНР допомогли полякам дати відсіч Червоній Армії влітку "Дивом на Віслі". Проте Ризький мир 1921 р. віддав Західну Україну Польщі. Еміграційний уряд України протестував перед Лігою Націй. Москва послала до Риги "делегацію радянської України", що не знала української мови, якою допоміг перекласти договір польський дипломат Леон Василевський. На вимоги Польщі, Рада послів 14 березня 1923 р. визнала Галичину за нею при автономії українців. Польща не виконала цю суто декларативну умову [28, 31].

Збройний конфлікт виник за Тешин у Сілезії (český Těšín, пол. Cieszyn, нім. Teschen). Це князівство належало до чеських земель, та індустріалізація і міграції збільшили там польське населення (до 80 %). Стратегі-

чну вагу дали корисні копалини, а залізниця Богумін – Краків – Кошиці сполучувала Моравію зі Словаччиною. Між проголошенням ЧСР 28 жовтня 1918 р. і Польщі 7 листопада постала потреба розмежуватись. За тимчасовою угодою національних комітетів у Сілезії 5 листопада населені поляками землі мали припасти Польщі, а Фрайштат і 26 із 36 вугільних шахт – Чехословаччині. Виниклий у Варшаві уряд 10 грудня поширив вибори в Сейм на підконтрольні землі. Чехи зажадали перегляду угоди. За тиждень почалась мобілізація. Поляки вирішили відвести вояків 23 січня 1919 р., а чехи рушили вперед. Поляки вчинили опір, загинуло до 200 і було поранено 1000 людей.

Паризький протокол 3 лютого 1919 р. заборонив бойові дії. Запобігти їм мусила Контрольна комісія (Вільсон, Ллойд-Джордж, Клемансо, Орландо, Бенеш і шовініст Роман Дмовський, голова Польського комітету в Парижі). Масарик у Празі в травні вимагав від Падеревського поступок. Розмови тривали у Кракові та Парижі. США, Британія, Італія, ЧСР і Польща 10 вересня намічали плебісцит. Франція не підтримала їх, оскільки сприяла чехам. Польща квапилась, бо воювала проти ЗУНР і Радянської Росії. Договір у Спа 28 липня 1920 р. віддав 1000 км² із населенням у 143 тис. Польщі, а 1300 км² і 284 тис. людей (120 тис. поляків) – Чехословаччині. Як компенсацію Польща отримала Ораву і Спиш. Місто Тешин поділено по річці Ольжі: захід із залізничною станцією – до ЧСР, а решта – Польщі. Протокол підписано 31 липня [6, с. 576, 579-580].

У Сен-Жермен-ан-Ле біля Парижа канцлер Австрії Карл Реннер 10 вересня 1919 р. підписав мирний договір із головними союзними державами (США, Франція, Велика Британія, Італія, Японія), наступницями габсбурзької монархії (Чехословаччина і Польща), Румунією, КСХС й іншими учасниками світової війни (Бельгія, Греція, Китай, Португалія, Куба, Нікарагуа, Панама, Сіам). Документ констатував розпад Австро-Угорщини на Австрійську республіку, КСХС, ЧСР, Угорщину і, поряд з іншим, дав їм деякі землі, населені німцями. Чехи одержали Богемію, Моравію і Австрійську Сілезію. Бурґенланд з Угорщини передано Австрії, Південний Тіроль (Трентіно) – Італії, а балканські країни – КСХС. Австрія визнала решту договорів, кордони Болгарії, Греції, Польщі, Румунії, Угорщини, ЧСР і КСХС.

Сен-Жерменський договір (ст. 53) визнав ЧСР, включаючи терени русинів південніше Карпат, із якнайширшою автономією: вибори, законодавчий Сойм, відповідальність перед ним призначеного президентом ЧСР губернатора, перевага русинам у самоврядуванні, представництво в Національних зборах. Було проігноровано ухвали віча в Чернівцях 3 листопада 1918 р. і Собору русинів у Хусті 21 січня 1919 р. про злуку з Україною. Населену українцями північ Буковини віддано із цілим краєм (ст. 59) Румунії. Було гарантовано права етнічних меншин у Чехословаччині і Румунії. Цим найбільше скористалися німці. Австрія обіцяла виконати ухвали щодо інших теренів [16, с. 132], відмовилася від прав в Африці й Азії, обіцяла платити репарації, визнати наступницю Російської імперії, обмежити армію до 30 тис. без флоту й авіації. Договір містив статут Ліги Націй та заборонив Аншлюс. Гасло злуки з Німеччиною було тоді популярним, бо квота республіка з величезною столицею здавалася нежиттєздатною. На південний схід Каринтії, де жили словенці, зазіхало КСХС [4, с. 117]. Референдум 20 жовтня 1920 р. залишив край Австрії (Незабаром християнсько-соціальна партія очолила Федеративну державу Австрію; вела бої із соціалістами та нацистами, які вбили канцлера Дольфуса 1934 р. Захист обіцяв Муссоліні, а

потім змовився з Гітлером. Канцлер Шушніг призначив плебісцит, та в березні 1938 р. поступився нацистам. Відбувся Аншлюс) [23, с. 204].

Восени 1918 р. з Росії репатріювалися угорці із Федерації іноземних груп при ЦК РКП(б) і кількасот агітаторів. У Будапешті Компартію очолив Бела Кун, Москва дала гроші. Поліція арештувала зухвальців за бешкети. Антанта вимагала від угорців вивести військ з Дебрецена і Сегеда. Між господарчої руїни Карої 21 березня 1919 р. передав владу соціал-демократам, а ті з'єдналися з комуністами. Комісар із закордонних справ Бела Кун проголосив Радянську республіку. По радіо він повідомив про диктатуру пролетаріату Леніну, але Москва не могла допомогти. Комуністи вивели соціал-демократів з уряду, скасували титули аристократії, відокремили церкву від держави, декларували свободу слова, мови етнічних меншин, безкоштовну освіту, націоналізували торгівлю, житло, медицину, промисловість, транспорт, фінанси, заклади культури, маєтки понад 40 га. Антиклерикалізм, реквізиції, націоналізація землі, репресії обурили людей. Частішали сутички. Втрачав популярність уряд, де переважали євреї, а це малий відсоток населення.

Угорська Червона Армія розбила чеські загони, на півдні та сході Словаччини 16 червня постала республіка Рад. Вільсон запросив делегацію Угорщини до Парижу. Наприкінці червня в Будапешті комуністичний уряд придушив заколот, червоний терор стратив кількасот людей. Чехословацький контрастун поклав край радянській Словаччині. На заході Угорщини виник уряд реакціонерів. Військо Румунії за потурання Антанти з південного сходу завдало поразки Червоній Армії. Бела Кун і його колеги 1 серпня втекли до Австрії. Новий профспілковий уряд скасовував реформи. Румуни 6 серпня посіли Будапешт. Загони адмірала Міклоша Горті в білому терорі мордували комуністів і лівих активістів. Кількасот в'язнів із "комісарських процесів" було випущено за угодою 1921 р. з Росією про обмін бранцями [21, с. 160–166; 24, с. 19–21]

Італія сварила із КСХС за Фіуме (Республіка Фіуме – невизнана держава, заснована в місті Фіуме; нині Рієка в Хорватії). Прибічник Муссоліні, провісник фашизму, романіст, поет-декадент, драматург, авіатор Габріеле Д'Анунціо (Рапаньєтта) із загonom "легіонерів" вигнав з міста сили Антанти і 8 вересня 1919 р. проголосив "Італійське реґентство Карнаро". Самозваний "дуче" уклав Хартію Карнаро на засадах анархо-корпоративізму, заохотив грабунки "корсарів". Італія на вимогу Антанти блокувала з моря "республіку Фіуме". За договором з КСХС у Рапалло 12 листопада 1920 р. Італія зняла зазіхання на Далмацію, а одержала Істрію і низку островів на Адріатиці. [4, с. 97]. Після обстрілу її флотом Д'Анунціо здав Фіуме 30 грудня [27], та незабаром знову загарбав це "вільне місто" (Д'Анунціо мав від фашистського уряду Італії титул князя, посаду голови Королівської Академії наук і пишний похорон 1938 р. Італія анексувала Фіуме/Рієку 1924, а Югославія 1945 р.)

У Версалі в палаці Тріанон 4 червня 1920 р. делегати Угорщини й Антанти підписали мир. Договір набув чинності 26 липня 1921 р. [29] Він дав Словаччину і Підкарпатську Русь Чехословаччині, Трансильванію і Східний Банат – Румунії, Бурґенланд – Австрії, а Хорватію, Воеводину і Західний Банат – КСХС. Угорщина втратила Фіуме, визнала КСХС і ЧСР, обіцяла сплатити репарації 200 млн золотих крон, дати режим найбільшого сприяння переможцям на транзит, імпорт й експорт. Її армію було обмежено до 35 тис., заборонено авіацію, танки, важку артилерію, військовий флот.

За виконанням мала наглядати Союзна контрольна комісія [3, т. 9, с. 3261].

У Тріаноні Угорщина відмовилась від 70 % своєї території 1914 р., а населення з 21 млн поменшало до 7,6 млн. За переписом 1910 р. носії угорської мови склали 48 % королівства (або 54 % "власне Угорщини" без Хорватії-Славонії). Серед населення "власне Угорщини" румунів було 16,1 %, словаків 10,5, німців 10,4, русинів (українців) 2,5, сербів 2,5, євреїв 5, інших 8 %. У Хорватії-Славонії хорвати і серби становили 87 %. Мова і релігія не завжди збігалися із самосвідомістю. У Горішніх Уграх (нині Словаччина) 18 % словаків, 33 угорців і 65 німців були двомовні, 21 % німців говорили трьома мовами. Сварилися тенденційні демографи. До 30 % мадярів стали меншинами в інших державах і не бажали адаптуватись. Іредентисти мріяли про Велику Угорщину. Та спроба Карла Габсбурга повернутись у серпні 1921 р. наразилась на погрози ЧСР і КСХС.

Бургенланд із 1647 р. належав Угорщині. Австрія мала набути 4364 кв. км і 345 тис. мешканців (245 тис. німців), та її поліція в серпні 1921 р. зустріла опір, у жовтні повстанці утворили "республіку Лайта-Банат", що припинила своє існування через місяць. Канцлер Австрії Йоган Шобер і прем'єр-міністр Угорщини Іштван Бетлен у Венеції умовились із міністром закордонних справ Італії, аби незаконні загони склали зброю. Роялісти запросили Карла IV із Швейцарії в Шопрон, і король 23 жовтня повів 5 тис. вояків на Будапешт. КСХС і ЧСР розпочали мобілізацію. Після сутичок роялісти відступили. Висланий Антантою на острів Мадейру Карл незабаром помер. Угорський парламент позбавив 6 листопада Габсбургів права на трон. Горті залишився регентом Королівства. Аграрний Бургенланд пов'язано з Віднем, але мадяри обіцяли свої ринки, сировину цукровим заводам. У референдумі у Шопроні 14–16 грудня 65 % учасників обрали повернення до Угорщини, яка одержала 256 кв. км території. Рада послів передала 1 січня Шопрон Угорщині. Австрія 1922 р. визнала це.

На початку 1919 р. вояки ЧСР посіли Закарпаття. Г. Жаткович у Парижі уклав із Бескидом меморандум, а у квітні подав прохання до Президента Масарика. За нарадою А. Бескида, Г. Жатковича й А. Волошина в Ужгороді збори 8 травня ухвалили злуку. Емісарів Праги засмутила відсталість краю. Великі держави 10 вересня віддали Підкарпатську Русь Чехословаччині [1 с. 25; 29]. Прага затвердила Генеральний статут 18 листопада 1919 р. Тріанонський договір це підтвердив. Конституція ЧСР 1920 р. схвалила герб – стоячий ведмідь і синьо-жовтий прапор. Земський губернатор Г. Жаткович обурився зволіканням з автономією, пішов з посади і повернувся до Америки 1921 р. [10, с. 27]. Земський уряд в Ужгороді утворено 1927 р. Українофіли (А. Волошин) бажали автономії в ЧСР, з ними ворогували русофіли (А. Бродій, С. Фенцик), мадяри, комуністи.

Мадярський іредентизм і прагнення запобігти реставрації Габсбургів спонукали сусідів Угорщини створити малу Антанту договорами ЧСР із КСХС 14 серпня 1920 р., з Румунією 23 квітня 1921 р. та договором КСХС із Румунією 7 червня 1921 р. (Тристоронній договір укладено 16 лютого 1933 р. Франція підтримала це військовими угодами з державами Малої Антанти. Після Мюнхенської змови у жовтні 1938 р. парламент ЧСР надав автономію Словаччині та Підкарпатській Русі. Віденський арбітраж 2 листопада віддав південь Угорщини. Столицею Карпатської України став Хуст. На вимогу Берліна Словаччина проголосила незалежність 14 березня 1939 р. Гітлер окупував Чехію і Моравію та в Празі оголосив їх протекторатом. Угорці 18 березня загарбали Карпатську Україну, придушили опір Карпат-

ської Січі, убили тисячі українців. За другим Віденським арбітражем 30 серпня 1940 р., Румунія передала Північну Трансильванію, Марамуреш і північну Кришану зі змішаним населенням Угорщині. Урешті, угода в Москві 29 червня 1945 р. передала Закарпаття до УРСР. Парламент ЧСР ратифікував це 22 листопада).

Австро-Угорщина була цікавим феноменом, а її цивілізаційна спадщина міжнетничних взаємин заслуговує на увагу. Дуалістична монархія припинила своє існування наприкінці Першої світової війни. Наступниці надовго загрузли в дедалі складніших сварках, з яких користали великі держави. Не випадково Друга світова війна спалахнула в цьому регіоні, а потім тут був фронт холодної війни аж до краху тоталітаризму. Тільки за кількадесять років вступ більшості націй Центрально-Східної Європи до НАТО і Євросоюзу унеможливив територіальні претензії та мінімізував небезпеку конфліктів, оскільки демократії не воюють між собою. Навіть вибіркоче вивчення передумов і перебігу цих сварок та розв'язань становить академічний інтерес і практичну користь.

Список використаних джерел:

1. Віднянський С. Проблема самовизначення і розв'язання питань про державну приналежність Закарпаття після Першої світової війни / С. Віднянський // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : міжвід. зб. наук. праць. – 2007. – Вип. 16 (1). – С. 104–115.
2. Дюррозель Ж.Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / пер. із франц. Ж.Б. Дюррозель. – К. : Основи. – 1995.
3. Енциклопедія українознавства : Словникова частина : в 11 т. / гол. ред. Володимир Кубійович ; Наукове товариство імені Шевченка. – Париж : Нью-Йорк : Молоде життя ; Львів ; Київ : Глобус, 1955.
4. Кірсенко М. Чеські Землі в міжнародних відносинах Центральної Європи 1918–1920 років. Політико-дипломатична історія з доби становлення Чехословацької республіки / М. Кірсенко. – К. : Інститут укр. історіографії та джерелознавства, 1997.
5. Литвин М. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Львів : Олір, 1995.
6. Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах / Д. Ллойд-Джордж. – М. : Изд-во иностранной лит-ры, 1957. – Т. 1.
7. Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948) / П.Р. Магочій. – Ужгород, 1994.
8. Никольсон Г. Как делался мир в 1919 г. / Г. Никольсон. – М., 1945 (рос. пер.).
9. Писарев Ю. А. Освободительное движение югославянских народов Австро-Венгрии. 1905–1914 / Ю.А. Писарев. – М. : Изд-во АН СРСР, 1962.
10. Підкарпатська Русь (Закарпаття періоду Чехословацької Республіки: 1919–1938 рр.) : путів.-довід. / Я. Достал ; пер., упоряд. та доп. Ю. Фатули ; вступ Й. Кобалю. – Ужгород : Карпати, 2014.
11. Batowski Henryk. Między dwiema wojnami 1939–1939. Zarys historii dyplomatycznej / Henryk Batowski. – Kraków : Wydawnictwo literackie, 1988.
12. Buttin Felix. The Polish-Czechoslovak Conflict over Teschen Silesia (1918–1920) : a case study / Felix Buttin // Perspectives. – 2005. – Vol. 13.
13. Červinka F. Český nacionalismus v XIX století / F. Červinka. – Praha : Svobodné slovo, 1965.
14. Chornovol Ihor. The Jagiellonian Idea and Ukrainian Historiography [Electronic resource] / Ihor Chornovol // Historiography_email_work_card=title. – Access mode : <https://www.academia.edu/11706313>.
15. Kleinwächter F.G. Von Schönbrunn bis St. Germain. Die Entstehung der Republik Österreich /1918–1919/. – Graz ; Wien, Köln : Styria Verlag, 1964.
16. Krejčí O. Geopolitics of the Central European Region : United Irishman / O. Krejčí & M.C. Styan. – 2005.
17. MacMillan Margaret Paris 1919: Six Months that Changed the World / Margaret MacMillan, Richard Holbrooke. – Random House, 2002.
18. Magcosi, Robert. Austro-Slavism / Robert Magcosi, Ivan Pop // Encyclopedia of Rusyn History and Culture. – Toronto : University of Toronto Press, 2005.
19. Österreich 1918–1934. – Wien : Typographische Anstalt, 1935. – 2. Aufl.
20. Palacký F. Spisy a řeči z oboru politiky / F. Palacký. – Praha, 1965.
21. Pastor P. Hungary between Wilson and Lenin: The Hungarian Revolution of 1918–1919 and the Big Three / P. Pastor. – Boulder, CO : East European Quarterly, 1976.
22. Renner K. Österreich von der ersten zur zweiten Republik / K. Renner. – Wien : Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, 1953.
23. Stadler K.R. The Birth of the Austrian Republic 1918–1921 / K.R. Stadler. – Leyden : A. W. Sijthoff, 1966.

24. Staudinger A. Die Ereignisse in den Ländern Deutschösterreichs im Herbst 1918 / A. Staudinger // Ende und Anfang. Österreich 1918/19. – Wien und die Bundesländer; Salzburg: Salzburger Nachrichten (SN-Verlag), 1969.

25. Szilassy Sándor. Revolutionary Hungary, 1918–1921 / Sándor Szilassy. – Astor Park, FL: Danubian Press, 1971.

26. Trampler K. Deutschösterreich 1918/19. Ein Kampf um Selbstbestimmung: Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des Deutschen Volkstums im Süden und Südosten in München 5 / K. Trampler. – Berlin: Heymann, 1935.

27. Treaty of Peace with Austria (St. Germain-en-Laye, 10 September 1919) [Electronic source]: Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938 (ADÖ). – VÖAW, 2015. – Band 2: Im Schatten von Saint-Germain. / KOCH Klaus – RAUSCHER Walter – SUPPAN Arnold. – Access mode: <https://verlag.oew.ac.at/aussenpolitische-dokumente-republik-oesterreich-1918-1938-adoe-band-2-im-schatten-saint-germain>.

28. Treaty of Trianon [Electronic source]: Treaty of Peace Between The Allied and Associated Powers and Hungary And Protocol and Declaration, Signed at Trianon June 4, 1920. – Access mode: http://www.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon.

29. Wituch Tomasz. Terytoria sporne w Europie po roku 1815 [in Polish] / Tomasz Wituch. – Pułusk, Wyższa Szkoła Humanistyczna, 2001.

30. Zeman Zbyněk. The Life of Edvard Benes 1884–1948: Czechoslovakia in Peace and War / Zbyněk Zeman and Klimek Antonín. – Oxford, UK: Oxford University Press, 1997.

Zhurzhenko Tatiana. The border as pain and remedy: commemorating the Polish-Ukrainian conflict of 1918–1919 in Lviv and Przemyśl [Electronic source] / Tatiana Zhurzhenko. – Publisher: Routledge In forma Ltd., 2013. – Access mode: <http://www.tandfonline.com/loi/cnap20>.

Надійшла до редколегії 25.11.19

M. Kirsenko, Doctor of History, Professor
National University of "Kyiv-Mohyla Academy", Kyiv, Ukraine

SAINT-GERMAIN TO TRIANON: CIRCUMSTANCES AND CONSEQUENCES (PARIS PEACE CONFERENCE CENTENARY)

On the occasion of the Great War (or the First World War) Centenary both professional historians and the general public have got interested again in its complicated causes, military political and social aspects, especially long-termed impacts of the Versailles-and-Washington International Relations System. As a rule scholars predominantly study the Treaty of Versailles between defeated Germany and her triumphant enemies, with all its political, territorial, military and other provisions, or the League of Nations Charter as a constituent part of this document. Nevertheless it is not less interesting and useful to also regard interconnected peace agreements with Germany's former partners modelled on this Treaty yet reflecting many local and other peculiarities.

The article deals with preconditions, circumstances, immediate results and more remote consequences of the Peace Treaties concluded by the victorious United States and the Entente Powers as well as by their Allies with the Austrian Republic and the Kingdom of Hungary at the Paris Conference in 1919-1920. Our special attention has been paid at the political and territorial changes in East-Central Europe after the collapse of Austria-Hungary, including sharp antagonistic contradictions between Czechoslovakia, Poland, Rumania, Yugoslavia (before 1929 the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes) and other states in East-Central Europe. It is reasonable to concentrate our attention on such less known to our audience events as the armed conflicts in Burgenland, Dalmatia, Galicia, Silesia, Sudeten, and other border areas. One should analyze all economic, historical, ethnic, strategic, and ideological arguments used by respective contracting parties at bilateral and multilateral negotiations. It is important to investigate to what extent the Great Powers influenced and often poisoned relationships between the dualistic Danube Monarchy's successor nations and their historic memory for a long perspective, sometimes till recent times or even now. Some problems had been since then already solved while others just inherited by the next generations of policy makers. Anyway it is worthy to recollect in memory these lessons of history.

Keywords: Paris Conference. Diplomacy. Entente. Saint-Germain Treaty. Trianon Treaty. East-Central Europe.

М. Кирсенко, д-р ист. наук, проф.
Национальный университет "Киево-Могилянская Академия", Киев, Украина

СЕН-ЖЕРМЕН И ТРИАНОН: ПРЕДПОСЫЛКИ И ПОСЛЕДСТВИЯ (К СТОЛЕТИЮ ПАРИЖСКОЙ МИРНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ)

Коллапс тоталитаризма и демократизация Восточно-Центральной Европы положили конец многонациональным образованиям. Началом этого процесса стало крушение империй после Первой мировой войны. Германия и Россия со временем превратились в Третий рейх и Советский Союз, а Австро-Венгрия прекратила свое существование. Она отличалась от остальных великих держав недостатком колоний, поскутной этнической пестротой, строем дуализма. Множество споров отравили отношения ее преемников на несколько лет. На освободительную борьбу оказали влияние отношения эмигрантов с руководителями США и Антанты. Возникли немецкая Австрия, погруженная в усобицы Венгрия, Польша, Чехо-Словакия, Югославия (сначала Королевство сербов, хорватов и словенцев), Западноукраинская народная республика. Сепаратизм меньшинств в Чехии и Моравии, венгры Румынии и Словакии, польско-украинская война в Галиции, эхо большевизма, споры о Подкарпатской Руси, плебисцит в Бургенланде, инцидент в Фиуме (Риека) на фоне дипломатии Парижской конференции взлелеяли губительные победы конфликтов. Рассмотрение условий, хода, попыток решения позволяет понять обстоятельства, непосредственные и дальнейшие последствия и предотвращать беду. Событиям со времени создания Версальской системы посвящена эта статья.

Ключевые слова: Парижская конференция, дипломатия, Антанты, Сен-Жерменский договор, Трианонский договор, Восточно-Центральная Европа.

УДК 473.25

П. Ігнат'єв, д-р політ. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЕФІОПІЯ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ЛІДЕР СХІДНОЇ АФРИКИ

Проаналізовано економічний потенціал Ефіопії та особливості політики цієї стратегічно важливої східноафриканської країни із залучення іноземних інвестицій.

Ключові слова: Ефіопія, гідропотенціал, кава, поташ, туризм, авіасполучення, зовнішня політика, Китай, Туреччина.

Постановка проблеми. Після закінчення громадянської війни Ефіопія перетворилася на східноафриканського лідера за темпами економічного зростання, але відсутність виходу до моря і нестабільність сусідніх державних акторів суттєво впливали на процеси її модернізації. Автор намагається з'ясувати природу економічних перетворень у цій країні та вплив на них міжнародних партнерів.

Мета статті – дослідити особливості розвитку Ефіопії як східноафриканського економічного центру сили

та дати оцінку ефективності інвестиційної стратегії країни в добу правління нового прем'єр-міністра Абія Ахмеда, який відзначається бажанням здійснення прогресивних неоліберальних реформ і примирення племен країни завдяки створенню нових робочих місць та розвитку інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті автор спирається переважно на сайти новин Ефіопії та низки інших африканських країн, оскільки йдеться про події кількох останніх років. Серед них варто особливо

відзначити такі видання, як "All Africa", "Ventures Africa", "The East African", а також "African Daily Voice".

Виклад основного матеріалу дослідження. Гірська Ефіопія прилягає до регіону Африканського Рогу і вважається провідним партнером США та членів ЄС у боротьбі з регіональним тероризмом, тому ці країни підтримують політику реформ. Не маючи виходу до моря, вона залежить у зовнішній торгівлі переважно від портів регіонального "карликового" актора Джибуті, бо до останнього часу мала складні стосунки із Сомалі та Еритреєю. Це доволі незручно, адже Ефіопія – найбільша у демографічному сенсі країна Східної Африки, чисельність населення якої перевищує 100 млн осіб [1]. Вона першою на континенті прийняла християнство як державну релігію, та все ж Ефіопія відзначається різноманітністю племен і релігій. Так, щонайменше 30 % її жителів представлені мусульманами і мешкають переважно в регіонах, що прилягають до кордонів із нестабільним Сомалі та самопроголошеними республіками в його межах [2].

На відміну від багатьох країн Африки, народне господарство Ефіопії відносно диверсифіковане, хоча у ньому традиційно домінує аграрний сектор. Однією з його головних галузей є кавова, яка є найстарішою у світі. Згідно з поширеною легендою, у 850 р. звичайний пастух Калді побачив, як кози з'їли яскраво-червоні плоди з невідомого дерева, а згодом почали поводитися неспокійно. Щоб зрозуміти причину цього явища, він відніс їх до монастиря, але монахи кинули зерна у багаття, щоб очистити їх від скверни. Саме так з'явився аромат кави, а Ефіопія випадково стала батьківщиною цього напою [3]. Відтоді багато закладів гостинності та кав'ярень тут називають іменем Калді, а кава, поруч із сезамовим зерном, є товаром, що уособлює країну на світових ринках.

За обсягами зборів урожаїв кавових зерен країна посідає перше місце на континенті та п'яте місце у світі після Бразилії, В'єтнаму, Колумбії та Індонезії. У 2018 р. місцеві фермери зібрали 7,5 млн 60-кілограмових мішків [4]. Кава у країні дуже високої якості, оскільки дерева ростуть на значній висоті під потужними променями сонця, а Ефіопське Нагір'я розміщується у межах дощової зони Східної Африки. Однак проблемними для галузі є як глобальне потепління, так і конкуренція з катом, листя якого масово споживають жителі у Східній Ефіопії та у сусідніх Сомалі, Сомаліленді, Пунтленді та Джибуті, вважаючи його легким "соціальним" наркотиком. Жування кату є улюбленим захопленням молоді, однак його часто беруть із собою люди середнього і старшого віку, коли йдуть у гості чи на урочистості. Однією з головних медичних проблем є навантаження на серце, викликане постійним уживанням цього листя, але місцеві жителі часто не знають про небезпеку [5].

Ефіопія є другим найбільшим експортером квітів в Африці після сусідньої Кенії, а загалом вона перебуває на п'ятому місці у світі після Нідерландів, Екватору, Кенії та Колумбії. У цій галузі зайняті 200 тис. осіб (переважно жінок), які вирощують троянди на площі, що становить 2,5 млн га. У 2018 р. вона забезпечила надходження 261 млн дол [6]. Ефективність її роботи залежить від помірних цін на авіаційне паливо, оскільки подібна продукція не зберігається довго і перевозиться повітряним шляхом до ринків розвинених країн, однак саме Ефіопія відзначається значним за чисельністю авіаційним флотом. Крім того, у трьох аеропортах (в Аддіс-Абебі, в Бахр-Дарі та Хавассі) є холодильні склади з камерами для зберігання квітів протягом дня-двох. Іншими зрівняльними перевагами країни

можна назвати: наявність великої кількості кліматичних зон, дешевшу, порівняно з кенійською, робочу силу, а також безперебійне постачання води завдяки гірським річкам і рясним опадам [7].

За скотарським потенціалом Ефіопія посідає перше місце в Африці та десяте у світі. На місцевих пасовищах живуть 59,5 млн голів великої рогатої худоби, 30 млн овець, 30,7 млн кіз й 1 млн верблюдів, що дозволяє фермерам бути важливими експортерами молока, м'яса і шкур тварин як до північних регіонів Африки, де домінує пустеля Сахара, так і до монархій Перської затоки. Загалом вивезення на зовнішні ринки м'ясної продукції і живих тварин забезпечує до 15 % загальних надходжень від експорту [8]. Географічна наближеність країни до пустельних монархій Перської затоки визначає інтерес останніх до імпорту "халяльного" м'яса місцевих овець та кіз, однак у країні суттєво не вистачає переробних потужностей і тому до арабських країн часто вивозять живих тварин.

Гірська Ефіопія, займаючи територію понад 1,1 млн кв. км, має значний потенціал із видобування коштовного каміння – смарагдів, опалів і сапфірів. У надрах вулканічної країни також залягають платина і золота руда, однак ця галузь потребує значних інвестицій, щоб стати важливою для економіки, адже ефіопська площа досить значна, а якість автомобільних і залізничних доріг не відповідає побажанням інвесторів [9].

На кордоні з Еритреєю, де у западині Данакіл видобувають як сіль, так і поташ для подальшого використання у добривах, реєструється найвища щорічна температура на континенті. Улітку вона сягає 50 градусів за Цельсієм, а в цій місцевості також відчутний потужний вітер "Гара" (відомий під назвою "Вогняний"), однак цей регіон має вагомий потенціал. Мирний договір Ефіопії із Еритреєю теоретично забезпечить доступ західним корпораціям до найбільших покладів поташу в Африці, розташованих на території западини в обох країнах, а також спростить експорт добрив через еритрейські порти Ассаб і Массаву, які потребуватимуть модернізації після десятиліть міжнародної ізоляції. Еритрея розташована на роздоріжжі між Європою, куди веде Червоне море, перенаселеною Західною Азією та півостровом Індостан, маршрут до яких пролягає по Аравійському морю, тому вона ще може повернути собі статус головного посередника в міжнародній торгівлі Ефіопії [10].

Розвитку економіки країни має сприяти і гідроенергетичний потенціал. Ефіопія, центральні райони якої вкриті горами, де випадають рясні опади, є батьківщиною річки Голубий Ніл, що витікає з озера Тана. Нині вона має гідроелектростанції, які разом генерують 4500 МВт струму, однак добудова в 2020 р. ГЕС "Великого Ефіопського Ренесансу" потужністю понад 6450 МВт надасть змогу країні перетворитися на найбільшого виробника й експортера струму в Африці. Проект, який у 2019 р. вже завершено на 66 %, спільно здійснюють італійська корпорація "Salini Impregilo" і французький "Alstom" [11]. Крім того, промислові парки, що виготовляють шкіргалантерею і текстильні вироби або займаються пакуванням продуктів харчування на кшталт кавових зерен, муки і тропічних фруктів, також можуть послуговуватися цим типом дешевої енергії. Зрештою, спроможність Ефіопії генерувати дешевий струм у значних обсягах може стати каталізатором розвитку економік країн Сходу Африки, куди вона постачатиме дешеву електроенергію.

У багатьох розуміннях Ефіопія є регіональним лідером у сфері послуг. Друга за значенням галузь економі-

ки після сільського господарства – туризм, оскільки цей державний актор має вагомий культурний потенціал із дев'ятьма місцями під захистом ЮНЕСКО, що дорівнює показнику Марокко і на дві пам'ятки більше, ніж у Єгипті [12]. Автор статті, з огляду на персональний досвід, наголошує на тому, що це унікальна країна, бо вона поєднує гори національного парку Сімієн, найнижчу в Африці западину *Данакіл* з активним вулканом *Арте-Еле* і районом фантастичних зелено-жовтих джерел із сіркою, поташем і залізною рудою під назвою *Далол*, території диких племен долини Омо, а також стародавні християнські собори, висічені у скелях у Лалібелі та регіоні Тиграї. Район западини Данакіл ще й знаменитий тим, що тут у великих обсягах видобувають сіль, тому туристи можуть бачити багатокілометрові каравани верблюдів, навантажені мішками з соляними блоками, що рухаються серед безжиттєвого марсіанського пейзажу.

Ефіопія також відома доволі екзотичними стравами. Символом країни є пористий бурий кислий хліб інжера, який своєю формою схожий на великий млинець або лаваш. Його виготовляють із дрібного зерна під назвою тефф, яке нині вважається суперїжею. Практично усі страви Ефіопії кладуть на інжеру або всередину неї. Крім того, ефіопи активно споживають медове вино з травами з рослини гешо під назвою тедж [13].

Водночас Ефіопія, відома під офіційним туристичним гаслом "Земля, де все почалося", не надто популярна в іноземних мандрівників. У 2017–2018 рр. її відвідали 934 тис. туристів, які залишили у країні 3,5 млрд дол, тому таке становище речей є незадовільним, ураховуючи лідерство країни за кількістю авіалайнерів на континенті, статус міжнародного аеропорту Боле як головної транзитної авіаційної зони Східної Африки, значну різноманітність ландшафтів і захищеність левоваї частки високогірних районів від малярії – найнебезпечнішої африканської хвороби [14].

У чому причини того явища, що Ефіопія суттєво поступається країнам Північної Африки та ПАР за туристичними потоками? Проблемними, насамперед, донині були жорсткі вимоги для в'їзду, адже лише громадяни кількох десятків переважно розвинених країн мали право отримати візу по прильоту, а безвізовою Ефіопія була тільки для жителів Кенії та Джибуті. Інші туристи потребували запрошення від фізичної особи чи від туроператора. Щоб виправити цю ситуацію, було запроваджено нову візову політику, згідно з якою всі громадяни африканських країн можуть отримати візу після прильоту, починаючи з 1 листопада 2018 р. [15]. Крім того, у країні критично не вистачає готельних кімнат, адже у 2018 р. тут функціонували лише 373 заклади гостинності, з яких 166 розміщувалися в Аддіс-Абебі. У переважній більшості вони були представлені місцевими брендами і лише декілька – престижними міжнародними мережами. Як наслідок, ціни на готелі для представників середнього класу є доволі високими [16].

Парадокс ситуації полягає в тому, що при цьому Ефіопія має надзвичайно вигідне географічне розташування на перетині Африканського Рогу та Близького Сходу, а також послуговується найбільшою авіакомпанією Африки – "Ethiopian". У 2018 р. цей авіаперевізник мав у своєму розпорядженні 108 авіалайнерів, серед яких були 9 сучасних "Аеробусів" А-350-900 та 22 "Боїнги"-787. Крім того, портфель його замовлень оцінювався в 65 одиниць нової авіатехніки. Отже, можемо констатувати, що за кількістю літаків "Ethiopian" суттєво випереджає авіакомпанії своїх найближчих конкурентів із ПАР, Єгипту і Кенії. Крім того, цей перевіз-

ник є достатньо безпечним, як для африканського континенту, адже за період своєї роботи з 1945 і по 2019 рр. він пережив тільки три великі авіакатастрофи, серед яких дві (захоплення літака терористами в 1996 р. і падіння "Боїнг"-737 Max 8 у 2019 р.) не були провиною екіпажів чи самої авіакомпанії [17].

Зазначимо також, що "Ефіопські авіалінії" є провідним перевізником вантажів в Африці, адже їм належать 10 вантажних "Боїнгів"-777, що обслуговують 55 напрямків [18]. Ці повітряні машини переважно транспортують квіти, м'ясо, овочі, золото і коштовне каміння на кшталт опалів й аквамаринів.

Авіакомпанія також активно долучається до порятунку державних авіаліній в інших африканських країнах шляхом придбання частини акцій збанкрутілих компаній. У такий спосіб вона стає співвласником і надає як капітал, так і авіалайнери для відновлення роботи подібних перевізників. Зокрема, у 2013 р. "Ethiopian" викупила 49 % акцій "Air Malawi", в 2018 р. – 45 % акцій "Zambia Air", а в 2019 р. створила спільне підприємство із національною авіакомпанією з Гани [19].

Важливим чинником порятунку ефіопів від економічної кризи є грошові перекази, адже в 2018 р. вони становили 5 млрд дол. За межами країни живе 3-мільйонна діаспора у таких державних акторах як США, Велика Британія, Італія, Ізраїль, а також у монархіях Перської затоки, але її демографічний і економічний потенціал важко порівняти з тим, що мають за кордоном нігерійці та єгиптяни, хоча вона і забезпечує формування 7,4 % ВВП країни [20].

У 2018 р. ВВП Ефіопії становив 83,8 млрд дол і це був доволі вагомий показник на сході Африки, але у континентальному вимірі вона посіла тільки восьме місце, поступившись Нігерії, ПАР, Єгипту, Алжиру, Марокко, Анголі та Кенії [21]. Водночас із прибутком на душу населення, який оцінювався в 802 дол у тому ж році, країна належала до переліку африканських аутсайдерів, особливо враховуючи, що у середньому на континенті цей показник дорівнював 1825 дол [22]. Ситуацію може суттєво поліпшити зростання економіки, що вже тривалий час є рекордним за своїми темпами, але у додачу до нього треба ще й займатися на державному рівні обмеженням темпів народжуваності.

Однак несприятливе геополітичне розташування Ефіопії виявляє себе в тому, що вона оточена нестабільними сусідами. Через це на її території тимчасово перебувають 900 тис. біженців, найбільшими групами серед яких є громадяни Південного Судану, Судану, Сомалі та Еритреї. Оскільки вони суттєво переобтяжують економіку країни, ефіопський парламент у січні 2019 р. прийняв доволі прогресивний закон, який дозволив їм працювати, отримувати освіту та посвідчення водія [23]. Через постійні посухи Ефіопія також змушена закуповувати у значних обсягах зерно й олію для приготування страв. У 2018 р. внаслідок спричиненого посухами голоду у цій країні потерпали 7,8 млн осіб, а на території її східного сусіда Сомалі постійно недоїдали ще 6,2 млн осіб [24]. Крім цього, вільні економічні зони Ефіопії потребують постійного імпорту натуральних тканин і верстатів для виготовлення текстильних виробів.

Складною також є проблема забезпечення країни паливом, 80 % обсягів якого надходять переважно через порти Джибуті і тільки 20 % через Південний Судан. Портова мережа у Джибуті не завжди працює ефективно через надзвичайну перевантаженість, бо вона одноосібно обслуговує гуманітарні потоки, що надсилають міжнародні донори до регіону Африканського Рогу, а

Південному Судану притаманна нестабільність періоду громадянської війни, що призвела до суттєвого скорочення обсягів видобування нафти. Як підсумок, 800 бензоколонок Ефіопії постійно отримують паливо із запізненням, а місцеві жителі скаржаться на його дефіцит [25]. Ще одним споживачем цієї імпоротної категорії є найбільша в Африці авіакомпанія "Ethiopian".

Загалом, сам по собі імідж Ефіопії як країни, що стала дипломатичною столицею континенту та активним учасником регіональних програм ООН, має допомагати їй залучати вагомні інвестиції. Так, після 1960 р., який світ відзначає як рік деколонізації, вона поступово перетворюється на центр міжнародного життя Африки. У 1963 р. в м. Аддіс-Абебі відбулася перша конференція Організації Африканської єдності – міждержавного утворення, створеного за ініціативи імператора Хайле Селассіє. У тому ж році саме в цьому місті була заснована Організація Африканської єдності, а згодом у 2001 р. її члени досягли згоди про її перейменування на Африканський союз. Нині Аддіс-Абеба є дипломатичною столицею континенту, оскільки тут мають штаб-квартиру Африканський Союз й Економічна комісія ООН для Африки, а також провідні міжнародні гуманітарні організації. Загалом найбільший мегаполіс Ефіопії вміщує у своїх межах близько 100 посольств і представництв, а це вимагає суттєвого покращення його інфраструктури [26].

Країна також утримує світове лідерство як безпосередня учасниця миротворчих операцій. Наприклад, у 2018 р. у військах ООН перебували 8370 громадян Ефіопії, завдяки чому ефіопи випереджали жителів Бангладеш (7053 осіб), Індії та Пакистану (відповідно 6695 і 6216 осіб), а також "земляків" із Руанди (6476 військових і поліцейських) [27]. Військовослужбовців з Ефіопії залучають для здійснення миротворчих місій у Східній Африці (переважно на території Сомалі), бо вони стійкі до спеки, піщаних вітрів і місцевих інфекційних захворювань. Часто для них не існує і мовних бар'єрів у цьому регіоні. Крім того, Ефіопія та Джибуті є основними осередками з розподілу гуманітарною допомоги світовими донорами у країнах Африканського Рогу. Усе це спонукає світову спільноту інвестувати кошти в Ефіопію, як у провідника її інтересів у регіоні.

Важливе значення для модернізації економіки має стратегічний союз Ефіопії з КНР, адже Піднебесна є країною, що буквально за декілька десятиліть розбудувала найбільшу у світі мережу автомобільних доріг з асфальтовим покриттям і належну інфраструктуру для використання залізниць для поїздів-куль. Зі свого боку, для офіційного Пекіна привабливий найбільший у Східній Африці споживчий ринок, яким володіє Ефіопія – його партнер зі значними інфраструктурними потребами. Крім того, необхідність налагодження відносин із цією країною визначається її статусом як дипломатичної столиці Африки і місця, де доцільно організувати виставки з рекламою китайської продукції.

У контексті співпраці сторін важливе значення має будівництво дорожньої інфраструктури як між найбільшими районами помешкання племен, так і на напрямку Ефіопія – Джибуті, оскільки порти останньої обслуговують 95 % зовнішньої торгівлі цієї країни. Наприклад, у 2019 р. була введена в дію платна асфальтова дорога Діре Дава – Девеле, що має довжину 220 км і поєднує економічну столицю сходу країни з прикордонним із Джибуті містом Девеле [28].

До того ж, у 2014 р. китайський Експортно-імпортний банк став головним інвестором робіт із будівництва

платної дороги Аддіс-Абеба – Адама довжиною 85 км, яка була прокладена зі столиці до Адамії, що є найбільшим містом у регіоні Оромія. Вона суттєво прискорила внутрішню міграцію населення і може слугувати взірцем для магістралей, які в майбутньому пов'яжуть найбільший ефіопський мегаполіс з іншими культурними й економічними осередками помешкання провідних у демографічному сенсі племен [29].

Електрифікована залізниця Ефіопія – Джибуті завдовжки 728 км була введена в дію у 2016 р. і мала кошторис 4 млрд дол. Вона надає можливість подорожувати між обома країнами протягом 12,5 год і проходить через друге найбільше місто країни Діре Дава. Рух цього транспорту ускладнюють свійські тварини, що постійно переходять колю, а колісь нові вагони вже пахнуть запахом листя катового дерева, яке постійно жують пасажири. Проте в будь-якому випадку, ця залізниця є важливим кроком уперед для розвитку Ефіопії та прискорення процесу її інтеграції в міжнародну торгівлю [30]. На майбутнє, після завершення усіх етапів примирення Ефіопії та Еритреї, може постати питання того, щоб розбудувати і на цьому напрямку сучасну залізничну інфраструктуру, так само, як і до території Кенії та Сомалі.

Необхідним для розвитку економіки також було створення промислових парків, що відбулося за рахунок китайських коштів. Нині Ефіопія має мережу із 17 подібних інфраструктурних зон [31]. Навіщо потрібні такі парки? Насамперед, для розвитку легкої промисловості (текстильної галузі та виробництв продукції зі шкіри), адже в Ефіопії незначна оплата праці швачок, певний рівень безробіття у гірських районах і дешева електроенергія. Ці об'єкти мають залучати не тільки китайський капітал, але й турецький, американський і європейський, перетворившись на основний осередок інвестицій відомих брендів одягу.

Однак така політика залежності від китайських інвесторів має і негативні риси, адже внаслідок неї суттєво зростає зовнішня заборгованість Ефіопії, а швидко повернути запозичення країна поки не може. Наприклад, у 2019 р. з усієї суми зовнішнього боргу, що становила 26 млрд. доларів, половина приходилася на китайські банки, які фінансували витратні проекти зі створення дорожньої інфраструктури [32].

Ще одним активним учасником процесів із модернізації країни є Туреччина. Режим Реджепа Таїпа Ердогана, що був сформований ще у 2003 р., зробив одним зі своїх головних зовнішньополітичних пріоритетів розвиток відносин із країнами Східної Африки на кшталт Сомалі та Північного Судану. Зі свого боку, Ефіопія стала осередком залучення турецьких інвестицій як у галузь легкої промисловості, так і сферу переробки сільськогосподарської продукції для створення доданої вартості. Загалом 187 турецьких корпорацій інвестували в економіку цієї країни 3 млрд дол і створили 30 тис. робочих місць [33]. Крім того, можливе партнерство сторін у сфері авіаційних перевезень у самому ж регіоні Східної Африки, де "Турецькі авіалінії" доволі активні.

Отже, потенціал економіки Ефіопії дає підстави стверджувати, що в майбутньому вона стане одним із африканських лідерів. Особливості її розвитку вказують на те, що цей переважно аграрний державний актор із колосальним населенням робить послідовні кроки, щоб створити галузі промисловості з доданою вартістю, забезпечити як власне населення, так і регіон загалом дешевим струмом, розвивати туризм й авіаційні перевезення, а також перетворитися на осередок функціо-

нування магістральних залізничних маршрутів на сході Африки. На заваді цьому стоять такі проблеми, як постійна політична нестабільність Африканського Рогу та перебування цього регіону в епіцентрі природних катаклізмів, колосальна кількість біженців в Ефіопії та стрімке зростання її зовнішньої заборгованості перед КНР.

Список використаних джерел:

1. Ethiopia: High Population Growth Cheats Development Targets [Electronic source] // All Africa. – 2018. – April, 21. – Access mode : <https://allafrica.com/stories/201804250616.html>.
2. You've lost Islam, Ethiopian PM tells UAE crown prince after shunning offer // The New Arab. – 2018. – July, 31.
3. Rewriting history: Coffee's legendary Ethiopian roots [Electronic source] // Business daily Africa. – 2019. – January, 10. – Access mode : <https://www.africasource.com/house/news/our-announcements/21-the-history-of-coffee>.
4. Total production by all exporting countries // International coffee organization. 2019, February.
5. Khat is big business in Ethiopia [Electronic source] // DW. – 2019. – July 10. – Access mode : <https://www.dw.com/en/khat-is-big-business-in-ethiopia/a-49523289-0>.
6. Ethiopia: horticulture – Ethiopia's booming industry [Electronic source] // All Africa. – 2018. – April, 16. – Access mode : <https://allafrica.com/stories/201804160725.html>; Ethiopia earned \$318 Mn from horticulture exports in 2018/2019 [Electronic source] // 2Merkato.com. – Access mode : <https://www.2merkato.com/news/alerts/5807-ethiopia-earned-318-mn-from-horticulture-exports-in-2018/19>.
7. The blooming horticulture industry of Ethiopia [Electronic source] // Ethiopian Embassy.be. – 2017. – June, 23. – Access mode : <https://ethiopianembassy.be/en/2017/06/23/the-blooming-horticulture-industry-of-ethiopia>.
8. Ethiopia: Institute is drafting a proclamation to prohibit livestock export [Electronic source] // 2Merkato. – 2018. – September, 27. – Access mode : <http://www.2merkato.com/news/alerts/5477-ethiopia-institute-is-drafting-a-proclamation-to-prohibit-livestock-exports>.
9. Ethiopia Misses 95 % Minerals' Export Target // New Business Ethiopia. – 2019. – January, 31.
10. Danakali about to secure financing of potash project in Eritrea [Electronic source] // Mining.com. – 2019. – May 27. – Access mode : <https://www.mining.com/danakali-secure-financing-potash-project-eritrea>.
11. Featured: Why Ethiopia is in the eyes of most for investment//The New Times (Rwanda). – 2019. – August, 29 [Electronic source]. – Access mode : <https://www.newtimes.co.rw/news/featured-why-ethiopia-eyes-most-investment>; Construction of Grand Ethiopian Renaissance Dam at 66 % complete [Electronic source] // Construction Review Online. – 2019. – April 3. – Access mode : <https://constructionreviewonline.com/2019/04/construction-of-grand-ethiopian-renaissance-dam-at-66-complete>.
12. World Heritage List [Electronic source] // UNESCO site. – Access mode : <https://whc.unesco.org/en/list>.
13. A guide to Ethiopian food and drink [Electronic source] // World of food and drink. – Access mode : <https://worldoffoodanddrink.worldtravelguide.net/food/a-guide-to-ethiopian-food-and-drink>.
14. Ethiopia seeks to boost tourism industry: official//New China. – 2018. – December, 8 [Electronic source]. – Access mode : http://www.xinhuanet.com/english/2018-08/12/c_137385230.htm
15. Ethiopia launches visa on arrival for Africa // The East African. – 2018. – November, 4.
16. What Makes Hospitality Industry in Ethiopia Lucrative // New Business Ethiopia. – 2018. – October, 4.
17. Chinese funded Ethiopian Airlines mega airport opens for passengers [Electronic source] // Simple Flying. – 2019. – February, 4. –

Access mode : <https://simpleflying.com/chinese-funded-ethiopian-airlines-mega-airport-opens-for-passengers/>; Ethiopian Airlines: Africa's largest air carrier [Electronic source] // Al Jazeera. – 2019. – March, 10. – Access mode : <https://www.aljazeera.com/news/2019/03/ethiopian-airline-profile-africa-largest-air-carrier-190310155418096.html>.

18. Ethiopian Airlines adds 10th B777F to its fleet [Electronic source] // Logistics Update Africa. – 2019. – Access mode : <https://www.logupdateafrica.com/ethiopian-airlines-adds-10th-b777-to-its-fleet-aviation>.

19. Ethiopian Airlines to help launch Ghanaian national carrier [Electronic source] // Simple Flying. – 2019. – May, 16. – Access mode : <https://simpleflying.com/ethiopian-airlines-to-help-launch-ghanaian-national-carrier>.

20. Ethiopia Draws \$5b in Remittances during 2018 [Electronic source] // 7D News. – 2018. – December, 28. – Access mode : <https://7dnews.com/news/ethiopia-draws-5b-in-remittances-during-2018>.

21. List of African countries by GDP [Electronic source] // Statistic Times. – 2019. – Access mode : <http://statisticstimes.com/economy/african-countries-by-gdp.php>.

22. List of African countries by GDP per capita [Electronic source] // Statistics Times. – Access mode : <https://www.downtoearth.org.in/news/ethiopia-observes-second-edition-of-car-free-day-62809>.

23. Ethiopia Applauded for Its Progressive Refugee Integration Law [Electronic source] // All Africa. – 2019. – January, 22. – Access mode : <https://allafrica.com/stories/201901220706.html>.

24. 14 million people face hunger in the Horn of Africa [Electronic source] // Relief Web. – 2018. – May, 1. – Access mode : <https://reliefweb.int/report/ethiopia/14-million-people-face-hunger-horn-africa>.

25. Addis Ababa mayor warns fuel stations [Electronic source] // The Reporter. – 2019. – January 19. – Access mode : <https://www.thereporterethiopia.com/article/addis-ababa-mayor-warns-fuel-stations>.

26. One of the world's most important diplomatic hubs is restricting the movement of diplomats [Electronic source] // Finance Yahoo. – 2016. – October, 18. – Access mode : <https://finance.yahoo.com/news/one-world-most-important-diplomatic-133810896.html>.

27. Contributors to UN peacekeeping operations by Country and Post [Electronic source] // Peacekeeping UN.Org. – 2018. – Access mode : https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/contributions_by_country.pdf.

28. Chinese-built toll road mobilizes trade, economy in Ethiopia [Electronic source] // New China. – 2019. – June, 19. – Access mode : http://www.xinhuanet.com/english/2019-06/19/c_138156241.htm.

29. News Analysis: Chinese-built toll road wins acclaim for Ethiopia's economic achievements [Electronic source] // New China. – 2019. – June, 21. – Access mode : http://www.xinhuanet.com/english/2019-06/21/c_138162531.htm.

30. Onboard the Chinese-built Ethiopia to Djibouti train, a lesson in compromise of clashing cultures [Electronic source] // South China Morning Post. – 2018. – December, 12. – Access mode : <https://www.scmp.com/magazines/post-magazine/travel/article/2177559/board-chinese-built-ethiopia-djibouti-train-lesson>.

31. Israel should do more business with Ethiopia [Electronic source] // Globes. – 2019. – July, 22. – Access mode : <https://en.globes.co.il/en/article-israel-should-do-more-business-with-ethiopia-1001294445>.

32. Ethiopia's China challenge [Electronic source] // The Africa Report. – 2019. – March, 27. – Access mode : <https://www.theafricareport.com/11080/ethiopia-china-challenge>.

33. Turkey motivates companies to invest in Ethiopia [Electronic source] // AA.com.tr. – 2019. – May, 10. – Access mode : <https://www.aa.com.tr/en/africa/turkey-motivates-companies-to-invest-in-ethiopia/1475086>.

Надійшла до редколегії 25.08.19

P. Ignatiev, Professor, Doctor of Sciences (Political science)
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ETHIOPIA: REGIONAL EAST AFRICA LEADER

The article analyzes the economic potential of Ethiopia and the particularities of the policy of this strategically important East African country to attract foreign investment.

Keywords: Ethiopia, hydropotential, coffee, potash, tourism, air traffic, foreign policy, China, Turkey.

П. Игнат'єв, д-р полит. наук, проф.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ЭФИОПИЯ: РЕГИОНАЛЬНЫЙ ЛИДЕР ВОСТОЧНОЙ АФРИКИ

Проанализированы экономический потенциал Эфиопии и особенности политики этой стратегически важной восточноафриканской страны по привлечению иностранных инвестиций.

Ключевые слова: Эфиопия, гидропотенциал, кофе, поташ, туризм, авиасообщение, внешняя политика, Китай, Турция.

УДК 327:316.32

О. Шевченко, канд. політ. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ДЕРЖАВИ ТА МІЖДЕРЖАВНІ УТВОРЕННЯ ЯК АКТОРИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ГЛОБАЛЬНИХ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН

Принциповим питанням розв'язання проблеми глобальної зміни клімату є визначення учасників процесу врегулювання змін клімату й обсягів їхньої компетенцій та сфер відповідальності. Одним із провідних міжнародних акторів подолання глобальних кліматичних змін є держави та міждержавні утворення. Показано, що донедавна глобальну кліматичну політику визначали найбільші емітенти парникових газів у світі: США, ЄС та Китай, які залишаються світовими економічними і політичними лідерами. Однак потужні й ефективні кліматичні політики впроваджуються і країнами G20. Нині державні політичні рішення щодо адаптації та пом'якшення наслідків глобальних кліматичних змін пов'язані, зокрема, з переходом до низьковуглецевої економіки. З одного боку, це стимулює економіку країн розроблювати й упроваджувати нові технології, переходити на відновлювальні джерела енергії, здійснювати перерозподіл інвестицій і фінансових потоків, створює нові роботи місця, з іншого – утворюються вразливі групи, які потенційно можуть страждати від цього. Зазначено, що у світі є досвід і політична воля понад 20 країн, які заявили про готовність докласти додаткових зусиль з урахуванням потреб вразливих сторін для якнайшвидшої відмови від використання вугілля при виробництві електроенергії. Показано, що, урахуовуючи глобальний характер проблеми зміни клімату, з метою докладання спільних зусиль для її врегулювання країни об'єднуються в міждержавні утворення та утворюють коаліції. Також формуються кліматичні альянси серед країн, що розвиваються. Відзначається важлива роль комунікацій у реалізації кліматичних політик країнами та міждержавними утвореннями, оскільки амбітні державні кліматичні політики вимагають широкої політичної та громадської підтримки, успіх яких залежить значною мірою від розуміння громадськості прийнятих політичних рішень щодо клімату.

Ключові слова: глобальні кліматичні зміни, держави, міждержавні утворення.

Постановка проблеми. Практика свідчить, що сучасні глобальні проблеми, до яких належить глобальна зміна клімату, не можуть бути розв'язані одноосібно і прямолінійно без залучення всіх зацікавлених сторін і широкої громадськості. Актуальним питанням є також розробка механізмів управління, які б сприяли реалізації стратегій адаптації, пом'якшення наслідків і підвищення адаптаційних можливостей суспільства та планетарних екосистем, що передбачає такі обов'язкові елементи, як визначення проблеми і постановка завдання, визначення схеми взаємодії та узгодження дій між учасниками процесу, терміни реалізації завдань, вибір інструментів й організація наукового супроводу. Зміна клімату вимагає колективних дій на глобальному рівні; великі зміни мають ініціюватися найвпливовішими міжнародними акторами, які представляють найбільші емітенти, економіки та потенціал впливу.

Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш назвав проблему зміни клімату "головним питанням нашого часу, а його розв'язання – поворотним моментом історії. У нас іще є час, щоб зупинити негативні наслідки зміни клімату, але для цього потрібні безпрецедентні зусилля з боку всіх верств суспільства" [1]. Іншими словами, на думку Генерального секретаря ООН, врегулювання проблем глобальних кліматичних змін є сферою компетенції всіх зацікавлених сторін, до яких можемо віднести держави, уряди, міжнародні організації, корпорації, громадські рухи, наукову спільноту, окремих індивідів, засоби масової інформації тощо. Цю ідею підтримує лауреат Нобелівської премії миру 2007 р., колишній керівник Міжнародної групи експертів зі зміни клімату (з 2002 по 2015 рр.) Раджendra К. Пачаурі, зауважує, що "найбільш рушійною силою, що має вплив на реалізацію програм з адаптації та пом'якшення наслідків глобальної зміни клімату є уряди і політичні партії, ООН, міжнародні організації, корпорації та кожен громадянин планети" [2].

Мета дослідження – визначити роль і внесок держав та міждержавних утворень у розв'язання проблеми глобальної зміни клімату, охарактеризувати рівень їхнього впливу на врегулювання глобальних кліматичних змін.

Аналіз останніх публікацій. Вивчення ризиків, що актуалізуються глобальними кліматичними змінами та ролі міжнародних корпорацій і невеликих європейських бізнес-структур у їхньому подоланні відображені, зокрема, у міжнародних документах (Рамкова конвенція

ООН про зміну клімату (РКЗК ООН), Паризька угода), рекомендаціях спеціалізованих структур ООН (доповідях Talanoa Dialogue, Міжнародної організації праці "Про справедливий перехід до екологічно стабільних економік і суспільств"), програмних документах ЄС (Концепція "Справедливого переходу" Європейської комісії, Нова європейська стратегія економічного розвитку "Європа 2020" (Europe 2020), програмних документах урядів країн (Національно визначені внески (Nationally determined contributions, NDC), Національних планів дій окремих країн – членів ЄС); аналітичних доповідях дослідницьких центрів ("Центру кліматичних та енергетичних рішень" (Center for Climate and Energy Solutions); "Центру міжнародних кліматичних та екологічних досліджень" (Center for International Climate and Environmental Research, CICERO); Центру "Кліматичний ковчег" (Climate Ark); Гарвардського проекту з кліматичних угод (Harvard Project on Climate Agreements) та ін.). Ці документи визначають взаємозв'язок глобальних ризиків, спричинених кліматичними і некліматичними факторами, та роль урядів держав, політичних партій і міждержавних об'єднань у їхньому подоланні.

Основні результати дослідження. У Доповіді про роботу Першої чергової сесії 2018 р. Програми Розвитку ООН Група делегацій підкреслила, що "причетність держав до вирішення проблеми глобальної зміни клімату – це основна рушійна сила Стратегічного плану на 2018–2021 рр., і його втілення вимагає активного залучення держав-членів на рівні країн" [3].

Ще донедавна глобальне кліматичне лідерство було представлено трьома географічними центрами: США, ЄС та Китаєм, тобто країнами та міждержавним утворенням, які є найбільшими емітентами парникових газів у світі. За даними Звіту компанії BP, у 2016 р. найбільший обсяг викидів був згенерований Китаєм – 27,3 % (9123,0 млн т), на другому місці – США – 16 % (5350,4 млн т), та ЄС – 10,4 % (3485,1 млн т) [4]. Ураховуючи факт припинення участі США у Паризькій угоді щодо клімату, нині кожен із зазначених міжнародних акторів здійснює власну кліматичну політику і "вважає себе лідером у цій сфері" [5]. З іншого боку, багато дослідників вважають, що втрачати статус глобального гегемона із клімату США почали ще у 2001 р., коли було зроблено заяву про відмову США ратифікувати Кіотський протокол. Незважаючи на активну кліматичну політику, міжнародні переговори, на адресу керівництва США з того часу

надходить багато критики за дії в односторонньому порядку, а також за дії, які не узгоджуються із керівними програмами ООН та за участь у таких організаціях, як Форум великих економік / Форум основних емітентів (Major Economies Forum / Major Emitters Forum) та Азіатсько-Тихоокеанському партнерстві.

Можна погодитися із британською дослідницею Емі Білоу, що "найбільш вражаючі результати подолання глобальних кліматичних викликів нині демонструє ЄС" [6]. Посилення позицій ЄС у кліматичній дипломатії стало логічним наслідком здійснення США власної кліматичної політики і збіглося із геостратегічною метою ЄС щодо глобального лідерства [7]. Економіка ЄС є однією з найпотужніших у світі і, відповідно, ЄС може залучати всіх своїх міжнародних партнерів для досягнення лідерства у кліматичній дипломатії, упроваджуючи стратегію "м'якого" лідерства [8]. Однією зі складових кліматичного лідерства ЄС тепер вважається запропонована ними Система торгівлі викидами (Emission trade scheme, ETS). До того ж, керівні кліматичні документи ЄС містять жорсткіші обмеження і зобов'язання з боку європейських країн, ніж передбачено Кіотським протоколом та Паризькою угодою [8]. Така кліматична політика ЄС може бути прикладом для Китаю, інших розвинених країн і країн, що розвиваються.

На країни Великої двадцятки (G20) припадає 79 % глобальних викидів парникових газів (серед яких і викиди від лісового господарства) і близько 81 % глобальних енергетичних викидів CO₂ [9, 10]. З огляду на це заходи, що запроваджуються кліматичною політикою та відповідними кліматичними програмами, часто збігаються з національними інтересами країн, оскільки відповідають іншим соціальним потребам, підтримують реалізацію цілей сталого розвитку ООН і надають значні економічні вигоди. Амбіційна кліматична політика може створити понад 65 млн нових низьковуглецевих робочих місць у всьому світі та запобігти 700 тис. передчасних смертей від забруднення повітря до 2030 р. [11]. В усьому світі доходи державних бюджетів до 2030 р. можуть зрости до 2,8 трлн дол через реформування субсидій і ціноутворення на вуглець. З іншого боку, бездіяльність також може призвести до значних економічних втрат. За даними дослідження Brown-to-Green "20 трлн дол США, що витрачаються на виробництво енергії та електроенергії у світі, є певним фінансовим ризиком, який можна звести до мінімуму, якщо капітал буде перенаправлений в інвестування енергетичних проєктів із низькими викидами вуглецю" [12].

Усі країни G20, окрім Росії та Туреччини, які ще не ратифікували Паризьку угоду, подали свої Національно визначені внески (Nationally determined contributions, NDC) до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (РКЗК ООН). Росія і Туреччина подали лише "Планові Національно визначені внески" (Intended Nationally Determined Contribution, INDC) до Паризької конференції. Кожен документ (NDC, INDC) містить ціль країни щодо зменшення або обмеження викидів парникових газів. NDC окремих країн G20, а саме Аргентини, Бразилії, Китаю, Індії, Індонезії, Мексики, Саудівської Аравії, Південної Кореї та Південної Африки містять національні бачення з адаптації до глобальної зміни клімату. Індія та Південна Африка є єдиними країнами G20, що заявляють про свої інвестиційні потреби для реалізації заходів із пом'якшення та адаптації. Визначення інвестицій, необхідних для впровадження NDC, має суттєве значення для узгодження фінансових потоків на національному та міжнародному рівнях, як це передбачено Паризькою угодою. Бразилія, Канада, Японія, Південна Корея, Мексика та Туреччина заявили у своїх (I)NDC

про зацікавленість у торгівлі викидами із використанням міжнародних ринкових механізмів згідно із ст. 6 Паризької угоди. Згідно з рекомендацією Talanoa Dialogue 2018 р., країнам до 2020 р. рекомендовано оновити цілі своїх NDC на період до 2025 і 2030 рр. на амбітніші, оскільки це матиме важливе значення для подолання розриву між поточними викидами та тими, що необхідні для досягнення цілей Паризької угоди.

Амбітні державні кліматичні політики вимагають широкої політичної та громадської підтримки. Важливо, щоб перехід до низьковуглецевої економіки враховував інтереси тих, хто потенційно може страждати від цього: працівників, громад, підприємств, бідних домогосподарств. Згідно з рекомендаціями Міжнародної організації праці "Про справедливий перехід до екологічно стабільних економік та суспільств" "при переході до нового типу кліматичних економічних відносин необхідно застосовувати компенсацію та перепідготовку тим людям, які потенційно можуть втратити роботу, та впроваджувати національну політику підтримки розвитку зелених робочих місць" [13]. Деякі дослідники вважають, що "припинення субсидування цін на паливо та встановлення ціноутворення на викиди вуглецю можуть призвести до підвищення цін на енергоносії, створюючи ще більше навантаження на бідних" [14]. Щоб запобігти подібним наслідкам, реформи субсидій та ціноутворення на вуглець можуть бути доповнені монетарною компенсацією бідним домогосподарствам. Доходи від ціноутворення на викиди вуглецю та поетапна відмова від субсидій на викопне паливо можуть підтримувати такі суспільні блага, як доступ до енергії з відновлювальних джерел, охорона здоров'я, освіта та стабільна інфраструктура. Різні країни G20 по-різному здійснюють перехід до низьковуглецевої економіки. Нині можна вивчати та використовувати досвід Австралії, Канади, Китаю, Європейського Союзу, Франції, Німеччини, Індонезії, Південної Африки та Сполучених Штатів. Спільним для всіх країн G20 є залучення профспілок і найбільш вразливих регіонів.

Ідеї про відмову від використання вугілля в межах стратегії адаптації до глобальної зміни клімату були офіційно проголошені на 23-й Конференції ООН (COP23) щодо змін клімату, яка відбулась у Бонні в листопаді 2017 р. Понад 20 країн, серед яких Австралія, Франція, Нідерланди, Велика Британія, Канада, Італія, заявили про готовність докласти додаткових зусиль для якнайшвидшої відмови від використання вугілля при виробництві електроенергії [15]. Наприклад, головні австралійські профспілки (CFMEU та ACTU) спільно з урядом штату Вікторія та трьома приватними електростанціями розробили схему перекаліфікації робітників з енергетичного району Летробу-Веллей (Latrobe Valley), що передбачає не просто пом'якшення наслідків шкідливих впливів від діяльності електростанцій, а й запобігання втрати робочих місць [16]. В угоді йдеться про працевлаштування працівників електростанції м. Хейзелвуд (Hazelwood), що закрилася в березні 2017 р., на альтернативні робочі місця і зобов'язує компанії-партнери звести до мінімуму втрату робочих місць, забезпечувати перепідготовку працівників і впровадження схем дострокового виходу на пенсію, що відкриває більше можливостей для молодих працівників, які хочуть залишитися у промисловості.

У загальноканадській рамковій стратегії, довгостроковому плані з адаптації країни до глобальних змін клімату, затвердженому урядом Канади у 2016 р., засвідчено "прихильність до розвитку і навчання робітників з метою забезпечення належних умов для канадських працівників при переході до нової економіки чистого

зростання Канади" [17]. З 2018 р. спеціальна федеральна робоча група розпочала розробку плану переходу до економіки "чистого зростання" для робітників вугільної та газової промисловості. До роботи залучено канадські профспілки, які проводять інформаційні кампанії з роз'яснення принципів і механізмів перехідного періоду, а також надано пропозиції щодо програм з розвитку навичок, перепідготовки та страхування праці, а також містяться заклики інвестувати в екологічно чисті джерела енергії для територій, де мешкають корінні народи, віддалені та сільські громади.

У Китаї вугільна промисловість, з одного боку, є одним із найбільших працевдавців (нині у вугільній промисловості працюють близько 3,5 млн осіб), а з іншого – одним із найбільших забруднювачів повітря. Зменшення видобутку вугілля негативно вплине на зайнятість через необхідність масового скорочення працівників. У 2017 р. китайський уряд виділив 30 млрд юанів (близько 4,56 млрд дол США) для того, щоб протягом наступних трьох років підтримати і працевлаштувати близько 1 млн працівників, які будуть звільнені через закриття невеликих, неефективних вугільних шахт [18].

Європейська комісія (ЄК) внесла концепцію "Справедливого переходу" у своє Повідомлення про енергетичний союз (Communication on the Energy Union), згідно з яким справедливий перехід енергії вимагатиме "перепідготовки або підвищення кваліфікації працівників у певних секторах і, де це необхідно, соціальних заходів на належному рівні" [19]. У грудні 2017 р. ЄК створила Платформу для вугільних регіонів на перехідний період для надання допомоги країнам-членам ЄС і регіонам у структурному та технологічному переході у вугільних регіонах. Концепція "справедливого переходу" також згадується в директиві Європейського Союзу про управління, де наголошується на необхідності врахування цих аспектів у ході декарбонізації економіки [20].

Концепція "Справедливого переходу" увійшла до французького політичного дискурсу після виборів президента Е. Макрона у 2017 р., одночасно із формуванням Міністерства екології (Ministry of Ecological and Inclusive Transition). У Кліматичному плані Франції серед пріоритетів визначається закриття чотирьох вугільних електростанцій до 2022 р., що викликало незгоду серед національних вугільних і морських профспілок. План вимагає "керуваного переходу", підкреслюючи необхідність підтримки працівників, які можуть постраждати від цього в короткотерміновій і середньостроковій перспективі [21]. У Проекті бюджету на 2019 р. заплановано створення десятирічного фонду для компенсації втрат доходів місцевих органів влади через закриття вугільних електростанцій [22]. Подібні схеми підтримки місцевих громад уже працюють у дев'яти регіонах країни, що впроваджують місцеві проекти з пом'якшення наслідків глобальних кліматичних змін або зелені стартапи на протипагу оптової промислової реструктуризації.

У Німеччині близько 20 тис. працівників будуть вимушені шукати нову роботу, якщо уряд ухвалить рішення про поступове припинення використання лігнітового вугілля у виробництві електроенергії для досягнення цілей Паризької угоди. Уряд уже виділив 1,5 млрд євро (1,72 млрд дол США) на період 2017–2021 рр. для полегшення структурних змін. В уряді країни також розуміють, що після 2021 р. обсяги фінансування екологічних проектів будуть збільшуватися, тому було створено комісію з питань "зростання, структурних змін і зайнятості", діяльність якої спрямована на пом'якшення наслідків відмови від викидів вугілля [23]. Країна готова поступово відмовлятися від використання вугілля, навіть незважаючи на проблему скорочення робочих місць у

вугільній промисловості і на більшу вартість електроенергії, що отримується з альтернативних джерел, ураховуючи, що з усіх видів палива, яке використовується в Німеччині, понад 40 % припадає на вугілля.

Індонезія є четвертим у світі виробником вугілля і десятим за величиною виробником природного газу, водночас країна дедалі більше залежить від імпорту нафти. У 2015 р. Індонезія запровадила новий механізм ціноутворення на паливо, який дозволив зменшити субсидії на імпорту нафту та бензин. У відкритих джерелах важко знайти інформацію щодо впливу цього механізму на рівень зайнятості у країні, однак є дані, що скорочення бюджетних асигнувань на субсидування палива дозволило збільшити витрати на соціально пов'язані програми, що опосередковано стимулює зростання, скорочує бідність, зокрема через розробку й впровадження загальної програми охорони здоров'я [24].

Економіка Південної Африки залежить від вугілля, у вуглевидобувному секторі працює понад 80 тис. працівників. Оскільки Південна Африка має високий рівень бідності та безробіття, то забезпечення справедливого переходу було чітко визнано пріоритетом у національній політиці [25]. Крім того, Південна Африка є єдиною країною, що безпосередньо посилюється на "інклюзивний і справедливий перехід" у своїй національній програмі [26]. Наразі південно-африканська комісія із планування розпочала процес соціального діалогу, проте чітка політика переходу в межах сталого розвитку перебуває на стадії розробки.

У Сполучених Штатах дискурс щодо використання викопного палива відбувається на рівні окремих штатів. Штати вугільного регіону Аппалачі (напр., штат Кентуккі, Західна Вірджинія) у 2015 р. створили ініціативу Power Plus для підтримки економічної диверсифікації, де прописані положення про перепідготовку працівників і потенційні вигоди. На відміну від цих штатів, у Каліфорнії нині немає офіційної програми щодо управління переходом від нафти до альтернативних джерел енергії [27]. Вважається, що Індія, Японія, Мексика, Росія, Південна Корея та Велика Британія також зазнають втрат від відмови від викопного палива, однак поки не здійснюють певних дій із пом'якшення економічних чи соціальних наслідків.

У країнах Європейського Союзу національні уряди здійснюють власні, але узгоджені заходи з подолання глобальних кліматичних викликів. Ці заходи прописані в Національних планах дій (National Action Plan) та інших документах. Зазвичай уряди паралельно ведуть інформаційну політику для різних цільових аудиторій: міжнародної громадськості, національних підприємств (великий, середній, малий бізнес), споживачів, громадських організацій. Так, на міжнародному рівні країни-члени беруть на себе зобов'язання і ратифікують відповідні міжнародні угоди. На національному рівні європейські уряди залучають стейкхолдерів у межах проведення інформаційних кампаній для обміну досвідом і підвищення поінформованості. Наприклад, уряд Болгарії для підвищення розуміння поширює інформацію про найкращі екологічні та кліматичні практики. За підтримки уряду Данії працює веб-портал "Green21" для підтримки зелених ініціатив національних підприємств. Відповідні інформаційні портали та бази даних створені в Естонії та Німеччині. Національне законодавство європейських країн зобов'язує дотримуватися принципів сталого розвитку при здійсненні державних закупівель. Так, у Німеччині було ухвалено відповідний закон "Про модернізацію державних закупівель", у Фінляндії за законом усі державні підприємства зобов'язані розкривати нефінансову інформацію, а всі міністерства мають звітувати

про реалізовані екологічні проекти. Також у Фінляндії при здійсненні державних закупівель видається свідоцтво про закупівлю чистих технологій за державні кошти, а при видачі кредитів здійснюється оцінка їхніх соціальних й екологічних впливів. На сайті уряду Німеччини створено розділ, де представлено звіти різних міністерств про реалізацію ними проектів сталого розвитку та вплив цих проектів на суспільство й екологію. У Франції законодавчо закріплена обов'язкова звітність усіх підприємств щодо викидів парникових газів, причому ліміти на викиди залежать від кількості працівників. Уряди європейських країн ведуть діалог зі споживачами. Зазвичай це введення відповідного маркування та елементів дизайну продукції, що була виготовлена із дотриманням екологічних норм (Болгарія, Данія, Німеччина, Данія), запровадження лейбл "соціально відповідальне підприємство" (Естонія). Для обміну досвідом уряди європейських країн ініціюють інформаційні кампанії для обміну досвідом і підвищення обізнаності стосовно глобальних кліматичних викликів. У межах інформаційних кампаній проводяться круглі столи і форуми за участі влади, представників великого, малого і середнього бізнесу, науковців, громадянського суспільства, видаються брошури, де розповідається про принципи екологічного управління. Багато матеріалів розроблюють для викладачів як важливої цільової аудиторії для поширення знань про глобальні кліматичні виклики та способи пом'якшення наслідків змін клімату у навчальні програми. У компетенції уряду введення заборони на рекламування продукції, що була виготовлена із порушенням екологічних стандартів або яка має негативні наслідки для здоров'я людини (Болгарія).

Ураховуючи глобальний характер проблеми зміни клімату, країни для її врегулювання об'єднуються в міждержавні утворення та формують коаліції, з метою докладання спільних зусиль до врегулювання проблеми. Нині такі міждержавні угруповання продовжують розвиватися. До структур, що опікуються розв'язанням проблеми глобальної зміни клімату, належать ЄС, JUSSCANNZ (розвинені країни, які не входять до ЄС: Японія, США, Швейцарія, Канада, Австрія, Норвегія та Нова Зеландія) і G77. Об'єднання JUSSCANNZ сьогодні стало "парасольковою групою" після того, як Сполучені Штати почали відокремлюватися від країн, які виступали за впровадження масштабних кліматичних заходів. Швейцарія частково відмовилась від JUSSCANNZ. Umbrella Group і разом із Мексикою, Південною Кореєю, Ліхтенштейном та Монако формують Групу із захисту довкілля (EIG). Інші об'єднання розвинених країн, такі як G20 і G8, також здійснюють активні кліматичні дії, особливо в ті роки, коли не проводяться саміти з клімату, для обговорення питання та отримання консенсусу щодо адаптації до глобальних кліматичних змін. Наприклад, президенти Сполучених Штатів Джордж Буш і Барак Обама організували Форум основних емітентів (Major Emitters Forum, MEM), а Дональд Трамп – Форум основних економік (Major Economies Forum, МЕФ). Експерти розцінили такі дії як "спроби США координувати розвинені країни" [28], а ініціатива "Форуму основних емітентів" розглядалася як спроба підірвати авторитет ООН з урегулювання кліматичних питань.

Також утворюються альянси серед країн, що розвиваються, а їхні структури з часом стають складнішими через загострення існуючих відмінностей. Експерти вважають, що причини неузгодженостей щодо глобальної кліматичної політики полягають не так у відсутності багатства в цих країнах, як у невизначеності сфер відповідальності й об'єктів, що потребують такої допомоги, а також невизначеності рівня уразливості країн від гло-

бальної зміни клімату. Для таких країн, що розвиваються, основним переговорним блоком є "Група-77" (G-77) – найбільша міждержавна організація країн, що розвиваються, яка діє в межах ООН та її органів. Однак у межах цієї структури з'явилося понад десяток підгруп і груп, що представляють неоднорідність Глобального Півдня. Прикладом подібних суперечностей можуть бути відносини між G-77 та ОПЕК (Організація країн – експортерів нафти), у яких пріоритети ОПЕК (високі ціни на нафту та слабкий або відсутній кліматичний договір) суперечать цілям членів G-77. У цьому контексті розглядаються три загальні підгрупи країн: країни – експортери нафти (переважно представлені ОПЕК), малі острівні держави (представлені Асоціацією малих острівних держав або AOSIS) і всі інші.

Одним із найактивніших кліматично орієнтованих міждержавних утворень країн, що розвиваються, є BASIC (Китай, Індія, Бразилія та ПАР). Цей альянс був ініційований Індією, яка вже координувала дії із Бразилією та Південною Африкою через Форум діалогу IBSA (Індія, Бразилія, Південна Африка) з різних питань міжнародної політики. Разом із Китаєм ці чотири країни мали подібні внутрішні умови (серед яких питання розвитку й енергетичні проблеми), а також схожий тиск з боку міжнародної спільноти щодо скорочення викидів і дотримання принципів стійкого розвитку. Водночас країни BASIC мають різні позиції стосовно конкретних кліматичних питань і тому досі не об'єдналися в постійний і домінуючий переговорний блок. Деякі дослідники пояснюють це домінуванням національних інтересів над глобальними проблемами. З одного боку, кожна країна може виграти від об'єднання сил і спільних зусиль, з іншого – кожна країна зберігає статус країни, що розвивається, продовжуючи співпрацювати з G77 та іншими країнами. Іншими словами, така позиція захищає ці країни від необхідності брати на себе більшу відповідальність, подібно до відповідальності промислово розвинених країн.

Аналізуючи причини повільних змін у політиці адаптації до глобальних кліматичних змін, австрійське видання "Kurier" після саміту із клімату в Катовіце, зауважує: "Проблема в тому, що [захист довкілля і зміна клімату] досі сприймаються як винятково проблеми "зелених" політичних сил. І якщо ми сподіваємося, що "зелені" швидко врятують для нас світ, то ми помиляємося. Зміна клімату має стати центральною темою для всіх партій і урядів. На темі клімату можна згуртувати цілу планету, але не окремі держави" [29].

Очевидно, що зміна клімату нині розглядається як глобальна політична проблема, через те, що вона має багато спільних ознак з іншими актуальними питаннями міжнародної політики і способами її врегулювання міжнародним співтовариством, відповідно її розв'язання має відбуватися на найвищому політичному рівні, який представляють держави як провідні актори міжнародних відносин.

Висновки. Отже, сьогодні проекти, спрямовані на врегулювання глобальних кліматичних викликів, реалізуються багатьма міжнародними акторами, провідна роль серед яких належить державам і міждержавним об'єднанням. Однак результати їхньої діяльності різняться за такими параметрами, як характер рішення, охоплення аудиторії, спектр застосованих інструментів і швидкість впровадження кліматичних ініціатив. Рішення держав та урядів як акторів урегулювання глобальних кліматичних змін мають імперативний характер для всіх учасників політичного й економічного життя країни та стосуються масової аудиторії. Ці актори застосовують широкий спектр інструментів, серед яких укладання і ратифікація міжнародних угод, прийняття національних

планів дій, ухвалення відповідного законодавства, зокрема такого, що зобов'язує організації переходити на відновлювальні джерела енергії, відмовлятися від використання викопного палива при виробництві енергії, розкривати нефінансову інформацію, вводити обов'язкове екологічне маркування продукції та заборони на рекламування неекологічної продукції, дотримуватися принципів "стійких державних закупівель", ініціювати екологічні проекти, фінансувати "мозкові центри" та дослідницькі інститути, визначати критерії при кредитуванні та нагороди за впровадження екологічних проектів, проводити інформаційні кампанії тощо. Однак, на думку експертів, швидкість застосування зазначених інструментів державами й урядами є повільною, зокрема, через велику кількість бюрократичних складових.

Разом із державами за параметрами сили впливу й охоплення аудиторії вагомими міжнародними акторами є міждержавні утворення, які протягом останніх десятиліть розробляли різні міжнародні рекомендації, керівні принципи для досягнення прогресу у створенні ефективних практик із реалізації кліматичних проектів не лише в розвинених країнах, а й у країнах, що розвиваються. Керівні принципи базуються на дослідженнях, участі зацікавлених сторін та експертів, а також на свідченнях найкращої практики та консультацій із національними урядами. Міждержавні об'єднання ухвалюють кліматичні рішення радше дорадчого характеру, які охоплюють сегментовану аудиторію. Реалізовувати кліматичні проекти вони можуть шляхом заснування та фінансування спеціалізованих структур, упровадження екологічних проектів, фінансування кліматичних досліджень, вироблення рекомендацій для ухвалення рішень політичними лідерами, залучення лідерів думок тощо. Проте як і у випадку держав, швидкість упровадження кліматичних інструментів та ініціатив є повільною.

У країнах Європейського Союзу – лідерів кліматичних політик, національні уряди здійснюють власні, але узгоджені заходи з подолання глобальних кліматичних викликів. Зазначені заходи прописані в Національних планах дій (National Action Plan) та інших документах. Натомість причини неузгодженості щодо глобальної кліматичної політики країн, що розвиваються, полягає не так у відсутності багатства в цих країнах, як у невизначеності сфер відповідальності й об'єктів, що потребують такої допомоги, а також невизначеності рівня уразливості країн від глобальної зміни клімату.

Отже, зменшення впливу й адаптація до зміни клімату – це транскордонний, багаторівневий, багатогалузевий і багатоактивний виклик зі специфічними характеристиками на великому проміжку часу та із великою кількістю параметрів невизначеності. Зважаючи на це, у врегулюванні зазначеного процесу беруть участь багато різних акторів із різних секторів зі своїми стратегіями й інтересами. Найбільший потенціал і вплив мають уряди, які є основним напрямом дипломатичних зусиль і єдиними підписантами РКЗК ООН, Кіотського протоколу й інших договорів та угод. Можна погодитись із думкою Р. Пачаурі, який стверджує: "корпорації розуміють, що саме вони повинні змінити, але поштовхи до змін повинні надати уряди країн, які у співпраці з політичними партіями мають підкреслювати: зниження кількості викидів діоксиду вуглецю потрібно починати вже зараз" [2]. Комплексний підхід урядів до врегулювання глобальних кліматичних проблем вимагає розробки відповідних механізмів управління, визначення рівнів і термінів упровадження, узгодження та координації між секторами; вибір оптимальних інструментів, тобто всього, що забезпечує найбільш відповідну форму лідерства.

Список використаних джерел:

1. Саммит по мерам в области изменения климата, 23 сентября 2019 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/climatechange/>.
2. Нобелевский лауреат: Чтобы спасти Землю, нужно отказаться от мяса, авто и одежды [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://fakty.com.ua/ru/lifestyle/20170911-nobelivskiy-laureat-aby-vryatuvaty-zemlyu-treba-vidmovytsya-vid-m-yasa-avto-ta-odyagu/>.
3. Доклад о работе первой очередной сессии 2018 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.unfpa.org/sites/default/files/board-documents/main-document/DP.2018.8_-_EB_Report_2018_FRS_-_Russian_v3_0.pdf.
4. BP Statistical Review of World Energy June 2017 [Electronic source]. – Access mode : https://www.bp.com/content/dam/bp-country/de_ch/PDF/bp-statistical-review-of-world-energy-2017-full-report.pdf.
5. Looking for leaders: Perceptions of climate change leadership among climate change negotiation participants / C.Karlsson, C. Parker, V. Hjerpe, B. Linnér // *Global Environmental Politics*. – 2011. – № 11. – P. 89–107.
6. Below A. Leadership Climate Change in Foreign Policy / Amy Below. – Oxford : Oxford University Press USA, 2016. – 35 c.
7. Understanding the paradoxes of multilevel governing: Climate change policy in the European Union / A. Jordan, H. van Asselt, F. van Asselt et al. // *Global Environmental Politics*. – 2012. – №12. – С. 43–66.
8. Oberthür S. EU leadership in international climate policy: Achievements and challenges / S. Oberthür, C. Roche Kelly // *The International Spectator*. – 2008. – №43. – С. 35–50.
9. The PRIMAP-hist national historical emissions time series (1850–2015) [Electronic source] / J. Gütschow, L. Jeffery, R. Gieseke, R. Gebel // *GFZ Data Services*. – 2018. – Access mode : <https://doi.org/10.5880/PIK.2018.003>.
10. CO2 Emissions from fuel Combustion [Electronic source] // *International Energy Agency (IEA)*. – 2018. – Access mode : <http://data.iaea.org/payment/products/115-co2-emissions-from-fuel-combustion-2018-edition.aspx>.
11. Unlocking the inclusive growth story of the 21st century [Electronic source] // *New Climate Economy (NCE)*. – 2018. – Access mode : <https://newclimateeconomy.report/2018/executive-summary/>.
12. Brown to Green: The G20 Transition to a Low-Carbon Economy 2018. – Berlin : Humboldt-Viadrina Governance Platform, 2018. – 44 p.
13. Guidelines for a just transition towards environmentally sustainable economies and societies for all [Electronic source] // *International Labour Organization*. – 2015. – Access mode : https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-ed_emp/-emp_ent/documents/publication/wcms_432859.pdf.
14. Distributional effects of climate policy, T20 Task Force on Global Inequality and Social Cohesion [Electronic source] / N. Dao Nguyen, O. Edenhofer, G. Grimalda et al.]. – 2017. – Access mode : http://www.g20-insights.org/policy_briefs/policy-options-socially-balanced-climate-policy/.
15. Итоги конференции ООН по климату: отказ от угля и кур на Катовице [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://www.dw.com/ru/итоги-конференции-оон-по-климату-отказ-от-угля-и-курс-на-катовице/a-41432194>.
16. Worker Transfer Scheme [Electronic source] // *Latrobe Valley Authority*. – 2018. – Access mode : <https://lva.vic.gov.au/worker-transfer-scheme/>.
17. Pan-Canadian Framework on Clean Growth and Climate Change: Canada's Plan to Address Climate Change and Grow the Economy [Electronic source] // *Government of Canada*. – 2016. – Access mode : <https://www.canada.ca/content/dam/themes/environment/documents/wealth/20170125-en.pdf>.
18. Just transition – Where are we now and what's next? [Electronic source] // *International Trade Union Confederation (ITUC)*. – 2017. – Access mode : https://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/ituc_climate_justice_frontline_briefing_2017.pdf.
19. Energy Union Package [Electronic source] // *European Commission*. – 2015. – Access mode : https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:1bd46c90-bdd4-11e4-bbe1-01aa75ed71a1.0001.03/DOC_1&format=PDF.
20. Commission launches Platform for Coal Regions in Transition [Electronic source] // *Just Transition*. – 2017. – Access mode : <http://www.just-transition.info/commission-launches-platform-for-coal-regions-in-transition>.
21. Plan Climat – 1 Planète, 1 Plan [Electronic source] // *Ministère de la Transition Ecologique et Solidaire (MTES)*. – 2017. – Access mode : https://www.ecologique-solidaire.gouv.fr/sites/default/files/2017.07.06%20-%20Plan%20Climat_0.pdf.
22. Projet de Loi de Finances 2019 [Electronic source] // *Ministère de l'Economie*. – 2018. – Access mode : https://www.economie.gouv.fr/files/files/Actus2018/dp_plf2019.pdf.
23. Die Sektorziele im Klimaschutzplan 2050 [Electronic source] // *BMU*. – 2017. – Access mode : <https://www.bmu.de/themen/klima-energie/klimaschutz/nationale-klimapolitik/klimaschutzplan-2050/#c11681>.
24. Gass P. Fossil Fuel Subsidy Reform and the Just Transition: Integrating approaches for complementary outcomes [Electronic source] / P. Gass, D. Echeverria // *International Institute for Sustainable Development (IISD)*. – 2017. – Access mode : <https://www.iisd.org/sites/default/files/publications/fossil-fuel-subsidy-reform-just-transition.pdf>.
25. Radebe J. Piece Piece, City Press [Electronic source] / J. Radebe. – 2018. – Access mode : <http://www.energy.gov.za/IPP/CityPress-Opinion-Piece-Renewable-Energy.pdf>.

26. South Africa's Nationally Determined Contribution (NDC) [Electronic source] // UNFCCC. – 2016. – Access mode : <http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/South%20Africa%20First/South%20Africa.pdf>.

27. Kok I. Coal Transition in the United States: An historical case study for the project 'Coal Transitions: Research and Dialogue on the Future of Coal' [Electronic source] / I. Kok. – 2017. – Access mode : https://coaltransitions.files.wordpress.com/2016/09/coal_us_v04.pdf.

28. Happaerts S. Rising powers in global climate governance. Negotiating in the New World Order [Electronic source] / S. Happaerts, H. Bruyninckx // Working Paper #124. – 2013. – Access mode : <http://lirias.kuleuven.be/handle/123456789/421635>.

29. Korentschnig G. Die Welt hat Fieber. Wo bleibt der Arzt? [Electronic source] / Gert Korentschnig – Access mode : <https://kurier.at/meinung/die-welt-hat-fieber-wo-bleibt-der-arzt/400341343.3>.

Надійшла до редколегії 16.11.19

O. Shevchenko, PhD (Politics), associate prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

STATES AND INTERGOVERNMENTAL ENTITIES AS ACTORS OF GLOBAL CLIMATE CHANGE SETTLEMENT

The fundamental issue of resolving the issue of global climate change is to identify the participants in the climate change management process and the scope of their competences and areas of responsibility. States and intergovernmental entities are one of the leading international actors in tackling global climate change. Until recently, global climate policy has been determined by the largest greenhouse gas emitters in the world: the United States, the EU and China, which remain the world's leading economics and political leaders. However, strong and effective climate policies are also being implemented by the G20. Today, government policy decisions to adapt and mitigate the effects of global climate change are linked, in particular, to the transition to a low carbon economy. On the one hand, it stimulates the economies of the countries to develop and introduce new technologies, to switch to renewable energy sources, stimulates the redistribution of investments and financial flows, creates new jobs, on the other, creates vulnerable groups that can potentially suffer from it. It has been shown that there are more than 20 countries in the world with the experience and political will to declare their readiness to make additional efforts, taking into account the needs of vulnerable parties, as a fastest way to abandon coal in electricity production. It has also been shown that, given the global nature of the climate change problem, the commonalities of the country are being integrated into interstate entities and formed coalitions in order to report to common countries. Communication plays an important role in the implementation of climate policies by countries and intergovernmental entities, as ambitious state climate policies require widespread political and public support, the success of which depends largely on the public's understanding of climate policy decisions.

Keywords: global climate change, states, interstate entities.

Е. Шевченко, канд. полит. наук, доц.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ГОСУДАРСТВА И МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫЕ ОБРАЗОВАНИЯ КАК АКТОРЫ УРЕГУЛИРОВАНИЯ ГЛОБАЛЬНЫХ КЛИМАТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ

Принципиальным вопросом решения проблемы глобального изменения климата является определение участников процесса урегулирования изменений климата, объемов их компетенций и сфер ответственности. Одними из ведущих международных акторов преодоления глобальных климатических изменений являются государства и межгосударственные образования. Показано, что до недавнего времени глобальную климатическую политику определяли самые большие эмитенты парниковых газов в мире: США, ЕС и Китай, которые остаются мировыми экономическими и политическими лидерами. Однако мощные и эффективные климатические политики внедряются и странами G20. Сегодня государственные политические решения по адаптации и смягчению последствий глобальных климатических изменений связаны, в частности, с переходом к низкоуглеродной экономике. С одной стороны, это стимулирует экономики стран разрабатывать и внедрять новые технологии, переходить на возобновляемые источники энергии, перераспределять инвестиции и финансовые потоки, создает новые рабочие места, с другой – образуются уязвимые группы, которые могут страдать от этого. Показано, что в мире есть опыт и политическая воля более 20 стран, которые заявили о готовности приложить дополнительные усилия с учетом потребностей уязвимых сторон для скорейшего отказа от использования угля при производстве электроэнергии. Также показано, что, учитывая глобальный характер проблемы изменения климата, с целью осуществления совместных усилий для ее урегулирования страны объединяются в межгосударственные образования и коалиции. Отмечается важная роль коммуникаций в реализации климатических политик странами и межгосударственными образованиями, поскольку амбициозные государственные климатические политики требуют широкой политической и общественной поддержки, успех которых зависит во многом от понимания общественности принятых политических решений по климату.

Ключевые слова: глобальные климатические изменения, государства, межгосударственные образования.

УДК 327.5(045)

Ю. Цирфа, канд. політ. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КОНСТРУЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ СОЦІУМІВ

На основі аналізу сутності процесів інтеграції та дезінтеграції сучасних соціумів досліджено специфіку вибудовування зовнішньополітичної ідентичності держави. Виявлено особливості зовнішньополітичної ідентичності ЄС та формат співвідношення з нею ідентичностей держав-членів цієї організації. У зазначеному ключі визначено можливі варіанти зближення України та цієї наддержавної структури, а також її позицію в межах соціально-політичного простору ЄС. З'ясовано, що виокремлення загальних контурів зовнішньополітичної ідентичності держави має відбуватися на основі звернення до культурного дискурсу, вивчення історії країни та відповідних певним періодам внутрішніх або зовнішніх проблем. Крім того, слід брати до уваги тенденцію до "фрагментації" окремих держав, спричинену етнонаціональними протистоянням усередині соціумів. Відтак доведено, що безпосереднім завданням державного актора у процесі конструювання його зовнішньополітичної ідентичності є формування надійного суспільного підґрунтя цього конструкту та вироблення почуття приналежності індивідів до населення зазначеної держави як соціально-політичного утворення.

Ключові слова: зовнішньополітична ідентичність, держава, соціум, колективна ідентичність, регіоналізація, Європейський Союз.

У сучасному світі паралельно розвиваються дві протилежні, але рівноправні тенденції. З одного боку, ми стаємо свідками нових інтенсивних процесів інтеграції країн, формування глобальних економічних союзів, ви-

будовування наддержавних інституцій управління соціальними й політичними трансформаціями. З іншого – держави дедалі частіше стикаються з етнонаціональною дезінтеграцією суспільств і виокремленням трендів

окремішності певних груп, що бажають зберегти свою автентичність і колективну ідентичність у межах визначених державних кордонів. Причому усвідомлення причетності до цих процесів стосується кожного індивіда. З цього приводу У. Бек зауважує: "Новими є не тільки повсякденне життя і дії, які перетнули національно-державні кордони і покрили держави щільною мережею взаємних залежностей та обов'язків; новою є і "неприв'язаність до певного місця" спільноти, праці, капіталу; новими також є усвідомлювані загрози екології та пов'язані з ними арени дій; новим є сприйняття транскультурних "Інших" у власному житті, що не піддається розмежуванню; новим є і рівень циркуляції "глобальної індустрії культури"; новим є і збільшення кількості держав, і могутність транснаціональних акторів, інституцій та договорів; нарешті, новим є розмах економічної концентрації, яка, щоправда, гальмується новою конкуренцією, що не визнає державних кордонів" [2, с. 29].

Іншими словами, сучасні соціальні, політичні й економічні процеси висувують на порядок денний нові питання щодо майбутнього національних держав та, відповідно, їхньої зовнішньополітичної ідентифікації як соціально-політичних конструктів. Наприклад, під час інтеграції держав у межах Європейського Союзу (ЄС, Євросоюз) виникає низка політичних за своєю природою проблем, що виходять, однак, далеко за межі повсякденної політики. Ідея європейської єдності *de facto* суперечить принципам ідентифікації суверенних державних акторів. З одного боку, виявляється, що історія не знала прикладів утворення наддержавних інституцій, що поглинали б окремі держави, формуючи власну зовнішньополітичну ідентичність. З іншого боку, протягом століть саме держави-нації, або національні держави, були єдиною відомою формою втілення інтересів демократичного громадянського суспільства. Отже, ЄС у нинішньому його вигляді сприймається як соціальна структура, проте підміна зовнішньополітичних ідентичностей його держав-членів єдиною наддержавною ідентичністю об'єднання зустрічає суттєвий опір існуючих державних систем. Відтак, унікальність Євросоюзу значною мірою полягає в тому, що зазначена структура постає в ролі наддержавного утворення, що послуговується власною зовнішньополітичною ідентичністю комплексного типу, яка доповнює зовнішньополітичну ідентичність країн-учасниць, але не підміняє їх [3, с. 5-6].

З огляду на це важливо, що стійкість будь-якої спільноти підтримується не тільки інституційною структурою, а й способом іменування нової соціально-політичної реальності, яка постає в ролі її першооснови. Це в повній мірі стосується і такої організації, як ЄС. Нинішні процеси дезінтеграції Євросоюзу доводять, що на рівні політичних інституцій інтеграційні досягнення європейських держав незначні, а подальший розвиток об'єднання пов'язаний із багатьма суперечностями. Однак ідеологічну експансію поняття "зовнішньополітична ідентичність ЄС" важко поставити під сумнів, що свідчить про успіх "загальноєвропейської ідеї" як центрального концепту, який створює ідентичність нового типу та структурує соціальний простір держав – членів цієї організації.

У контексті формування зовнішньополітичної ідентичності України та зближення останньої з європейськими партнерами вагомим постає питання визначення місця нашої держави в межах соціально-політичного простору ЄС. З огляду на це можна виділити кілька моделей цивілізаційної орієнтації України, що враховують її зовнішньополітичне становище на сучасному етапі.

По-перше, модель проміжних ("лімітрофних") етнокультурних утворень, здатних змінювати орієнтацію і

надавати перевагу то одній, то іншій цивілізації, що формують цивілізаційне "ядро" певного регіону, при цьому зберігаючи своє периферійне положення. Очевидно, що будь-яка зовнішньополітична ідентифікація так чи інакше співвідноситься із цивілізаційною обстановкою в регіоні і корегується можливою перспективою "поглинання" периферійних культур сильнішою "великою традицією" [1, с. 82].

По-друге, модель загального цивілізаційного поля, заснована на визнанні рівних прав за різними цивілізаційними і периферійними утвореннями. Вона забезпечує максимальне збереження самобутності і можливість структурної адаптації народів до процесів регіональної інтеграції. Зазначена модель міжцивілізаційних відносин у "проміжному" геокультурному просторі передбачає виявлення конструктивних принципів взаємодії різних етнонаціональних, конфесійних і соціокультурних груп, у ході якого виникає певний рівень взаєморозуміння і сприйняття "іншого" [1, с. 82]. По суті, формується ідея будівництва полінаціональної, полікультурної спільноти на основі подвійної, а не взаємовиключної, ідентичності (культурно-етнічної та державно-громадянської), що, на нашу думку, є найконструктивнішим і перспективним шляхом конструювання зовнішньополітичної ідентичності України на шляху зближення з ЄС.

На тлі соціальної турбулентності, що нині спостерігається в Україні, та суспільного розмежування населення на основі етнонаціональних суперечностей, які виникають по осі "Схід – Захід", важливим компонентом конструювання зовнішньополітичної ідентичності держави європейського зразка є імплементація державною владою вираженої етнонаціональної політики, що сприяла б вибудовуванню монолітного, проте поліетнічного, багатоконфесійного, мультикультурного суспільства.

Нині процеси глобалізації створюють різноманітні умови й нові канали для взаємодії різних політичних, економічних, культурних систем. Проте зазначені явища залежать від того, яким чином процес глобалізації розвиватиметься надалі, і наскільки в цьому процесі враховуватимуться інтереси провідних країн світу. Головна проблема для будь-якої держави, це очевидно, полягає в тому, щоб вчасно виявити нові світові тренди і скористатися ними, додавши нових якостей власній зовнішньополітичній ідентичності.

На думку В. Шевченка, "досвід світової історії доводить, що прорив до принципово нових форм історичного розвитку відбувається не в найрозвиненішій країні, не в центрі, де наявний суспільно-економічний лад набуває найдосконалішої і закінченої форми, а на узбіччі історії, у відсталіх країнах, де запізниле становлення нового серйозно гальмується через наявність тягара минулого. Саме в таких країнах відбувається свого роду дострокове загострення властивих епосі суперечностей. Іншими словами, складається ситуація нашарування "історичних епох". Неврегульовані суперечності, що залишилися від колишнього етапу історичного розвитку, не дають можливості відсталій країні в ході реформ перейти на новий, вищий рівень суспільно-економічного розвитку. Тому реформи залишаються незавершеними, незважаючи на величезну потребу в їхньому подальшому проведенні, і кожен крок у цьому напрямі викликає загострення всіх проблем, що накопичилися в країні, – і старих, і нових" [6, с. 63-64]. У цій ситуації цілком логічно припустити, що вибудовування зовнішньополітичної ідентичності України нині напрямом пов'язане не тільки з величезними викликами сучасності, а й із тими історичними суперечностями, що склалися на її теренах протягом попередніх епох. Зважаючи на це, відкриття шляху самостійного історичного розви-

тку для нашої держави напряму залежить і від провідних тенденцій глобалізації світу й нового універсалізму, і від відновлення тих основ державної та соціальної традиції, що вкорінені в історичній пам'яті українства.

Дійсно, вибудовування шкали національних пріоритетів і, відповідно, визначення загальних контурів зовнішньополітичної ідентичності України має відбуватися на основі звернення до дискурсу минулого, вивчення історії нашої держави та відповідних тим чи іншим періодам внутрішніх або зовнішніх "викликів" часу. Однак головним із погляду зовнішньополітичної ідентифікації України залишається питання моделі її розвитку. Стійкі пріоритети ідентичності держави формуються в межах загального соціокультурного поля. Для сучасної України характерні різноспрямовані соціокультурні процеси. Формування єдиної соціокультурної спільноти напряму залежить від вибудовування позитивно забарвленої ідентичності соціуму. Зазначена колективна ідентичність передбачає вироблення широкого консенсусу щодо моделі суспільного розвитку, в основі якої повинні знаходитися загальні культурні орієнтири, логіка культурної єдності в різноманітті. Формування такої ідентичності безпосередньо пов'язане з національно-цивілізаційним вибором держави, а останній, зі свого боку, визначає сутність її зовнішньополітичної ідентичності.

Дебати науковців та провідних світових лідерів щодо визначення ідентичності окремих держав перетворилися на характерну рису нашого часу. На думку С. Хантінгтона, "майже всюди люди задаються питанням про те, що спільного вони мають з іншими співгромадянами і чим вони відрізняються від інших людей? Хто ми такі? До чого ми належимо? Японці ніяк не можуть вирішити, чи належать вони до Азії (через географічне розташування островів, специфічну історію й культуру), чи до Західної цивілізації, з якою їх пов'язують економічне процвітання, демократія і сучасний технічний рівень. Іранців нерідко описують як "народ, який перебуває в пошуках своєї ідентичності"; тими самими пошуками захоплена Південна Африка; а Китай веде "боротьбу за національну ідентичність" із Тайванем, який поглинуло "завдання розкладання і переформатування національної ідентичності" [5, с. 35-36]. Звичайно, необхідно враховувати, що пошуки ідентичності в різних державах мають свої глибинні особливості та специфіку, обумовлені історією, культурою, цивілізаційними характеристиками цих країн. У кожній із них вони визначаються особливими, унікальними обставинами. Водночас перебіг процесів трансформації зовнішньополітичної ідентичності багатьох держав світу наводить на думку про те, що кризи їхньої ідентичності мають загальні причини. Серед таких причин можна виокремити становлення глобальної економіки, стрімкий стрибок у розвитку транспорту та сфери інформаційно-комунікаційних технологій, наростаючу міграцію населення Земної кулі. Усе це надає підстави говорити про "осьовий час" ідентифікаційних процесів, які набули глобального характеру.

Доволі негативним фактором, відтак, постає тенденція до "фрагментації" окремих держав, якою супроводжується процес об'єднання країн світу: накопичення суперечностей і розбіжностей усередині соціумів певних країн призводить до розмивання внутрішньої єдності їхніх суспільств і, відповідно, – до кризи наявної зовнішньополітичної ідентичності. Непрямим ефектом внутрішньої фрагментації окремих держав також може вважатися й дезінтеграція об'єднаної Європи, у межах якої видимі чи приховані ознаки розбіжностей не згладжуються, а множаться, знаходячи своє відображення в націоналістичних ідеологіях та діях.

Важливою для України постає тенденція до посилення "етнічної фрагментації": окремі етнічні групи претендують не просто на збереження своєї культури чи на автономію, а й на відділення від тих держав, з якими їх з'єднують тісні історичні, економічні й культурні зв'язки; розпалюється національно-етнічна ворожнеча, що часто переростає у військові конфлікти. У цьому ключі можна говорити про сплеск "нового регіоналізму" та "нового локалізму", що часто супроводжуються сепаратистськими рухами й відкритим іредентизмом, який наразі спостерігається на Сході України.

Однак у зазначеному контексті варто звернутися до категорії "територія". Нині стабільна, закріплена територія народження індивідів не має того першорядного значення, яке вона мала раніше для формування їхньої соціальної ідентичності. Дійсно, порівняно з недалеким минулим життя не тільки окремих людей, а й цілих поколінь визначалося територією їхнього постійного перебування: держави прагнули вирішувати проблеми, що накопичилися в їхній внутрішній чи зовнішній політиці, за рахунок приєднання територій; в ім'я розширення або збереження "життєвого простору" держав і націй велелася локальні, а потім – і світові війни; покоління, які змінювали одне одного, не покидали освоєних століттями територій; міграції великої кількості людей виникали надзвичайно рідко. Однак під впливом дуже багатьох, зокрема інтеграційних чинників, ці тенденції зазнали колосальних цивілізаційних змін.

З погляду сучасної науки про міжнародні відносини, розвиток окремих держав відбувається під дією "детериторіальних" векторів: нині вагомішим є не "простір закріпленого місця", а певний "поточний простір", оскільки дедалі більша кількість людей живе в соціальному просторі, який організований не за національно-територіальним принципом, а за принципом діаспориальної поліетнічності [7, с. 121]. На практиці зазначені твердження доводяться рухом потоків товарів, капіталів, інформації та осіб, що не визнають національно-державних кордонів й обмежень. Трансформація способу життя людства призводить до того, що простір його існування стає тіснішим у світовому масштабі. Дійсно, з одного боку, наявність технічних можливостей значно полегшує перетин цього простору. Засоби транспорту і доставки інформації зменшують кількість часу, що необхідна для вироблення індивідуального сприйняття простору. Однак, з іншого боку, соціальні та культурні відмінності, наявні між окремими народами й націями, не зникають. Оскільки їх виявлення відбувається набагато швидше, ніж в історичній ретроспективі, простір втрачає свою колишню опосередковуючу роль. Отже, колективні ідентичності, що базуються на вираженій територіальній ексклюзії ("ідентичність як острів"), протистоять груповим ідентичностям динамічних, мобільних, відкритих суспільств ("ідентичність на роздоріжжі"), що пов'язують унікальність своїх ідентичностей зі зростаючою модифікацією природної та культурної спадщини у просторі глобалізованого світу [4, с. 162].

Водночас сучасні держави зіштовхуються і з прямою протилежною тенденцією розвитку соціумів: цінності національної державності, сили, могутності, впливу "своєї" держави, "своєї" території ревальвують, зміцнюються; дедалі привабливішими у свідомості людей стають національні, етнічні, культурно-громадянські характеристики; самоідентифікація більшості індивідів сучасного світу не обмежується "територіальною ідентичністю", але зазвичай її не виключає. Саме такі зрушення є прямою передумовою для вибудовування стабільної зовнішньополітичної ідентичності держави. Однак, якщо самоідентифікація етнічної спільноти перед-

бачає загострення багаторічної боротьби за "свою" територію, то держава має регулювати цей процес "низхідним шляхом", налагоджуючи безпосередній діалог з усіма соціальними групами. Адже потужна, часто короткотермінова міграція у просторі не скасовує важливого факту: навіть людина, що постійно змінює своє місце перебування, у певний момент часу знаходиться у визначеній частині простору або переміщується в межах окреслених державних кордонів. З огляду на це безпосереднім завданням державного актора у процесі конструювання його зовнішньополітичної ідентичності є формування надійного суспільного підґрунтя цього конструкту та вироблення почуття приналежності індивідів до населення зазначеної держави як соціально-політичного утворення.

З огляду на це не дивно, що навіть у країнах першого ешелону модернізації чітко простежується тенденція до реставрації історичної пам'яті, державних символів, традицій і культурних особливостей населення. Для багатьох індивідів вони стають невід'ємними рисами індивідуальної та групової ідентичностей, явними гарантами їхньої стійкості. Оскільки нині самоактуалізація етнічних спільнот є одночасно і культурно-історичним тлом, і змістом багатьох соціальних процесів, глобальні виклики стають потужними каталізаторами самовираження етносів, що, відтак, надає явищам, які відбуваються на мікрорівнях, вибухової соціальної енергетики. Проте історія розвитку окремих держав доводить, що процеси самовизначення націй цілком сумісні з визнанням загальнолюдського виміру у становленні прав особистості, моральних законів, міжетнічної толерантності та культурного плюралізму, що розвиваються в наднаціональних спільнотах, якими за своєю сутністю є сучасні держави.

Отже, становлення зовнішньополітичної ідентичності України має спиратися на нову парадигму розвитку, що, з одного боку, чітко вказала б, якими мають бути роль і місце Української держави у світі XXI ст., а з ін-

шого, – була б зрозумілою і близькою всім етнічним групам, які нині формують її населення. В умовах комплексної системної кризи державного розвитку однією з головних умов успішного конструювання зовнішньополітичної ідентичності України є пошук точок зростання – тих сфер, через які можливо забезпечити прискорення розвитку країни. Поряд з високими технологіями й інформаційними ресурсами, такими точками зростання можуть бути економічна, соціальна й політична сфери, котрі нині потребують найістотніших реформ. Проте глобальні світові зміни також вимагають повернення до багатьох одвічних питань: потреби в формуванні єдиної мультикультурної спільноти, колективна ідентичність якої може стати основою для стабілізації зовнішньополітичної ідентичності України та, зрештою, позицій останньої на світовій арені.

Список використаних джерел:

1. Бадмаев В.Н. Национальная идентичность как фактор развития гражданского общества / В.Н. Бадмаев // Вестник Института комплексных исследований аридных территорий. – 2013. – Т. 2, № 2 (27). – С. 79-83.
2. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек ; пер. с нем. А. Григорьева, В. Седельника ; общ. ред. и послесл. А. Филиппова. – М. : Прогресс-Традиция, 2001.
3. Иноземцев В. Возвращение Европы. Объединенная Европа на пути к лидерству в мировой политике / В. Иноземцев, Е. Кузнецова // МЭ и МО. – 2002. – № 4. – С. 3-14.
4. Пахомов О.С. "Новые кочевники" японского общества / О.С. Пахомов // Этнографическое обозрение. – 2007. – № 2. – С. 158-169.
5. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон ; пер. с англ. А. Башкирова. – М. : АСТ; Транзиткнига, 2004.
6. Шевченко В.Н. Процессы глобализации в современном мире и Россия / В.Н. Шевченко // Ценности глобализирующегося мира ; под ред. К.Х. Делокарова. – М. : Scientific Press Ltd., 2002. – С. 42-71.
7. Archer K. Hegemony / Counter-Hegemony: Imagining a New, Post-Nation-State Cartography of Culture in an Age of Globalization / K. Archer, M. M. Bosman, M. M. Amen, E. Schmidt // K. Archer, M. M. Bosman, M. M. Amen, E. Schmidt (eds.) Cultures of Globalization: Coherence, Hybridity, Contestation. – N. Y. : Routledge, 2013. – P. 115-136.

Надійшла до редколегії 20.12.19

I. Tsyryfa, Ph.D. in Political Science, Assistant Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CONSTRUCTION OF THE FOREIGN POLICY IDENTITY IN THE CONTEXT OF INTEGRATION AND DISINTEGRATION OF SOCIETIES

On the basis of the analysis of the processes of integration and disintegration of modern societies, the specific features of building of the foreign policy identity of the state are investigated. The main features of the foreign policy identity of the EU and the correlation of the identities of its Member States therewith are determined. In this context, possible versions of rapprochement between Ukraine and this superstate structure, as well as the Ukrainian position within the EU's social and political space are identified. Determination of the general contours of the foreign policy identity of the state is established to be based on the cultural discourse, the study of the country's history, and the relevant internal or external problems of a certain historical period. In addition, the trend towards 'fragmentation' of some states caused by ethnonational strife within societies should be taken into account. Thus, the immediate task of the state actor while constructing its foreign policy identity is proved to be the formation of a reliable social foundation of this construct and the development of the sense of belonging of individuals to the population of this state as a social and political entity.

Keywords: foreign policy identity, state, society, collective identity, regionalization, European Union.

Ю. Цырфа, канд. полит. наук, ассист.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

КОНСТРУИРОВАНИЕ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ИНТЕГРАЦИИ И ДЕЗИНТЕГРАЦИИ СОЦИУМОВ

На основе анализа сущности процессов интеграции и дезинтеграции современных социумов исследована специфика выстраивания внешнеполитической идентичности государства. Выявлены особенности внешнеполитической идентичности ЕС и формат соотношения с ней идентичностей государств – членов этой организации. В данном ключе определены возможные варианты сближения Украины и этой надгосударственной структуры, а также ее позиция в рамках социально-политического пространства ЕС. Выяснено, что выделение общих контуров внешнеполитической идентичности государства должно происходить на основе обращения к культурному дискурсу, изучения истории страны и соответствующих определенным периодам внутренних или внешних проблем. Кроме того, следует принимать во внимание тенденцию к "фрагментации" отдельных государств, вызванную этнонациональным противостоянием внутри социумов. Следовательно, доказано, что непосредственным заданием государственного актора в процессе конструирования его внешнеполитической идентичности является формирование надежной общественной основы этого конструкта и выработка чувства принадлежности индивидов к населению данного государства как социально-политического образования.

Ключевые слова: внешнеполитическая идентичность, государство, социум, коллективная идентичность, регионализация, Европейский Союз.

УДК 327 (479.25)

Л. Аветисян, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЛОБІ ЯК ІНСТИТУТ ВПЛИВУ ВІРМЕНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В США

Проаналізовано роль вірменського лобі як інституту впливу діаспори на зовнішню політику США. Показано, що численна вірменська громада США відіграє помітну роль у розвитку вірменсько-американських відносин. Вірменська діаспора в США має тривалу і багату історію. Факторами успіху вірменського лобі стали високий ступінь організації, чітко сформульовані політичні цілі та вимоги, скоординована робота групи з вірменських справ у конгресі й активна взаємодія з іншими діаспорами. Офіційне визнання геноциду є головним пріоритетом для вірменського лобі і сприймається як боротьба за історичну справедливість.

Ключові слова: лобі, діаспора, Вірменія, США, політика, зовнішня політика, вірменська громада, громадські організації.

Постановка проблеми. Однією з найефективніших форм взаємодії діаспори зі своєю державою є здійснення нею лобістської діяльності в тих країнах, де політична система дозволяє етнічним групам ефективно захищати свої інтереси і де вірменська діаспора має впливові позиції. Лобістська діяльність вірменських організацій, на теперішній момент, найкраще виявляється у Сполучених Штатах Америки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практичні і нагальні питання розвитку та діяльності вірменської діаспори США, а також вплив вірменського лобі на зовнішню політику США й американсько-вірменські відносини знайшли належне місце в науковому доробку таких дослідників, як В. Атоян, І. Ароян, Т. Варданян, К. Аветисян, А. Галастян, С. Джангозян, М. Троїцький, О. Геворгян, А. Габріелян, Д. Кіракосян, Р. Паносян, Д. Аганян, Т. Ганаланян, А. Наапетян, Х. Рес, Дж. Маккормік та ін. Загалом констатуємо наявність достатньої кількості наукових досліджень, що здійснюються переважно вірменськими, російськими та західними дослідниками.

Метою статті є визначення ролі та місця лобі, як найефективнішого інституту впливу на зовнішню політику на прикладі діяльності вірменських лобістських організацій у США.

Виклад основного матеріалу. У США вірменська діаспора змогла сформувати серйозні інститути впливу. Електоральна система дозволяє американським вірменам чинити помітний вплив на політичні процеси. Вплив є вагомим також і на регіональному рівні в палатах представників місцевих окремих штатів, мерії, округів. Цей комплекс факторів робить вірменську діаспору США "мотором вірменського лобі у світі" [1, с. 92]. На думку американських дослідників, вірменське лобі в рейтингу найвпливовіших лобі і займає друге місце після єврейського. Вірменське лобі в США було сформовано паралельно з міграцією вірмен у Сполучені Штати. Вірменське лобі присутнє в апараті президента й уряді США, а також в органах законодавчої влади. Лобістські структури організують зустрічі із сенаторами, круглі столи за участі різних чиновників, надсилають листи президенту США і посадовцям уряду [2].

Важливим моментом при аналізі вірменської діаспори в США є такий факт: якщо раніше загалом вірменські організації створювалися переважно в діаспорі, то в постбіполярний період їх почали створювати на території Вірменії, з ініціативи вірменської влади. Зокрема, у 1993 р. був заснований Всевірменський фонд "Айастан", основним завданням якого є об'єднання ресурсів вірменства на благо Вірменії і Нагірного Карабаху. Це була одна з перших ініціатив Вірменії з налагодження конкретної взаємодії з діаспорою. Крім цього, у нових умовах не тільки не припинив існувати, але і переосмислив свою діяльність Комітет з культурних зв'язків з

вірменами діаспори. Зокрема, під керівництвом академіка Г. Сімоняна був розроблений новий не ідеологізований статут. З одного боку, діяльність комітету була спрямована на зміцнення єдності між частинами вірменства, з іншого – була виражена рішучість позбутися ідеологічної спадщини відносин радянського періоду. Крім цього, висловлювалася готовність не допустити втручання в діяльність органу з боку партій діаспори. Ситуація, що склалася, відкривала для інститутів діаспори нові можливості, насамперед, можливість залучитися до реального політичного життя на батьківщині. Деякі її представники зайняли високі пости в уряді країни [3, с. 33]. Проте з появою суверенної вірменської держави, повноправного суб'єкта міжнародного права й учасника міжнародних відносин, монополія на представлення інтересів діаспори і всього вірменства на міжнародній арені перейшла від традиційних партій діаспори до Республіки Вірменія [4, с. 75].

Однією з найефективніших організацій, що переслідували ціль впливати на політику держави, що приймає, за допомогою ефективно лобістської діяльності, стала згадувана в попередньому параграфі, Вірменська асамблея Америки. Наразі зауважимо, що організація прагне згуртувати американських вірмен в ім'я реалізації вищезазначених цілей, домогтися більшої участі вірмен у внутрішньополітичних процесах у країні проживання. Крім цього, комітети Асамблеї ведуть постійну роботу з конгресменами з приводу проведення сприятливої для вірмен політики країни, організують візити зацікавлених осіб до Вірменії і в Карабах, займаючись лобіюванням вірменських інтересів. Багато в чому завдяки діяльності асамблеї в Конгресі США було створено комітет, що займається питаннями вірмен. Іншою великою вірменською організацією є Комітет з вірменського питання або ж Вірменський національний комітет Америки, що активно сприяє розв'язанню широкого кола питань, що турбують вірмен США [5]. Ці дві організації є найбільшими вірменськими лобістськими структурами США, що займаються просуванням питань, які цікавлять їх на американській політичній сцені [4, с. 121].

Необхідно відзначити, що політична система США наклала свій відбиток і на вірменську діаспору США. Розкол у вірменській діаспорі стався за партійною ознакою, що позначилося і на вірменських лобістських організаціях США. Єдиною позитивною стороною є те, що ця конкуренція і прагнення перевершити один одного сприяє мобілізації ресурсів обох організацій зі своїми підходами й ідеями. Вірменські групи діють як на федеральному рівні, так і на рівні штатів. Чітко формулюючи свої вимоги, вони також ведуть значну роботу як дослідні центри, забезпечуючи конгресменів необхідною інформацією про геноцид, становище Вірменії та Карабаху, у якому вони опинилися внаслідок блокади з боку двох турецьких держав, розміри необхідного сприяння, проце-

си демократизації вірменської громади, а також проблеми самої громади, тим самим привертаючи увагу влади та членів громади до зазначених питань [4, с. 122].

Подібною діяльністю в межах асамблеї займається, зокрема, Вірменсько-американський комітет дій (ARAMAC) – опікується питаннями геноциду, збором і наданням достовірної інформації про нього. Конгресу США комітетом надається достовірна інформація з тих питань, що хвилюють вірмен по всьому світу, зокрема у країнах, які є силовими центрами або впливовими акторами в сучасних міжнародних відносинах. Це ті країни, які за рахунок потужного військового й економічного потенціалу змогли розширити сфери своїх інтересів, довівши їх до регіону, і мають тут можливість здійснення свого впливу (Росія, США, Китай, Франція, Велика Британія тощо) [2].

Активно функціонує також вірменсько-американський політичний комітет дій – незалежний орган, до якого входять сенатори з республіканської і демократичної партії. Комітет активно працює в Палаті представників Конгресу США для розширення групи конгресменів з вірменського питання і розвитку діяльності цієї групи. До кола інтересів комітету входить також питання про визнання США Геноциду вірмен 1915 р. З цією метою 17 березня 2009 р. на засіданні Сенату США була представлена резолюція № 252, співавторами якої були сенатори А. Шиф, Ф. Полоне та ін. У ній сенатори закликали президента США надати гарантії в тому, що у щорічному посланні події 24 квітня 1915 р. будуть оцінені як геноцид [2].

У США активно діє також Вірменський національний комітет США або комітет "Ай Дат". Комітет розгорнув активну лобістську діяльність як у державних колах США, так і серед чиновників Державного департаменту США.

Вірменський національний інститут (ANI) розташований у м. Вашингтоні. Результати виконаної роботи представляються на конференціях і в публікаціях Інституту. Крім того, науковий центр контактує із громадськими та політичними діячами, науковцями і журналістами, привертаючи увагу до проблеми заперечення геноциду і захисту прав людини. Вірменознавчими дослідженнями займається й "Інститут Зорян", заснований на початку 1980-х рр. і має представництва в Кембріджі та Торонто. У центрі уваги інституту – дослідження та збір матеріалу стосовно геноциду, вивчення вірменської діаспори і питання, що стосуються сучасної Вірменії. Крім вищезазначених, захистом вірменських інтересів займається ще низка організацій: Вірменсько-американський комітет політичних дій, Комітет із суспільних питань США – Вірменія (USAPAC) та ін. Вірменські лобісти намагаються втягнути в зацікавлені групи представників обох політичних партій – і республіканців, і демократів [4, с.123].

У Конституції США були закладені юридичні принципи функціонування лобізму. Політична система США, заснована на концепції стримувань і противаг, спочатку була відкрита для груп впливу. Хоча слід наголосити, що перші законодавчі акти про лобізм мали неоднорідний характер [6]. Це пов'язано, насамперед із тим, що політична система США заснована на постійному змаганні інтересів різних груп виборців. Ця особливість несе із собою не тільки низку переваг, але й деякі негативні наслідки, ключовий із яких складається з поступової фрагментації суспільства.

Джеймс Медісон, один із батьків – засновників США, був автором "теорії фракцій", що попереджала при-

йдешні покоління американців про небезпеку зіткнення між постійними групами інтересів: "Пристрасть до різних думок щодо релігії, уряду і темряви інших предметів, так само як відмінності в судженнях і в практичному житті, прихильність різним ватажкам, що домагаються переваги і влади, або особам іншого штибу, чиї долі так чи інакше привертають уми і серця, зі свого боку, ділять людство на фракції, розпалюють взаємну ворожнечу і роблять людей куди більш схильними ненавидіти та гнобити один одного, ніж брати участь у досягненні загального блага" [7]. Учений вважав, що знищити фракції неможливо, але можна послабити їхній вплив за допомогою складного пристрою федеральної влади та створення великої кількості штатів, що ускладнило б горизонтальні політичні зв'язки. За два з половиною століття існування США багато груп інтересів змогли пристосуватися до такої системи стримувань і противаг [8, с. 69]. Насамперед, ідеться про етнічні й емігрантські спільноти, тобто діаспори, які за наявності належного ступеня консолідації можуть долати опір американських політичних інститутів [9, с. 166].

Лобіювання визнання геноциду вірмен у США нині залишається одним із головних питань і його можна розділити на два етапи. Перший етап охоплює 1915–1930 рр., коли вірменські організації домоглися підтримки від США щодо незалежності Західної Вірменії. Другий етап розпочався після Другої світової війни і був пов'язаний з ухваленням Конвенції про попередження геноциду та покарання за нього. У 1945 р. Американський комітет на підтримку незалежності Вірменії (АКПН) був перейменований у Вірменський національний комітет Америки (ВНКА). Головним завданням нової організації стало визнання США геноциду вірмен на офіційному рівні. Під час холодної війни Туреччина була одним із найважливіших союзників США. Офіційний Вашингтон і лідери конгресу вважали, що обговорення геноциду вірмен може викликати негативну реакцію Анкари [10, с.14].

Ситуація змінилася в 1974 р., коли Туреччина ввела війська на територію Кіпру. Вірменське лобі скористалося кризовою ситуацією для просування резолюції про геноциду. У 1975 р. палата представників ухвалила резолюцію про геноцид вірмен "День пам'яті жертв нелюдських злочинів" [11]. Комітети конгресу приймали резолюції про геноцид вірмен у 1984, 2006, 2010 і 2014 рр. Більшість резолюцій вимагали від адміністрації США визнати події 1915-1923 рр. геноцидом [12, с.11]. Водночас "Акт правди і справедливості щодо геноциду вірмен" 2014 р. вимагає від Вашингтона враховувати факт геноциду вірмен при розбудові політичного діалогу з Туреччиною [13].

У заявах американських президентів від Т. Рузвельта до Б. Обама можна виокремити гуманітарний і політичний підхід до геноциду вірмен. США надали гуманітарну допомогу вірменському народу в 1915–1930 рр., а історичні документи і листи американських дипломатів лягли в основу законів про визнання геноциду вірмен по всьому світу. У політичній площині визнання геноциду зіштовхувалося з перешкодами. По-перше, федеральна влада не хотіла зайвий раз дратувати Туреччину. По-друге, питання геноциду стало для США "політичною дубиною", яка використовувалася для того, щоб змусити Туреччину дотримуватися тієї чи іншої зовнішньополітичної лінії. У дослідженні доводиться, що прийняття численних резолюцій усупереч

бажанню адміністрації показує високий рівень консолідації вірменського лобі [10, с.14,15].

Отже, проблема визнання геноциду вірмен Туреччиною перетворилася на найважливіший фактор політичного життя США, Франції та інших держав, де проживає численна вірменська діаспора. У спільній Декларації від 24 травня 1915 р. країн-союзниць (Велика Британія, Франція і Росія) масові вбивства вірмен вперше в історії були визнані злочином проти людяності. За минуле століття багато держав офіційно визнали і засудили геноцид. При цьому питання визнання найчастіше перетворювалася на предмет політичних спекуляцій. У США політики, що представляють опозицію, вже кілька десятиліть напередодні президентських виборів постійно обіцяють визнати і засудити геноцид вірмен після свого приходу до влади, але потім цього не роблять. Вкотре зазначений засіб використав у своїй передвиборчій кампанії Барак Обама, який у 2008 р. заявляв про те, що "геноцид вірмен – це широко задокументований факт" й обіцяв своїм вірменським виборцям офіційно визнати цей факт в разі перемоги на президентських виборах [14, с. 2].

Позиція США щодо визнання геноциду вірмен визначається наявністю численної і політично активної вірменської громади в США. У її підтримці зацікавлені всі політики на федеральному і місцевому рівнях. Водночас Туреччина має для США особливу цінність як регіональний союзник. Очевидно, що ці базові фактори чинять різноспрямований вплив на політику адміністрації США незалежно від того, яка партія переможе на президентських виборах і хто нині очолює Білий дім. Для США і ЄС відносини з Туреччиною мають настільки важливе значення, що це ускладнює для вірменської дипломатії завдання домогтися визнання і засудження геноциду вірмен з боку всього світового співтовариства, зокрема і Туреччини [14, с. 2].

Наступним найважливішим питанням лобіювання вірменської діаспори в США є питання Нагірно-Карабаської Республіки (НКР). Вплив вірменського лобі на ухвалення рішень щодо Нагірного Карабаху дуже значне і позначається на американській зовнішній політиці. З 1991 р. вірменські організації США почали лобістську кампанію на підтримку НКР. Однією з головних причин провірменської позиції з карабаського питання стало те, що офіційний Вашингтон сприймав референдум 1988 р. як сигнал про прагнення карабаських вірмен до свободи. Інтереси вірменського лобі збіглися з інтересами США в регіоні, що призвело до ухвалення низки провірменських законів. Члени вірменського лобі в конгресі внесли в закон на підтримку свободи 907-му поправку, що забороняла США надавати підтримку Азербайджану [15]. У 1994 р. в Баку було підписано "контракт століття" про розробку нафтових родовищ. Левова частка в розробці нафтогазових родовищ дісталася американським компаніям. Нафтовий фактор привів до формування впливової лобістської коаліції, що виступає за скасування 907-ї поправки [10].

Вірменське лобі протягом тривалого часу успішно блокувало ініціативи з боку адміністрації та проазербайджанських лобістів. Заморожування дії поправки у 2002 р. було пов'язано зі зростаючою геополітичною значимістю Туреччини й Азербайджану [10]. У 2000–2010 рр. вірменське лобі продовжувало впливати на процес ухвалення рішень щодо НКР. Члени групи з вірменських справ у конгресі блокували військові операції і призначення американських дипломатів в Азербайджан

[16]. У 2012–2014 рр. вірменському лобі вдалося домогтися важливого прориву в питанні визнання незалежності НКР. Парламенти штатів Род-Айленд, Массачусетс, Луїзіана, Мен і Каліфорнія ухвалили резолюції, у яких закликають уряд США визнати її незалежність. Початок визнання американськими штатами незалежності НКР обумовлено низкою факторів. Суб'єктивний фактор виявляється в ефективній роботі вірменського лобі на локальному рівні. Об'єктивний фактор полягає в тому, що із 2012 р. позначилася криза у відносинах США з Туреччиною й Азербайджаном [10].

Стосовно Нагірно-Карабаського конфлікту вірменські лобісти блокують президентські ініціативи, військові угоди і навіть призначення послів. Потрібно відзначити, що вірменське лобі в конгресі США має великий вплив на питання призначення дипломатів у Баку. Улітку 2010 р. Б. Обама запропонував конгресу кандидатуру М. Брайзи на пост посла США в Баку. 21 вересня 2010 р. сенатори Б. Менендес і Б. Бостері проголосували проти його кандидатури і тривалий час посольство США в Баку працювало без посла [2].

З огляду на те, що час визнання незалежності Нагірно-Карабаської Республіки США в політичному та інших аспектах все ще не назріло, вірменська громада на рівні окремих штатів і міст США йде по шляху боротьби за визнання незалежності НКР [17, с. 6]. П'ять штатів США вже визнали незалежність Нагірно-Карабаської Республіки. Найважливішим успіхом вірменського лобі в лобіюванні інтересів НКР стало прийняття парламентом штату Каліфорнія резолюції AJR № 32 в "Підтримку незалежності Нагірно-Карабаської Республіки" від 8 травня 2014 р. За ухвалення резолюції проголосували 70 членів парламенту, тоді як проти її ухвалення виступив лише один законодавець. У резолюції, ініційованій членом Асамблеї штату М. Гатто і сенатором К. де Леоном, відзначається, що Нагірний Карабах – це історична територія Вірменії, яка була незаконно віддана під управління Радянського Азербайджану в 1921 р. 10 грудня 1991 р. Нагірний Карабах проголосував за незалежність і 6 січня 1992 р. демократично обраний парламент республіки офіційно оголосив про її незалежність. Законодавчий акт також закликає конгрес й адміністрацію Білого дому визнати та підтримати підсумки волевиявлення народу Нагірного Карабаху. Отже, Каліфорнія стала п'ятим штатом, що визнала незалежність НКР. Однак, на відміну від інших штатів, законодавчий акт, прийнятий штатом Каліфорнія, має особливе значення. З огляду на те, що парламент Каліфорнії офіційно визнав незалежність НКР, вірменське лобі може на легітимному рівні домогтися підтримки влади штату в розвитку двосторонніх економічних зв'язків [2].

Нині розвиток Нагірно-Карабаської Республіки як незалежної держави багато в чому, залежить від геополітичного розкладу в регіоні і рішення Нагірно-Карабаського питання. З огляду на те, що фінального рішення із зазначеного питання в коротко- і середньостроковій перспективі не передбачається, НКР необхідно продовжувати існувати в умовах агресії Азербайджану і блокади кордонів. Водночас, налагоджуючи контакти з Росією і США, країнами, у яких вірменська діаспора відіграє важливу роль. НКР може залучати дедалі більше інвестицій у власну економіку, не замислюючись особливо, як до цього поставиться незадоволений будь-якою економічною активністю НКР Азербайджан. Однак НКР має всі шанси не тільки на поступове відновлення, але і на нарощування власної економічної по-

туги. Для цього необхідно якомога частіше і голосніше представляти бренд НКР, міфологізувати його і виводити на міжнародний рівень. Будь-яка можливість привернути увагу до маленької закавказької країни може відіграти ключову роль для її розвитку [18, с. 43].

Необхідно відзначити, що спочатку США підтримували рух карабаських вірмен за незалежність. Це було пов'язано з безліччю об'єктивних і суб'єктивних факторів. По-перше, американські політики гідно оцінили протестний потенціал радянських вірмен. По-друге, рух карабаських вірмен сприймався в контексті загальної боротьби різних народів СРСР за незалежність. По-третє, 1990-ті рр. стали піком могутності вірменських лобістських організацій в США. Необхідно зауважити, що американці вірменського походження працювали в адміністраціях Рейгана і Буша-старшого, Пентагоні та Держдепартаменті. Крім того, інтереси вірменської діаспори лобювали провідні законодавці конгресу: лідер республіканської фракції сенату Роберт Доул, спікер нижньої палати Джим Райт, глава сенатського комітету з міжнародних справ Клейборн Пелл і сенатори Джозеф Байден, Джон Керрі й Едвард Кеннеді [19].

Більше того, адміністрація Президента Буша-старшого розглядала Вірменію як потенційного союзника в Закавказзі. Уже в 1990 р. сенатори Клейборн Пелл і Джон Керрі направили офіційне звернення до радянського лідера М. Горбачова із закликом передати Карабах до складу Вірменської РСР. Сенатор Пелл під час зустрічі із главою радянського МЗС Е. Шеварднадзе висловив думку, що радянське керівництво не повинно дозволити Азербайджану проводити подальший контроль над НКАО. Отже, інтереси Вірменії, Карабаху і вірменської діаспори в той період збіглися з інтересами американської влади, що призвело до прийняття конгресом низки провірменських ініціатив. Наприклад, Вірменія і НКР були залучені в гуманітарні урядові програми по лінії "Закону на підтримку свободи". Примітно, що Азербайджан не був залучений у ці програми у зв'язку "з незаконною блокадою кордону з Вірменією" (поправка 907). Крім того, Єреван і Степанакерт з 1990-х рр. отримують щорічну безоплатну фінансову допомогу в межах американських зовнішніх асигнувань [19].

Незважаючи на відносини, що динамічно розвиваються на початку 1990-х рр., США та Вірменія не зуміли вибудувати довгострокову стратегічну співпрацю. Це пов'язано з багатьма причинами. Було важливим знайти формат цих взаємин. "Для молодої вірменської республіки, заблокованої Туреччиною й Азербайджаном, головним пріоритетом стало питання безпеки. Перший потенційний формат надання гарантій безпеки – теоретичний вступ Вірменії до НАТО. Однак цей варіант не мав жодних шансів на практичне втілення. Для прийняття Вірменії до Північноатлантичного альянсу було необхідно: визнання США незалежності НКР, яка в подальшому стає частиною Вірменії; перегляд членства Туреччини, яка б блокувала вступ Єревана; перегляд статуту НАТО, що означало б розкол організації. Отже, стає очевидною утопічність інституціоналізації військово-політичного діалогу Вашингтон – Єреван у межах Альянсу" [19].

Другий можливий формат – надання Вірменії статусу основного союзника США поза НАТО. У цьому випадку в програші опинилася б вірменська сторона. Звичайно, Єреван отримав би можливість участі у спільних оборонних ініціативах і проведення спільних досліджень військового характеру. В умовах відсутно-

сті альтернатив вірменська сторона послідовно змінювала і розширювала політичний діалог із Росією як у двосторонньому форматі, так і в межах Організації договору про колективну безпеку (ОДКБ). Крім відсутності формату військово-політичного співробітництва, провідні американські транснаціональні корпорації активно брали участь у розділі азербайджанської каспійської нафти. За "Контрактом століття" 1994 р. лівову частку родовищ отримали компанії "Амоко", "Ексон Мобіл", "Юнокал", "Шеврон" і "Тексако". З моменту підписання цих угод, Азербайджан набув в особі вищеназваних корпорацій впливових лобістів у США. Конгресмени і члени виконавчої влади активно просували ініціативи щодо скасування 907-ї поправки і залученню Баку до американських військових і гуманітарних програм. Як найбільші американські платники податків, "Шеврон" і "Ексон Мобіл" здійснили ключовий вплив на рішення адміністрації Буша-молодшого заморозити окремі пункти 907-ї поправки. Однак широкі можливості нафтового лобі не привели ні до повного скасування поправки, ні до висновку Карабаху з гуманітарних програм, ні до встановлення стратегічних відносин між США й Азербайджаном [19].

Отже, вірменська діаспора в США має тривалу і багату історію. Перші вірменські громади й організації почали формуватися в 1870 р. Найбільший потік вірменських переселенців в США припав на період геноциду, внаслідок якого понад 1,5 млн вірмен були вбиті та вигнані з історичної батьківщини. Вірмени подолали соціально-культурні бар'єри й інтегрувалися в американське суспільство. Успіхи вірменського лобі в досягненні політичних цілей дозволяють зробити висновок про те, що розмір етнічної групи не визначає її здатність впливати на політику. Фактор нечисленності компенсується за рахунок компактного проживання вірмен у таких ключових штатах, як Каліфорнія, Массачусетс, Іллінойс, Флорида, Нью-Йорк і Нью-Джерсі.

Іншими факторами успіху вірменського лобі стали високий рівень організації, чітко сформульовані політичні цілі та вимоги, скоординована робота групи з вірменських справах у конгресі й активна взаємодія з іншими діаспорами. Офіційне визнання геноциду є головним пріоритетом для вірменського лобі і сприймається як боротьба за історичну справедливість. Резолюції про визнання геноциду вірмен прийняті законодавчими органами 43 штатів. На федеральному рівні законодавчі ініціативи підтримувалися в комітетах конгресу в 1975, 1984, 2001, 2007, 2010 і 2013 рр. [10].

Після розпаду СРСР і виникнення незалежної Республіки Вірменія організації діаспори оголосили про пріоритет підтримки Вірменії і боротьби за визнання незалежності НКР. У 1990-ті рр. вірменське лобі стало одним із ключових чинників американської політики в Закавказзі. Важливими наслідками діяльності вірменського лобі стали послання американських законодавців М. Горбачову про необхідність передачі Нагірного Карабаху Вірменії, ухвалення 907-ї поправки до закону про підтримку свободи та залучення НКР у гуманітарні програми уряду США. У 2011–2014 рр. вірменське лобі домоглося визнання незалежності НКР штатами Род-Айленд, Мен, Луїзіана, Массачусетс і Каліфорнія. США продовжують надавати гуманітарну допомогу НКР, але з політичного погляду Вашингтон робить ставку на Азербайджан як на важливого актора в межах політики диверсифікації поставок енергоресурсів в Європу [10].

Висновки. Отже, численна вірменська діаспора США відіграє значну роль у дружньому розвитку вірменсько-американських відносинах. Експерти, що працюють у вірменських лобістських організаціях США, знайомі з американською політичною системою зсередини і можуть бути залучені як консультанти для вироблення ефективнішої стратегії взаємодії Вірменії і США у глобалізованому світі. Однак нині пріоритетним є подолання конкуренції і певного протиробства всередині власне самої вірменської діаспори у Сполучених Штатах. Це стосується, передусім, найактивніших організацій вірменського лобі США, що займаються політичними питаннями. Розуміння спільної мети та інтересів поміж лобістськими організаціями сприятиме ефективнішому розв'язанню конкретних зовнішньополітичних завдань, а також внутрішній груповій інтеграції та об'єднанню вірменської громади на основі групової ідентичності та спільних цілей. Вірменські організації, що діють окремо, ускладнюють інтеграцію і об'єднання всередині самої громади, призводять до конкуренції і роз'єднаності в поданні її інтересів, що не може залишитися непомітним для влади і негативно впливає на кінцевий результат, тим більше, що завдання цими організаціями зазвичай ставляться однакові. Їхнє досягнення обтяжується конкурентною боротьбою, що впливає вкрай деструктивно на весь процес лобіювання вірменських національних інтересів не тільки в США, але і у світі.

Список використаних джерел:

1. Троицкий М.А. Конгресс и политика США в отношении Армении / М.А. Троицкий // США и Канада: экономика, политика, культура. – 2017. – № 4 (568). – С. 90–105.
2. Геворгян О.З. Фактор диаспоры в отношениях армении с ЕС и США [Электронный ресурс] / О.З. Геворгян // Постсоветские исследования. – 2018. – Т.1. – № 6. – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/faktor-diaspory-v-otnosheniyah-armenii-s-es-i-ssha>.
3. Паносян Р. Непростое прошлое, трудное настоящее, туманное будущее (отношения Армении и диаспоры в 1988-1999 гг.) / Р. Паносян // Диаспоры. – 2000. – № 1-2. – С. 30-51.
4. Джангозян С.Ю. Процесс развития отношений между Арменией и диаспорой в условиях утверждения независимой государственности : дисс. ... канд. полит. наук : 23.00.02 – Политические процессы и институты / С.Ю. Джангозян. – Ереван, 2016.
5. About the ANCA. [Electronic source]. – Access mode : <http://www.anca.org/ancaprofile.php>.
6. Соединенные Штаты Америки: Конституция и законодательные акты ; пер. с англ. / сост. В.И. Лафитский ; под ред. и со вступ. ст. О.А. Жидкова. – М. : Прогресс, Универс, 1993.

L. Avetisyan, PhD student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ЛОБИ AS AN INSTITUTE OF THE INFLUENCE OF THE ARMENIAN DIASPORA IN THE USA

The role of the Armenian lobby as an institution of influence of the Diaspora on US foreign policy is analyzed. It is shown that a large Armenian community of the United States plays a prominent role in the development of Armenian-American relations. The Armenian Diaspora in the United States has a long and rich history. The factors of success of the Armenian lobby have become a high degree of organization, clearly formulated political goals and requirements, coordinated work of the group on Armenian affairs in the congress and active interaction with other Diasporas. The official recognition of genocide is a top priority for the Armenian lobby and is perceived as a struggle for historical justice.

Keywords: lobby, Diaspora, Armenia, USA, politics, foreign policy, Armenian community, public organizations.

Л. Аветисян, асп.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ЛОБИ КАК ИНСТИТУТ ВЛИЯНИЯ АРМЯНСКОЙ ДИАСПОРЫ В США

Проанализирована роль армянского лобби как института влияния диаспоры на внешнюю политику США. Показано, что многочисленная армянская община США играет заметную роль в развитии армяно-американских отношений. Армянская диаспора в США имеет длительную и богатую историю. Факторами успеха армянского лобби стали высокая степень организации, четко сформулированные политические цели и требования, скоординированная работа группы по армянским делам в конгрессе и активное взаимодействие с другими диаспорами. Официальное признание геноцида является главным приоритетом для армянского лобби и воспринимается как борьба за историческую справедливость.

Ключевые слова: лобби, диаспора, Армения, США, политика, внешняя политика, армянская община, общественные организации.

7. The Federalist Papers by Alexander Hamilton, John Jay, and James Madison [Electronic source]. – №10. – Access mode : http://www.gutenberg.org/files/1404/1404-h/1404-h.htm#link2H_4_0010.

8. McCormick J.M. Ethnic Interest Groups in American Foreign Policy / J.M. McCormick // The Domestic Sources of American Foreign Policy: Insights and Evidence ; ed. by J.M. McCormick. – 6th ed. – N. Y. : Rowman & Littlefield Publishers, INC, 2012. – P. 67-87.

9. Лошкарёв И.Д. Влияние этнонациональных лобби на внешнюю политику США: исторический опыт украинской диаспоры / И.Д. Лошкарёв, Д.А. Пареньков, А.А. Сушенцов // Вестник МГИМО-Университета. – 2018. – № 2 (59). – С. 165-184.

10. Галстян А.С. Армянское лобби в США: формирование и основные направления деятельности (1915–2014 гг.) : дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.0 / А.С. Галстян ; Нац.-исслед. Томский гос. ун-т. – Томск, 2015.

11. National Day of Remembrance of Man's Inhumanity to Man: resolution was introduced in a previous session of Congress and was passed by the House on April 8, 1975. – Wash. : D.C., 1975.

12. Affirmation of the United States Record on the Armenian Genocide Resolution. – Wash. : D.C., 2007.

13. The Armenian Genocide Truth and Justice Resolution offers a new approach to U.S. efforts to foster Armenian-Turkish relations which are equitable, constructive, stable, and durable. – Wash. : D.C., 2009.

14. Крылов А.Б. Столетие геноцида армян в международных отношениях [Электронный ресурс] / А.Б. Крылов // Ежегодник ИМЭМО РАН "Север-Юг-Россия. 2015". – М., 2016. С. 120-125. – Режим доступа : https://www.imemo.ru/files/File/magazines/Zapad_Vostok/2016/Stoletie_Krylov.pdf.

15. The constitution of NAASR [Electronic source] // The National Association for Armenian Studies and Research. – Belmont : MA, [s. a]. – Access mode : <http://www.naasr.org/index.php/about-us-sitemap-menu-93/history-site-map-menu-123>.

16. Senators Barbara Boxer and Robert Menendez voting against confirmation of Brayza [Electronic source] : Press release // Armenian National Committee of America. – Wash. : D.C., 2010. – Access mode : <https://anca.org/press-release/senators-press-bryza-on-pro-azerbajjan-policy-conflict-of-interest>.

17. Newland Kathleen. 2010. Voice After Exit : Diaspora Advocacy. Report. Wash. : DC : Migration Policy Institute. – 28 p.

18. Габриелян А.А. Анализ нагорно-карабахского конфликта: республика арцах на пороге перемен / А.А. Габриелян // Проблемы национальной безопасности в условиях глобализации и интеграционных процессов (Междисциплинарные аспекты) : мат. междунар. науч. форума. – Ереван : Изд-во РАУ, 2017. – С. 34-43.

19. Галастян А. Карабахские выражи во внешней политике США [Электронный ресурс] / А. Галастян // Международная жизнь. – 27.04.2016. – Режим доступа : <https://interaffairs.ru/news/show/15177>.

Надійшла до редколегії 01.04.19

УДК 435(25)

Т. Шульга, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна**МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЛИТОВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ**

Політика країн ЄС у сфері міграції розглядає широкий спектр питань, що охоплюють не тільки безпекову, гуманітарну й економічну сфери, але й культурну, мовну та загальносоціальну. У разі набуття членства в ЄС Україні доведеться дещо змінювати практичні підходи до розв'язання питання міграційних процесів, які натеper мають відмінності з міграційною політикою в ЄС, тому вже сьогодні було б корисно на досвіді пострадянських країн – членів ЄС формувати відповідну стратегію. Країни Балтії, зокрема і Литовська Республіка, у розв'язанні загальносоюзної міграційної кризи, що розпочалася у 2015 р., не стали ключовими державами для її врегулювання з низки причин. Ні географічне розташування, ні рівень економіки, ні політична ініціатива лідерів країн не були важелями, щоб із 27 членів ЄС країни Балтії могли проявити себе знавцями в тому, як вести справи з народами Близького Сходу та їхнім керівництвом. Більше того, криза 2014 р., що виникла в Україні внаслідок анексії Кримського півострова Російською Федерацією та конфлікту на Донбасі, ще раніше спонукала керівництво Литви не так долучитися до розв'язання проблеми в ролі "адвоката" України в ЄС, як переглянути власні безпекові перспективи: починаючи від завершення демаркації спільного з Росією кордону, який одночасно є частиною східного кордону ЄС, і завершуючи розробленням законодавства, яке б зміцнювало довіру до литовської влади членів багатотисячних національних меншин, від громадянських настроїв яких певною мірою може залежати безпекова ситуація всередині країни. Питання розвитку та популяризації офіційної мови Литви також актуальне і входить до загальної міграційної політики країни, адже молоді Литви виїжджає до інших країн ЄС з різних причин, а використання литовської мови залишається у межах Литви. Так само як й українська мова, вона не має статусу міжнародної. Досвід Литви у площині використання та розвитку офіційної державної мови поряд із мовами найбільших національних груп у країні – польськомовної та російськомовної – демонструє практичні кроки до запобігання конфлікту на цьому тлі.

Ключові слова: Литовська Республіка, міграційна політика, міграція, ЄС, національні меншини.

Постановка проблеми. Міграційні процеси у світі посідають одне з найважливіших місць серед питань, які ставлять нові виклики, трансформуючи донедавна цілком урегульовані на міжнародному рівні гуманітарні проблеми у такі, що спричиняють кризові явища геополітичного, економічного та соціального характеру. З огляду на членство в ЄС кожна держава-член питання у сфері міграційної політики має синхронно вирішувати на двох рівнях – внутрішньому та зовнішньому.

Така дуальність відповідальності ставить перед країнами Балтії завдання забезпечити, насамперед, належну безпеку всередині країни, адже фактор присутності іншомовного населення, які в більшості своїй представляють російську та польську національні меншини, має певний вплив на настрої громадянського суспільства всередині усіх трьох країн. Проблеми міграційної сфери в Литві натеper мають перманентний характер, адже відплив громадян Литви із країни продовжується, потенційна небезпека з боку східного кордону країни залишається. Криза в Україні, як третьої країни для ЄС, інтенсифікувала процес трудової міграції до Литви, на відміну від кризи на Близькому Сході, що спричинила винятково економічну та політичну, протиправну міграцію, з якою країни Балтії як члени ЄС також мають зіштовхнутися.

Постановка завдання. Мета статті – визначити фактори, що мали вплив на процес вироблення та реалізації зовнішньої та внутрішньої політики Литви у сфері міграції в межах правил у ЄС (диспозитивних та імперативних) та визначити такі, які можуть мати аналогічний вплив на порушення стабільності міграційних процесів в Україні, у разі вступу в ЄС. **Завдання** – на основі аналізу понад десятирічного досвіду Литви, як члена ЄС, визначити проблеми (негативні передумови чи наслідки) міграційного сектора, позицію щодо міграційної кризи в ЄС в аспекті її подолання, та щодо інтеграції національних меншин Литви, зокрема ромів, у громадянське суспільство країни. Здійснити спробу аналізу проблем у цій сфері для України разі набуття повноцінного членства в ЄС на основі вже існуючих.

Методи дослідження. У роботі з інформацією використовується історичний метод, метод аналізу, порівняння та моделювання у прогностичній частині роботи, що стосуватиметься України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема міграційної політики Литовської Республіки не має ґрунтовних досліджень в українській науці, зазвичай воно входить до загальної зовнішньої політики держави. Автор спирався на актуальну інформацію 2017–2018 рр., розміщену у провідних ЗМІ Литви та ЄС, а також на матеріали дослідження А. Кужинської-Зонік [2] й офіційного звіту моніторингової комісії Рамкової конвенції з прав національних меншин [1].

Виклад основного матеріалу дослідження. Міграційна політика для Литовської Республіки, країни з населенням майже у 3 млн громадян, охоплює низку питань, що потребують постійного врегулювання: стримування трудової міграції громадян Литви до країн ЄС із кращим економічним кліматом, відсутність трудової міграції громадян країн ЄС до Литви, активна трудова міграція українців (легально та нелегально) до Литви, економічна (не політична) міграція іноземців із країн Близького Сходу до ЄС (т. зв. нелегалів), залучення преференціями до повернення закордонних литовців до Литви на постійне проживання, питання інтеграції іноземців у суспільне життя Литовської держави, урегулювання питання прав і свобод національних меншин у Литві, посилення охорони державного кордону Литви на сході, який одночасно є східним кордоном ЄС тощо.

Литовська Республіка як й інші балтійські країни, на відміну від Угорщини, Чехії, Румунії та Словаччини, завдання, вироблені у 2015 р. Європейською комісією для подолання міграційної кризи в ЄС шляхом квотного розселення нелегальних мігрантів на своїй території, виконує далеко не в повному обсязі, але формально не порушуючи законодавства ЄС. Існує дві законні причини відмовити іммігранту у наданні дозволу на проживання у країнах ЄС: якщо особа є потенційно небезпечною для суспільства відповідної країни, та якщо особа є потенційно небезпечною у ракурсі міжнародної безпеки [6]. Крім того, у Литві окремо наполягають на тому, що за відсутності особових справ (документів) осіб, які потребують міжнародного захисту (не економічного), країна у праві відмовити на такий запит. На практиці, у більшості мігрантів документи відсутні. Станом на липень 2018 р., з 1105 мігрантів, яку Литва зобов'язалася прийняти, усього 468 осіб офіційно були переміщені до Литви [7]. З них 338 осіб уже виїхали з країни до інших членів ЄС, де економічно вигідніші умови перебування

[3]. Якщо порівнювати з кількістю зареєстрованих мігрантів і біженців в Іспанії за 2018 р. – 55 756, та кількістю з тих, яких було направлено до Литви у 2018 р., можна зробити висновок не лише про литовську позицію "незгоди" з рішенням Брюсселя, а й превалювання національної міграційної політики над загальносоюзною.

На політику країн Балтії у сфері міграції кардинально вплинули події 2014 р. в Україні. Геополітичне становище країн Балтії після анексії Кримського півострова та конфлікту на Донбасі зазнало змін у частині безпеки своїх східних кордонів, які одночасно є східними кордонами ЄС. Це підтверджується достатньою кількістю публікацій європейських дослідників, державних замовлень досліджень і соціологічних опитувань на предмет потенційної небезпеки з боку східних сусідів, громадських настроїв усередині країни, окремо приділяючи увагу думці національних меншин у цих країнах [2].

У цьому зв'язку підвищення надійності охорони зовнішніх кордонів ЄС стало ключовим елементом міграційної політики Європейського Союзу. Литва внесла пропозицію у 2018 р. на засіданні Європейської ради щодо створення єдиного стандарту контролю на зовнішніх кордонах ЄС, який гарантуватиме усунення шпарин в охороні сухопутних і морських кордонів співтовариства. Тим самим буде посилено діяльність Європейського агентства прикордонної та берегової охорони FRONTEX, у роботі якої вже беруть участь литовські експерти [5].

Спільний сухопутний кордон на сході Литви з Росією становить 266 км, морський – ще 22,4 км, уздовж якого нині розміщується шість пунктів пропуску через кордон. З огляду на активізацію військових навчань РФ із Білорусією та відкрите політичне протистояння через будівництво стратегічних об'єктів біля кордонів Литви для освоєння енергетичного ринку ЄС (газопровід "Північний потік-2" РФ та атомна електростанція в м. Островець Білорусії), у 2017 р. Литва закрила два пропускних пункти на кордоні з РФ, а також призупинила спрощений (прикордонний) режим пропуску громадян РФ, які проживають у Калінінградській області.

Вищим рівнем охорони державного кордону стало завершення демаркації спільного кордону Литви з РФ, яке сталося через 16 років після колапсу СРСР: Протокол про демаркацію кордону, підписаний у 2017 р., набрав чинності у 2018. Також, на відміну від України, у якій демаркацію спільного кордону з РФ довжиною у 2295 км не завершено, Литва не лише ухвалила рішення про будівництво паркану на східному кордоні з Калінінградською обл. РФ, а й звела 45-кілометрову споруду менше ніж за пів року за кошти національного бюджету.

З кризою у 2014 р. трудова міграція громадян України до Литовської Республіки демонструвала певне зростання, після підписання угоди ЄС з Україною про безвізовий режим із 2017 р. зростання посилювалося. Проте трудова міграція передбачає тимчасове (частіше – сезонне) перебування українців на території Литви. Для оформлення дозволу на працевлаштування українцям у литовські компанії потрібно оформлювати документи на рівні інших іноземних громадян.

Криза в Україні також змусила країни Балтії переглянути політику щодо внутрішньої безпеки, а саме підтримання стабільності й інтеграції національних меншин у громадське життя країни. Для запобігання інформаційним маніпуляціям від будь-якого гравця на міжнародній арені, Литва у 2015 р. поновила діяльність Департаменту з питань національних меншин, підпорядкований уряду Литви, одночасно затвердивши відповідний Стратегічний план дій на 2016–2018 рр. [2, 8]. Якщо в Латвії та Естонії найчисельніша національна меншина –

російська, то в Литві станом на 2017 р. найбільшою була польська (згідно з даними офіційної статистики в Литві) [2, 31]. У 2018 р. українська іноземна громада в Литві визнана чисельнішою за російську (майже 17 тис. осіб проти 12,5 тис., відповідно) [4]. Російськомовне населення в сучасній Литві зосереджено переважно в районах міст Вільнюса та Клайпеди, що територіально близько розміщені до кордону з Білорусією та РФ. Потенційно ж загрози з боку такого населення, яке могло б підтримати збройну агресію східних сусідів – відсутні. Такої позиції дотримується офіційний Вільнюс, спираючись на результати дослідження на цю тему [2].

З огляду на існування "гібридної" інформаційної пропаганди, литовське керівництво усе ж час від часу піддається критиці саме російськими ЗМІ за порушення прав польської національної меншини, передусім щодо права навчатися етнічною мовою меншини та правил написання прізвищ громадян Литви польською мовою. Відповідно до оцінки загроз національній безпеці, Росія підтримує співпрацю між польською та російською громадами, які несправедливо звинувачують литовське керівництво у порушенні прав національних меншин. Коли польська політична партія "Виборчі дії поляків у Литві", очолювана відомим польським активістом в Литві В. Томашевським, сформувала коаліцію з литовськими росіянами, це створило негативне уявлення про литовських поляків в очах більшості литовців. Такі "кампанії" насамперед спрямовано на розширення прав національних меншин. Проте литовський уряд переконалий, що насправді, через підтримку польських співвітчизників у Литві щодо отримання польською громадою ексклюзивних прав, російська політика в підсумку спрямована на отримання російською меншиною особливого статусу в усіх трьох Балтійських країнах. Водночас, на відміну від Латвії та Естонії, Литва вважає російськомовне населення таким, яке слабо консолідоване, але добре асимільоване у литовське суспільство. Проте Литва ставить за мету саме інтеграцію національних меншин у суспільне життя, і ніяк не асиміляцію, за якої часто можуть втрачатися етнічні особливості на традиції національної спільноти [2, с. 28-35].

Подібних рис набула ситуація із правами та свободами національних меншин і в Україні, а саме з угорською. До 2011 р. в Литві також діяв закон, що дозволяв навчатися у школі національних меншин етнічною мовою. Проте для збереження литовської мови всередині країни превентивним методом слугувало зобов'язання збільшити кількість часу викладання на литовській мові та включити до обов'язкових випускних екзаменів предмет "литовська мова". В Україні також новим законом про освіту у 2016 р. запроваджено збільшення часу викладання українською мовою у школах національних меншин та екзамен з української мови. На відміну від України, Литва та Латвія вже набули членства в ЄС та, що важливо, політичної ваги серед інших членів об'єднання. Україна, як і в ситуації з невдоволенням польськомовного населення в Литві, зазнала критики і реальних контрзаходів з боку керівництва Угорщини (напр., перешкоджання засіданням комісії України – НАТО). Однак прямої підтримки претензії Угорщини до України з боку Брюсселю немає. Як і питання енергетичного забезпечення країн – членів ЄС розв'язується в межах національних інтересів кожної з держав, питання розвитку та популяризації національної мови входить до сфери внутрішньодержавних питань.

Винятком є статус ромської національної меншини для всіх країн ЄС та кандидатів на членство. У Литві питання національних меншин стало предметом моніторингу з боку Дорадчої комісії Ради Європи Рамкової

угоди про захист національних меншин, яка у своїх висновках констатувала існування негативного стереотипу щодо ромів у суспільстві, нерівного доступу до освіти, працевлаштування й охорони здоров'я, що має бути подолано. Крім того, здобуття освіти винятково литовською мовою, неможливість використання етнічної мови у спілкуванні із владою, граматичному написанні прізвища та ім'я в ідентифікаційних документах визначено як дискримінацію прав національних меншин, як неможливість використання етнічної мови у спілкуванні з владою [1].

У 2001 р. в Литві було спеціально створено Державну комісію з литовської мови, до повноважень якої входить не лише контроль за мовною культурою, а й покарання за неграмотне мовлення чи письмо у публічному просторі. Для України такий приклад міг би бути корисний у сенсі популяризації української мови з метою уникнення проблем із європейськими партнерами саме з позиції підвищення її авторитету як такої, що потребує "збереження" для ідентичності нації. Адже в кожній національній меншині, які проживають у Литві чи в Україні, є осередок – Батьківщина – де їхня етнічна мова є офіційною і, відповідно, має умови для підтримання та розвитку.

Крім того, вагомим внеском використання так званої "м'якої сили" Литовської Республіки можна відмітити численні почесні консульства Литви в містах більшості країн світу (напр., в Україні, крім Посольства Литви, у різних обласних містах функціонують 10 консульств). Такий установа за мету ставиться не лише розвиток соціально-економічного співробітництва між державами, а й культурно-гуманітарний. Зазвичай такі установи мають тісні зв'язки з литовськими громадами тих міст чи їхніх об'єднань, фінансово підтримують заходи етнічного та культурного значення, до яких залучають громадян країни перебування. Зокрема, такий алгоритм підтримання зв'язків із закордонними литовцями та спроби популяризації литовської культури спонукає закордонних литовців вивчати мову, повертатися до Литви для постійного місця проживання. Яскравим прикладом повернення до Литви для реалізації себе як литовського громадянина після 47 років проживання в США можна вважати Президента Литви 1998–2003, 2004–2009 рр. В. Адамкуса.

Інститут подвійного громадянства – дискусійне питання, що поділяє навпіл не лише політиків Литви, а й громадянське суспільство республіки загалом. Незважаючи на те, що за індексом "можливостей" паспорт громадянина Литви посів у 2018 р. 30 місце серед 100, подвійне громадянство буде додатковою перевагою для закордонних литовців та іноземців, які б хотіли розвивати свою справу в Литві. Проте як і в Латвії щодо держав, громадянство яких буде допустимим, будуть певні критерії: члени ЄС, НАТО, окремі двосторонні угоди про взаємне визнання подвійного громадянства та виключні випадки.

Отримані результати. Міграційні процеси в Литві як і в інших країнах Балтії відбуваються переважно за рахунок трудової та економічної міграції власних громадян і громадян пострадянських країн. Попри існування загальносоюзної політики для врегулювання міграційної кризи в ЄС, Литва є однією з тих держав, які не були готові приймати на постійне проживання та соціальне забезпечення мігрантів із країн Близького Сходу.

Більш вразливим для національної безпеки Литви стали події в Україні, що спровокували вироблення не лише оновленої політики та дій щодо захисту державного кордону на сході країни, а й нової стратегії щодо захисту прав і свобод національних меншин. Литва

вживає заходів для поглиблення довіри між державою та національними меншинами з метою уникнення двозначної поведінки їхніх представників як щодо політики уряду загалом, так й у разі збройної зовнішньої агресії.

З польською національною меншиною в Литві існує багатолітнє протистояння щодо написання польських імен та прізвищ литовською мовою. Також політика Литовської Республіки визнана такою, що утискає права національних меншин з отримання освіти їхньою етнічною мовою, тримаючи чіткий курс на збереження мови як єдиної офіційної в державі. Питання залишається дискусійним.

Російськомовне населення як спадок поколінь радянського минулого не вважається таким, яке може нести потенційну загрозу внутрішній безпеці країни. Попри існування політичної інформаційної війни з боку російських ЗМІ, литовське керівництво впевнене в повній асиміляції її російської меншини в литовське суспільство, хоча такий процес відбувся без втручання держави. Адже саме інтеграція нацменшин є запорукою вільному розвитку етнічних народів, без втрати самоідентифікації.

Недоторканість державного кордону на сході Литви, який є спільним з Росією, додатково визначено окремим протоколом про його демаркацію саме в період кризи в Україні. Зміцнений додатковим парканом кордон за ініціативи Литовського уряду у 2018 р. став завершальним етапом захисту литовської частини східного кордону ЄС.

Висновки. Міграційна криза в ЄС дала можливість Литві продемонструвати власну політичну позицію незгоди із "квотним розселенням" як інструментом її подолання. Україна ж сама пропонувала прийняти біженців з ЄС, незважаючи на кризу в країні. Попри існування численних зобов'язань України за Договором про асоціацію з ЄС, які потребують ґрунтовного реформування більшості систем державного управління, зокрема прикордонної, соціальної, додаткові нові навантаження не є виправданими з погляду отримання переваг для членства ЄС чи, бодай, досвіду врегулювання міграційної кризи, адже майже всі країни, з яких біженці нелегально прибули до ЄС, є країнами міграційного ризику для України.

На відміну від Литви, Україна не завершила демаркацію спільного кордону з Росією, що необхідно зробити в найближчий час.

Незважаючи на те, що в Литовській Республіці існує низка проблем із дотриманням прав національних меншин, вона здійснює послідовну і цільову політику з підтримання та розвитку литовської мови. З урахуванням подібності ситуації в Україні, де угорська національна меншина звинувачує владу у звуженні її прав і свобод, доцільно було б закрити питання на попередніх позиціях до часу вступу в ЄС. Адже протидія Угорщини завдає більшої шкоди відносинам Україна – ЄС та Україна – НАТО, ніж безрезультатні спроби дипломатичного українсько-угорського діалогу високого рівня.

Як у ситуації з підтриманням вимог польської меншини російською меншиною в Литві, де через розширення прав однієї меншини, Литва вбачає намагання російської меншини отримати особливий статус в усіх країнах Балтії, так і в Україні, через боротьбу за права меншин Україну позбавляють позитивного іміджу в ЄС.

Трудова міграція (легальна і нелегальна) як у Литві, так і в Україні зростає. Литовці від'їжджають до більш розвинених країн, українці мігрують зокрема і до Литви як країни із кращими економічними умовами. Економічний розвиток України може бути недостатнім для повернення українців у країну навіть попри членство в ЄС.

Україні вже сьогодні потрібні економічне зростання, виробничий та індустріальний розвиток.

Список використаних джерел:

1. Advisory Committee on the Framework Convention for the protection of national minorities "Fourth Opinion On Lithuania". – 30 May 2018 [Electronic source]. – Access mode: <https://Rm.Coe.Int/4th-Advisory-Committee-Opinion-On-Lithuania-English-Language-Version/1680906d97>.
2. Kuczyńska-Zonik A. The securitization of national minorities in the Baltic States / A. Kuczyńska-Zonik // *Baltic Journal of Law & Politics*. – 2017. – Vol. 10. № 2. – P. 26–45 [Electronic source]. – Access mode : <https://content.sciendo.com/view/journals/bjlp/10/2/article-p26.xml>.
3. Місюнас Е. Переміщення біженців до Литви буксує через недо-статність документів від Греції та Італії / Е. Місюнас // *Литовський кур'єр*. 2017. № 4.– Режим доступу : <http://www.kurier.lt/ministr-peremeshhenie-bezhencev-v-litvu-buksuet-iz-za-nexvatki-dokumentov-ot-grecii-i-italii>.

4. Найчисельніша іноземна спільнота в Литві – українська [Електронний ресурс] // *Delfi.lt*. – 18 січ. 2019 р. – Режим доступу : <https://ru.delfi.lt/news/live/krupnejshaya-obschina-inostrancev-v-litve-ukrainskaya.d?id=80142265>.

5. Очільники держав ЄС домовились посилити боротьбу з нелегальною міграцією [Електронний ресурс] / Прес-служба Президента Литви. – Режим доступу : <https://www.lrp.lt/ru/press-centr/soobscenija-dlja-pressy/glavy-stran-es-dogovorilis-usilit-borbu-s-nelegalnoi-migraciei/30340>.

6. Perring R. Desperate EU urges nations to accept migrant quotas as Baltic states CLOSE BORDERS [Electronic source] / *R. Perring // Express*. – Aug., 2016. – Access mode : <https://www.express.co.uk/news/world/698025/Baltic-states-EU-migrant-quote-Latvia-Lithuania-Estonia>.

7. Jakučionis S. As EU changes asylum system, Lithuania continues disapproval of migrant quotas / S. Jakučionis // *Baltic News Service*, 26 Jan, 2018 [Electronic source]. – Access mode : <https://en.delfi.lt/eu/as-eu-changes-asylum-system-lithuania-continues-disapproval-of-migrant-quotas.d?id=77005205>.

Надійшла до редколегії 18.02.18

T. V. Shulha, PhD student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MIGRATION POLICY OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA: EXPERIENCE FOR UKRAINE

The EU migration policy covers a wide range of issues which include not only security, humanitarian and economic, but also cultural, linguistic and social spheres. In the event of becoming the EU member, Ukraine will have to somewhat modify practical approaches to the settlement of migration processes issue which currently have differences with the EU migration policy. It would now, therefore, be useful to develop an appropriate strategy based on the experience of post-soviet EU member states.

The Baltic states, including the Republic of Lithuania, didn't play key roles in the settlement of an EU-wide migration crisis which started in 2015 due to a number of reasons. Neither the geographic location, nor the level of the economy, nor political initiatives of the leaders of the countries became levers for the Baltic States, among 27 EU member states, to show themselves as experts in dealing with peoples of the Middle East and their leaderships. Moreover, even earlier the crisis of 2014 which arose in Ukraine as a result of the illegal annexation of the Crimean peninsula by the Russian Federation and the conflict in the Donbas prompted the Lithuanian leadership to engage in solving the problem as an "advocate" of Ukraine in the EU not so much as to review its own security prospects: from the completion of demarcation of the common border with Russia which is at the same time part of the EU's eastern border to the drafting of legislation that would strengthen the trust in the Lithuanian authorities of members of many thousands of national minorities whose civic attitudes may to some extent influence security situation inside the country.

The official Lithuanian language development and popularization issues also relevant and constitutes part of the over all migration policy of the country, as they oung people of Lithuania move to other EU countries for various reasons, and the use of the Lithuanian language is limited to the territory of Lithuania. Like the Ukrainian language, it has no international status. Lithuania's experience in terms of the use and development of the official state language, in addition to the languages of the largest national groups in the country (Polish and Russian speaking ones), demonstrates practical steps to prevent conflicts in this context.

Keywords: the Republic of Lithuania, migration policy, migration, the EU, the national minorities.

T.V. Шульга, асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

МИГРАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА ЛИТОВСКОЙ РЕСПУБЛИКИ: ОПЫТ ДЛЯ УКРАИНЫ

Политика стран ЕС в сфере миграции охватывает широкий спектр вопросов, включающих не только сферы безопасности, гуманитарную и экономическую, а также культурную, языковую и общесоциальную. При возможном приобретении Украиной статуса члена ЕС ей придется несколько изменить практические подходы к разрешению вопросов миграционных процессов, которые сегодня имеют некоторые различия с миграционной политикой ЕС, поэтому уже сегодня было бы крайне полезно на опыте постсоветских стран – членов ЕС формировать соответствующую стратегию.

Страны Балтии, включая Литовскую Республику, в разрешении общесоюзного миграционного кризиса, который начался в 2015 г., не стали ключевыми игроками для его разрешения по ряду причин. Ни географическое расположение, ни уровень экономики, ни политическая инициатива лидеров этих стран не могли стать предпосылками, чтобы среди 27 членов ЕС страны Балтии могли проявить себя в качестве знатоков того, как вести дела с народами Ближнего Востока и их лидерами. Более того, кризис 2014 г., возникший в Украине в результате аннексии Крымского полуострова Российской Федерацией и конфликта на Донбассе, ещё раньше заставил руководство Литвы не столько вовлечься в процесс разрешения проблемы в качестве "адвоката" Украины в ЕС, сколько пересмотреть собственные перспективы в сфере безопасности: начиная от завершения демаркации общей с Россией границы, которая также является частью восточной границы ЕС, и завершая разработкой законодательства с целью укрепления доверия к литовской власти членов многочисленных национальных меньшинств, от гражданских настроений которых в определённом смысле может зависеть уровень безопасности внутри страны.

Вопрос развития и популяризации официального языка Литвы также актуален и входит в общую миграционную политику страны, так как молодёжь переезжает в другие страны ЕС по разным причинам, а использование литовского языка остаётся в пределах Литвы. Точно так же как и украинский язык, литовский не имеет статуса международного. Опыт Литвы относительно использования и развития официального государственного языка рядом с языками наибольших национальных групп в стране – польскоязычных и русскоязычных – демонстрирует практические шаги к предупреждению конфликтов на этой почве.

Ключевые слова: Литовская Республика, миграционная политика, миграция, ЕС, национальные меньшинства.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК 537.65

О. Литвин, канд. екон. наук, доц.

Державний вищий навчальний заклад "Університет банківської справи" Київ, Україна

УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ТА ГЛОБАЛЬНОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ

Розглянуто роль України в системі міжнародних економічних відносин в умовах інституалізації та глобальної конвергенції. Проаналізовано вплив глобальних перетворень на економіку країни під час ескалації торговельної війни між США, ЄС та іншими країнами. Розкрито наслідки дедоларизації в країнах ЄС, захисту національних інтересів та їхній вплив на світовий економічний простір.

Ключові слова: міжнародні економічні відносини, глобалізація, світове господарство, міжнародна торгівля.

Постановка проблеми. Світова економіка нині вразлива через несприятливі потрясіння та глобальну конвергенцію у міжнародних економічних відносинах. Вплив глобальних економічних перетворень на Україну є очевидним, особливо під час ескалації торговельної війни між США й іншими країнами. З огляду на це ефективність і конкурентоспроможність економіки України залежить від її гнучкості, сучасності та функціонування як інтегрованої у світовий економічний простір країни.

Нині глобалізація, що охоплює всі країни, регіони та сектори світового господарства, змінює взаємозв'язок між зовнішніми та внутрішніми факторами розвитку національних господарств. Жодна національна економіка, незалежно від розмірів країн і рівня розвитку, не може бути самодостатньою, з огляду на наявні фактори виробництва, технологій та потреб у капіталі. Жодна країна світу не у змозі раціонально формувати та реалізувати економічну стратегію розвитку, не враховуючи пріоритетів і норм поведінки основних учасників світової господарської діяльності. Водночас серед провідних країн світу спостерігається тенденція переосмислення власної позиції у глобальному вимірі з позиції захисту своїх національних інтересів та визначення пріоритетних заходів для свого економічного зростання.

Мета статті. Стаття має на меті розглянути наслідки торговельної війни для України та світу загалом, визначити пріоритетні заходи для її економічного зростання, та роль України у системі міжнародних економічних відносин в умовах глобальної конвергенції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовні дослідження проблем економічної глобалістики та міжнародних відносин містяться у працях західних економістів, таких як: М. Демертзиса, А. Сапіра, Г. Вольфа, У. Дадуша, П. Кругмана, П. Мейссона, К. Рейнхарта, К. Рогофа. Вагомий внесок у дослідження конвергенції, що має фундаментальні наслідки для міжнародної макроекономіки, зробили українські економісти: З. Луцишин, Н. Кравчук, А. Стельмащук, Л. Поліщук. Глобалізація є об'єктом аналізу провідних вітчизняних науковців-міжнародників і відомих теоретиків, таких як: О. Білорус, В. Будкін, В. Новицький, Д. Лук'яненко, Ю. Пахомов, О. Плотніков, В. Рокоча, А. Філіпенко, А. Чухно. Значний доробок у дослідження прикладних аспектів глобалізації та аналізу макроекономічних процесів зробили: О. Петрик, В. Стельмах та А. Гальчинський.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними Світового банку, після 2019 р. всі країни можуть зіштовхнутися із глобальними потрясіннями, а ситуація у світі – кардинально зміниться. Це пов'язано з уповільненням світової економіки і можливою новою глобальною рецесією. Якщо у 2017–2018 рр. світова економіка зростала у середньому на 3,1 % ВВП на рік, то вже до 2020 р. вона знизиться до 2,9 % ВВП на рік [1, с. 3]. За

прогнозами МВФ, у найближчі роки очікується нова світова фінансова криза внаслідок падіння вартості основних сировинних продуктів [2]. На нашу думку, криза вдарить, насамперед, по тих країнах, що займаються продажем сировини, серед яких й Україна, що експортує метал та зернові культури.

За прогнозами Європейської комісії, зростання у 19 країнах євросони знизиться з 10-річного максимуму 2,4 % у 2017 р. до 1,9 % – 2019 р. та 1,7 % – 2020 р. Така ж тенденція очікується щодо 27 країн ЄС, із прогнозом на 2,0 % у 2019 р. й 1,9 % – 2020 р. На нашу думку, у 2017 р. у країнах ЄС та загалом євросоні лише сприятлива глобальна ситуація допомогла підтримати сильну економічну активність та інвестиції. Проте, незважаючи на невизначену ситуацію, усі держави-члени будуть продовжувати повільно зростати. Щоб не допустити серйозних потрясінь, ЄС повинен підтримувати економічне зростання, стале створення робочих місць та падіння безробіття.

За прогнозами Світового банку, імовірність зниження світового економічного зростання у 2019 р. становить 21 %, підвищення – 16 % [1, с. 3]. До ризиків зарховують ескалацію торговельних воєн між США, Китаєм, ЄС, Туреччиною та іншими країнами, невизначеність політичної ситуації на Корейському півострові, напруженість на Близькому Сході та Венесуелі, а також антиглобалістські настрої у світовому суспільстві та зростаючий вплив популістських сил.

Якщо у 2015 р. Сполучені Штати любівали анулювання мит із країнами ЄС і готувалися до створення Трансатлантичного торговельного партнерства, то вже 23 березня 2018 р. США ввели в дію додаткові імпорتنі мита на сталь 25 % та алюмінію 10 % із Китаю, Росії та Японії, а через декілька місяців – з ЄС, Канади, Мексики, Бразилії, Австралії та Аргентини з метою захисту внутрішнього ринку [1, с. 144]. Також США оголосили про наміри додатково ввести імпорتنі тарифи проти Китаю, загальною вартістю 50 млрд дол США, через підозру в порушенні використання американських прав інтелектуальної власності. Президент США Д. Трамп зосередив свої зусилля на виробленні торговельних угод і на те, щоб усі американські компанії, що мають виробництво за кордоном, повернулися до США і виробляли свою високоякісну продукцію.

Згодом США продовжили торговельну війну – нові мита США на сталь із Туреччини набули чинності 13 серпня 2018 р. На сьогодні ставка мита становить 50 % порівняно з попереднім показником у 25 %. У 2017 р. Туреччина експортувала до США виробів зі сталі та алюмінію на 1,1 млрд дол США, що становить лише 0,7 % усього експорту країни. Однак дії уряду Д. Трампа стали стимулом для подальшого стрімкого знецінення турецької грошової одиниці. Загалом від

початку 2018 р. ліра знецінилася щодо долара на 70 %, а інфляція становила 15 % [3].

Зі свого боку, низка країн заявили про введення контрзаходів проти США, а провідні міжнародні організації, зокрема СОТ та МВФ, висловили занепокоєння зростанням ризику розгортання повномасштабних торговельних війн. Так, 17 липня 2018 р. країни ЄС та Японія підписали угоду про створення найбільшої зони вільної торгівлі у світі у відповідь на митну політику адміністрації Президента США Д. Трампа. Уряд Туреччини запровадив мита майже на два десятки американських товарів у відповідь на "необґрунтовані" та "неприйнятні" митні тарифи США на сталь й алюміній. За даними МВФ, за найгіршого сценарію глобальний ВВП може скоротитися на 0,5 %, тоді як США залишаються найбільшою економікою світу. Розмір ВВП США становить понад 20 трлн дол США.

Європейська комісія вирішила запровадити тимчасові захисні заходи щодо імпорту сталевих продукції. Мита США на сталеву продукцію викликають перенаправлення продукції, що може привести до серйозного збитку для сталелитеварників і робітників ЄС у цій галузі. У Єврокомісії не залишилося іншого вибору, окрім як увести тимчасові захисні заходи для захисту промисловості від різкого зростання імпорту. Тим не менш, ці заходи гарантують, що ринок ЄС залишиться відкритим і буде підтримувати традиційні торговельні потоки. Заходи застосовуються проти всіх країн, за винятком окремих країн, що розвиваються, з обмеженим експортом до ЄС, а також країн європейської економічної зони (Норвегія, Ісландія та Ліхтенштейн) [4].

Заходи охопили перелік продукції на загальну суму 2,8 млрд євро. Перелік товарів, який оприлюднила Єврокомісія, містив продукцію зі сталі й алюмінію, сільськогосподарську продукцію тощо. Зокрема, митом у розмірі 25 % були обкладені такі товари, як: мотоцикли з об'ємом циліндра понад 500 см³, спортивні, моторні, прогулянкові судна, джинси, віскі, сигари і сигарети, солодка кукурудза та інші. В Єврокомісії наголошили, що запроваджуючи мита, ЄС використовує свої права у рамках СОТ.

На нашу думку, протекціонізм зменшить добробут країн ЄС, завдасть шкоди світовому зростанню, спричинить нижчі стандарти та недоброросівсну конкуренцію, а також втрату торговельних і фінансових зв'язків і багатьох робочих місць по всьому світу. Нині умови торгівлі до ВВП у ЄС становлять 43 %, Китаї – 22,1 та США – 12,6 % [5, с. 28].

Серед зарубіжних представників нового "європейського порядку" необхідно, насамперед, відзначити провідних науковців у галузі економічної глобалістики, таких як: М. Демертзис, А. Сапір та Г. Вольф, які стверджують, що ЄС має шукати нових партнерів і підписувати двосторонні угоди з іншими країнами, серед яких Індія та блок Меркосур. Метою двосторонньої угоди між ЄС та Китаєм має стати поліпшення доступу до ринків збуту, встановлення високих екологічних стандартів, безпеки споживачів, прав працівників та професійного рівня корпоративного управління. Угоди, які б суттєво знижували стандарти країн ЄС та не відповідали їх інтересам, необхідно відразу відхилити.

Президент Єврокомісії Жан-Клод Юнкер 12 вересня 2018 р. виступив перед Європарламентом із пропозицією демонтажу нафтодоларової системи і заявив, що європейська валюта повинна обов'язково стати "обличчям та інструментом нової суверенної Європи". Він назвав абсурдним те, що Європа сплачує за 80 % свого енергетичного імпорту (300 млрд євро на рік) в американських доларах, хоча тільки 2 % імпорту енергоносіїв

припадає на США, а європейські компанії купують європейські літаки за долари, а не за євро [6].

На нашу думку, участь ЄС у дедоларизації може нести серйозні загрози американській економіці та політичній еліті, але водночас, це – можливість стимулювання європейської економіки за рахунок збільшення попиту на європейську валюту. Незважаючи на те, що більшість контрактів підписані на рівні приватних європейських нафтогазових та енергетичних компаній, у Єврокомісії, особливо за підтримкою Німеччини, Франції та Італії, завжди знайдуться великі аргументи, щоб запевнити приватні компанії працювати заради загальноєвропейського блага.

Як зазначають науковці, ЄС має переосмислити свою позицію у глобальному порядку. Незважаючи на те, що США є найбільшим партнером у фінансовому, торговельному та військовому напрямках, Євросоюз має бути готовим до захисту своїх інтересів та визначити пріоритетні заходи для його економічного зростання [5, с. 29]. Створення коаліцій із якомога більшою кількістю гравців та підписання двосторонніх угод з іншими країнами забезпечить гарантії фінансової та торговельної безпеки. На нашу думку, ЄС може залишитися слабким гравцем у світі, не тільки через внутрішні розбіжності, а й через свою залежність від гарантії безпеки, яку забезпечує США, й імпорту енергоносіїв.

Внаслідок імпорту мит, уведених США відповідно до розділу 232 Закону США про розширення торгівлі 1962 р., експорт сталі у Сполучені Штати став менш привабливим. Деякі постачальники почали передавати частину свого експорту із США до ЄС. Для уникнення раптового збільшення імпорту, що викличе подальші економічні проблеми для виробників сталі в Європі, які вже страждають від глобальних надлишкових потужностей, такі заходи безпеки виправдані. Країни ЄС – в очікуванні крайнього терміну домовленостей Великої Британії із 27 членами ЄС про умови виходу, за якими Британія має заплатити країнам ЄС близько 45 млрд дол США. Зі свого боку, європейські банки вивели з Великої Британії активи на суму 350 млрд дол США. Тим часом великі корпорації, такі як "HSBC" та "Goldman Sach", уже почали переміщувати робочі місця у Францію та Німеччину. Отже, роль ділового центру перейде від Лондона до Франкфурта, також зросте популярність Франції серед інвесторів.

Умови на світових фінансових ринках для країн, що розвиваються, погіршилися передусім через очікування інвесторів на пришвидшення посилення монетарної політики ФРС, що зумовило звуження глобальної ліквідності та вплив капіталу з активів із відносно вищим ступенем ризику. За розрахунками Інституту міжнародних фінансів (IIF) США, приплив капіталу до країн, що розвиваються, у квітні 2018 р. призупинився. За даними IIF, за період із 16–25 квітня 2018 р. із фондів облігацій та акцій цих країн було виведено 5,6 млрд дол США. Кумулятивний приплив капіталу за січень–квітень 2018 р. становив 13 млрд дол США – лише половину від обсягу за відповідний період 2017 р. [7, с. 5].

На нашу думку, торговельна напруженість і відновлена розбіжність грошово-кредитної політики США й інших країн світу будуть зміцнювати долар та мати згубний вплив на світову економіку і фінансові ринки. Центральні банки деяких країн навіть змушені будуть провести інтервенцію на валютному ринку та ринку облігацій через значне падіння національної валюти. Зі свого боку, захищаючи внутрішні ринки, США також можуть зазнати негативного впливу на економіку країни після введення європейських санкцій на американські товари, втрати робочих місць і контрзаходів інших

країн світу. США змушені будуть переглянути грошово-кредитну політику країни з подальшим зростанням відсоткової ставки, що, зі свого боку, зумовить відплив коштів із країн, які розвиваються. Це призведе до поглиблення кризи, оскільки дохідність американських облігацій стане вищою.

Водночас, за даними CNBC, у липні 2018 р. інвестори вивели 12,4 млрд дол США із глобальних фондів акцій, що є найбільшим показником із жовтня 2008 р., часів великої фінансової кризи. Якщо така ситуація буде й надалі спостерігатися, то це буде вперше, коли на світових ринках буде чистий відплив капіталу. За даними Bloomberg, глобальні акції втратили близько 10 трлн дол США у вартості протягом першого півріччя 2018 р. [8]. Якщо зазначена тенденція буде тривати, то це може підштовхнути світову фінансову систему до паніки.

Незважаючи на торговельну війну, американські акції відносно стабільні, але фінансові ринки в усьому світі перебувають у процесі падіння, а глобальний макроекономічний індекс (GMSI) у 2018 р. значно скоротився. Передвиборчий лозунг Президента Д. Трампа "Зробимо Америку знову сильною" був продиктований бажанням зберегти США як плацдарм, який не буде зачеплений політичною та економічною кризами. Коли руйнується глобальна система, політика країни повністю природна, а президент змушений маневрувати.

За даними Bloomberg, огляд капіталу (CCAR) глобально важливих банків (G-SIBs) після реалізації програми макроекономічного стрес-тестування (SCAP) показав, наскільки задовільними є процеси ідентифікації потреб у капіталі у світових найбільших банках, утримання його на достатньому рівні для підтримки доступу до ринків капіталу, безперервного здійснення банківських операцій, погашення зобов'язань перед кредиторами та виконання функцій ключових фінансових посередників навіть за стресових умов.

На думку З. Луцишин та Н. Кравчук, сучасні процеси глобалізації та міжнародної конвергенції відбуваються у складному поєднанні геополітичних і соціально-економічних суперечностей, які свідчать про нелінійну динаміку глобалізаційних процесів і перерозподіл світового економічного багатства між "старими" і "новими гравітаційними центрами", що супроводжується загостренням розбіжностей між: космополітизмом капіталу і державним суверенітетом як формою організації суспільства; процесами гармонізації та уніфікації соціально-економічного розвитку країн на принципах глобальності і політичною владою, усе ще сконцентрованою на рівні держави; між традиційними державними інститутами ухвалення рішень і новими глобальними центрами, що контролюють необхідні для їхньої реалізації ресурси й економічні процеси [9, с. 46-47].

На думку У. Дадуша, ринки є найважливішими факторами глобалізації, оскільки споживачі шукають низькі ціни та різноманітність, підприємства – клієнтів та зниження витрат, а інвестори – більшу дохідність і диверсифікацію. Отже, глобалізація може розглядатися як міжнародний арбітраж на ринку товарів, послуг, капіталу та праці. Проте водночас, як зазначає науковець, протекціонізм – це "аномальний" курс для США, найбільш продуктивної економіки у світі. Схильність до двосторонніх торгових дефіцитів не має сенсу в інтегрованій глобальній економіці. Замість цього більше уваги слід приділяти дефіциту національних заощаджень, серед яких дефіцит бюджету, що є основною причиною дефіциту поточного рахунку країни [10, с. 7].

Стримуючи іноземні інвестиції, уряди інших країн вимушені вживати аналогічні заходи, захищаючи свої

інтереси. Такі відповіді, безумовно, є помилковими. По-перше, тому що навряд чи такий курс буде стійким у бізнесі, по-друге, такі заходи можуть викликати ще більші вимоги один до одного. Усе ж, політики, що ухвалюють рішення, не повинні недооцінювати ризик серйозного загострення у світі. Вони повинні приймати ідею відкритих ринків і соціальної політики, яка підтримує тих, хто програв від глобалізації. Власна позиція У. Дадуша щодо глобалізації ґрунтується на ідеї, що ми не спостерігаємо закінчення глобалізації, і що найімовірнішим сценарієм є те, що він буде зберігатися і, можливо, навіть прискорюватися в майбутньому [10, с. 8]. Але водночас, варто зауважити, жодна із провідних країн не збирається нічого втрачати або програвати, а, отже, єдиним сценарієм залишається – захищати національні інтереси, що суперечить викликам глобалізації.

Геополітичні ризики дещо вирости, але прямих загроз для України вони не становлять. Прямий вплив від уведених США імпорتنих мит на сталь та алюміній для України буде незначним, адже частка США у загальному експорті українських товарів за результатами 2017 р. становить близько 2 %, а експорт чорних металів і продуктів із них – 6 % [11]. Наприклад, за даними агентства Bloomberg, гірничо-металургійна група "Метінвест" у короткостроковій перспективі отримає переваги від запровадження адміністрацією президента США мит на сталь, але ці заходи у довгостроковій перспективі зашкодять компанії, після ухвалення країнами ЄС відповідних заходів. Компанія в основному постачає до США чавун, який використовується сталеліварними підприємствами, але водночас продає сталеві напівфабрикати країнам ЄС, і в разі підвищення імпорتنих тарифів у Європі це позначиться і на постачанні групи.

За даними Європейської комісії, 19 липня 2018 р. набули чинності обмежувальні заходи ЄС щодо імпорту сталі з України. ЄС увів тарифні квоти стосовно 11 видів української металопродукції терміном на 200 днів. Тарифні квоти застосовують на основі принципу first come, first-served (перший прийшов – перший отримав), а після того, як буде вичерпана квота, щодо наступних поставок застосовуватимуть мито в розмірі 25 %. Згідно з рішенням Європейської комісії, 11 видів української металопродукції потрапили під дію захисних заходів, а саме: гарячекатані листи та смуги, холоднокатані листи, нержавіюча арматура і легкі секції, труби для газопроводів тощо. Крім України, під дію захисних заходів потрапила продукція із Бразилії, Китаю, Єгипту, Індії, Індонезії, Малайзії, Молдови, Саудівської Аравії, ПАР, Македонії, Туреччини та В'єтнаму [4].

Важливо зауважити, що обсяг експорту українських товарів, для яких збережено безмитний доступ на європейський ринок, перевищує 12 % загального експорту української металопродукції до ЄС, а рішенням Європейської комісії передбачено, що з метою запобігання подвійного захисту європейської галузі інструментами торговельного захисту антидемпінгові мита будуть призупинені чи зменшені. Іншими словами, при перевищенні квоти і застосування 25 % захисного мита, комбіноване застосування антидемпінгового та захисного мита не має перевищувати найвищого значення одного із цих мит. Наразі, за даними Мінекономрозвитку, до української продукції застосовано два антидемпінгових заходи: щодо безшовних труб (мито 12,3 %, 25,7 та 13,8 % залежно від експортера) та гарячекатаного прокату (мито 60,5 євро за тону) [12].

Україна має торговельно-економічні відносини з ЄС, які ґрунтуються на положеннях Угоди про асоціацію з ЄС, зокрема в частині створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі, реалізація яких перед-

бачає двосторонній розвиток торгівлі між Україною та ЄС без застосування заходів у спосіб, що створює штучні та надмірні бар'єри в торгівлі. Варто звернути увагу, відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС стосовно товарів, щодо яких одночасно діятимуть антидемпінгові та захисні заходи, має бути запроваджений компенсаторний механізм. Україна є країною, що розвивається, для цілей захисних розслідувань (що закріплено у ст. 43 Угоди про асоціацію з ЄС) і, відповідно до положень угод СОТ, імпорту української продукції із часткою менше 3 % від загального імпорту товару до ЄС має бути вилучений з-під дії заходів (у разі їхнього запровадження).

Аналізуючи глобальні перетворення у світі, можна дійти до висновку, що на зміну глобалізму прийшов націоналізм, з політикою протекціонізму та санкціями. Санкції проти Російської Федерації, Ірану та Північної Кореї продовжать діяти, але на короткострокову перспективу, ми спостерігатимемо початок переслідування техногігантів по всьому світу, включаючи відомі компанії, як: "Google", "Amazon" тощо. Їх обмежать жорсткішим законодавством, оскільки провідні західні країни вбачають загрозу своєї влади у їхній роботі та впливу на світову торгівлю та банківську систему. Так, за даними компанії "Amazon", оборот трансграничної торгівлі у 2018 р. становив 307 млрд дол США, а кількість трансграничних онлайн покупок досяг 130 млн осіб, що стає загрозою торговельної монополії традиційних транснаціональних гігантів, забезпечуючи дійсно вільний ринок, а не "вільний ринок" у понятті корпорації. Безумовно, такі протистояння будуть вносити дисбаланс та впливати на світову банківську систему.

Отже, негативний вплив глобальної торговельної війни для України може бути відчутним через вторинні ефекти – уведення контрзаходів іншими країнами, що призведе до падіння світових цін на товарних ринках, уповільнення темпів зростання світової економіки та підвищення вартості американського долара щодо української гривні.

Загалом економіка України почала відновлюватися після глибокої кризи 2014–2015 рр. і пришвидшила зростання із 2,4 % у 2016 р. до 2,5 % у 2017 р. Вагомим фактором, що стримував економічне зростання, залишалася ситуація на сході країни. У 2017 р. до негативного впливу від бойових дій додалися наслідки розірвання економічних зв'язків із підприємствами на непідконтрольних територіях. Інший чинник, що стримував розвиток економіки, – продовження Російською Федерацією дії обмежень на імпорту товарів українського виробництва і транзит українських вантажів своєю територією. Як й очікувалося, споживчий попит став основним драйвером зростання реального ВВП у 2017 р. Зростання кінцевих споживчих витрат домогосподарств у 2017 р. відчутно прискорилося до 8,4 %, із 2,7 % у 2016 р. [13, с. 22].

Стосовно України, Світовий банк спрогнозував у 2019 р. зростання інфляції [1, с. 120-122]. У 2018-2019 рр. країні знадобляться суттєві обсяги фінансування для обслуговування зовнішніх зобов'язань і покриття фіскального дефіциту. Найбільші виплати за кредитами будуть у 2019 р. Протягом найближчого часу Україні потрібно позичити 18 млрд дол США, аби вчасно розрахуватися з боргами, велику частину яких необхідно віддати у 2019 р., з них 8 млрд дол США потрібно буде залучити на зовнішніх ринках.

На нашу думку, єдиний вихід для країни натеper – співпраця з МВФ й іншими міжнародними кредиторами. Загалом сукупний державний і гарантований державою борг України у 2017 р. становив 71,8 % ВВП (порівняно із 80,9 % у 2016 р.). З них прямий борг досяг 61,5 %

ВВП, гарантований – 10,3 %. Водночас у доларовому вираженні борг зріс на 7,5 % (на 5,3 млрд дол США) – до 76,31 млрд дол США. У гривнях – збільшився на 11 % (211,9 млрд грн.) – до 2 трлн 142 млрд грн [14].

Глобальний торговельний дисбаланс, безумовно, вплинув на розвиток світових фінансових ринків та вітчизняної банківської системи, оскільки інтеграційні процеси нині охоплюють різні сфери економіки, але найвідчутнішими вони є нині у фінансовій системі. Варто зауважити, що Україна активно бере участь у глобальних економічних процесах, але наразі потребує відстоювання національних інтересів і забезпечення оптимальних умов співіснування іноземного та вітчизняного капіталів. Особливо це стосується банківської системи, як головної складової фінансового сектора. Як стверджує О. Дзюблук, адаптація банківської системи України до міжнародних стандартів прискорює інтеграцію вітчизняної фінансової системи у світову і сприяє прогресивним перетворенням в економіці [15, с. 40].

Стосовно міжнародної торгівлі, на сьогодні для України відведено роль малої імпортозалежної економіки. Її експорт тримається винятково на АПК, металургії та транспортних послугах, а в імпорті – готових виробках і послугах. За останні роки зовнішня торгівля країни зіштовхнулася з низкою проблем, пов'язаних із недосконалістю її структури та географії: надлишкова її сконцентрованість і сировинна спеціалізація, нерозвиненість сектора послуг і триваюча залежність від російського палива.

За роки гібридної війни експорт та імпорту до Російської Федерації значно скоротився, що дозволило Україні диверсифікувати свою продукцію та співпрацювати з новими європейськими партнерами. Проте залежність України від російських енергоносіїв залишається високою і є плацдармом для різноманітних маніпуляцій, що свідчить про обмеженість експорту вітчизняної продукції у напрямку євразійського континенту. З переорієнтацією на торгівлю із країнами ЄС процес змін поживався, а увага до сектора зовнішньої торгівлі значно зросла. Проте в умовах низького рівня інвестування переорієнтуватись на високі технології та запропонувати світу більше, ніж АПК – залишається для України складним завданням.

Гарні природо-кліматичні умови, висока якість і родючість земель – головні переваги країни. На думку С. Кулицького, у межах торговельної війни США та Китаю і зменшення ним імпорту американської сільськогосподарської продукції, український АПК може отримати зиск від нарощування торгівлі в азійському напрямку [16]. Водночас, на нашу думку, залежність сільського господарства України від погодних умов, коливань світових цін є досить високою та впливає на його ризиковість. Великі прибутки забезпечуються лише завдяки ефекту масштабу, а сама сільськогосподарська продукція має низьку частку доданої вартості.

Товарний експорт України має загалом сировинний характер. Чорні та кольорові метали, зерно, соняшникова олія – усе це продукція з низьким ступенем обробки. Проте саме вона займає 65 % у всьому обсязі товарів, які вивозяться за кордон, що змушує країну перебувати в зоні ризику. Незначне зменшення ціни на світових ринках може призвести до величезних збитків для всієї української експортної галузі. До того ж, вони є значно нижчими, ніж на готові вироби, а це – недоотримані прибутки до бюджету країни.

Сировинна спеціалізація є причиною атрофії виробничих галузей України, оскільки зазначений напрям не має належної державної та фінансової підтримки для того, щоб розвиватися. У більшості своїй залишилися радянські підприємства зі старим обладнанням, а нові

вимушені працювати на локальному рівні, за браком матеріальних ресурсів. У межах Угоди про асоціацію з ЄС та переорієнтації України на європейський ринок, з його високими технологічними, екологічними та якісними вимогами, вітчизняним виробникам доведеться докласти багато зусиль, щоб максимально наблизити власну продукцію до європейських стандартів.

Що стосується експорту послуг, то низька їх представленість на вітчизняному ринку зумовила мізерну частку в кінцевій структурі, що безпосередньо пов'язано з використанням інтелектуальної власності, операційним лізингом тощо. Водночас існує проблема застарілого обладнання, що впливає на якість послуг та на можливості їх надання. Ця проблема спільна як для підприємств різних секторів виробництва, так і для компаній, що надають транспортні, телекомунікаційні та наукові послуги.

Стосовно транспортних послуг, нині понад 52 % у його складі становлять послуги трубопровідного транспорту, які передбачають транзит російського газу через Україну до країн ЄС. Коли проекти "Північний потік-2" та "Турецький потік" будуть завершені, роль України як основного постачальника газу з Російської Федерації на захід буде вичерпана, що є загрозою для зовнішньоторговельної галузі та всієї національної економіки загалом.

Крім того, у структурі експорту послуг переробка матеріальних ресурсів становить 13 %, що є досить непоганим показником. Проте у її складі операції з давальницькою сировиною та переробка з подальшою реалізацією за кордоном досягають 99,4 % [11]. Отже, найкращі підприємства за зазначеною специфікою працюють на іноземний сегмент. Отже, державі доводиться закуповувати дедалі більше імпортованих продуктів та поглиблювати дефіцит платіжного балансу. Із цього випливає – посилення конкуренції на внутрішньому ринку, з пошквлянням імпорту європейських товарів. З одного боку, це може простимулювати вітчизняних виробників до поліпшення власної продукції, з іншого – може стати суттєвим ударом по українській промисловості.

На сьогодні Україна змінюється і намагається взяти все найкраще у своїх європейських колег, залучаючи їхній торговельний досвід. Проте, щоб реформувати структуру вітчизняної зовнішньої торгівлі, країні варто приділяти більше уваги виробництву наукомісткої інноваційної продукції та наданню широкого спектру різнопланових послуг.

Висновки. Україна потребує не просто постійних позик, з перекладанням боргового тягаря на населення, а стратегічної програми розвитку економіки, яка має передбачати підтримку українського товаровиробника,

що стимулюватиме створення робочих місць, програми підтримки промисловості, фермерських господарств, інновацій, науки та технологій. Уряду необхідно боротися з монополіями, оскільки держава має зберігати за собою важелі регуляторного впливу. Інвестиції слід залучати на умовах відкриття у країні інвесторами своїх виробництв, а не просто для збуту товарів. Якщо такий план почне втілюватися у життя, то Україна зможе де-монструвати економічне зростання і бути повноцінним партнером у світовому економічному просторі.

Список використаних джерел:

1. Global Economic Prospects. The Turning of the Tight? // A World Bank Group Flagship Report. – June 2018.
2. Partington R. IMF warns storm clouds are gathering for next financial crisis [Electronic source] / R. Partington // The Guardian. – 11 December 2018. – Access mode : <https://www.theguardian.com/business/2018/dec/11/imf-financial-crisis-david-lipton>.
3. Беме Г. Коментар: Турецька криза небезпечна для економіки Європи [Електронний ресурс] / Г. Беме // Deutsche Welle. – 13 серп. 2018 р. – Режим доступу : <https://www.dw.com/uk>.
4. Commission Implementing Regulation (EU) 2018/1013 of 17 July 2018 [Electronic source] / Imposing Provisional Safeguard Measures with Regards to Imports of Certain Steel products // Official Journal of the European Union. – 18 July 2018. – Access mode : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/ALL/?uri=CELEX:32018R1013>.
5. Demertzis M. Europe in a New World Order / M. Demertzis, A. Sapir, G. Wolff // Wirtschaftsdienst (Sonderheft), ZBW. – Leibniz : Informationszentrum Wirtschaft. – 2018. – P. 24-30.
6. Macdonald A. EU's Juncker Wants Bigger Global Role for Euro [Electronic source] / Alastair Macdonald // Reuters. – 12 September 2018. – Access mode : <https://www.reuters.com/article/us-eu-juncker-euro/eu-juncker-wants-bigger-global-role-for-euro-idUSKCN1LS0BK>.
7. Макроекономічний та монетарний огляд / Національний банк України. – 2018, трав.
8. Cox J. Investors are Yanking Money out of Global Stocks at Levels not Seen since the 2008 Financial Crisis [Electronic source] / J. Cox // CNBC. – 30 June 2018. – Access mode : <https://www.cnbc.com/2018/06/28/global-stocks-see-biggest-loss-of-investor-cash-since-the-financial-cr.html>.
9. Луцишин З. Системні детермінанти сучасних гравітаційних процесів у геоелектричному просторі / З. Луцишин, Н. Кравчук // Міжнародні економічна політика. – 2015. – № 2 (23). – С. 29-49.
10. Dadush U. The Future of Globalization / U. Dadush // Policy Brief, PB-17/18, OCP Policy Center. – May 2017.
11. Економічна статистика [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу. – <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://me.gov.ua>.
13. Річний звіт 2017 / Національний банк України. – 2017.
14. Показники банківської системи [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593.
15. Дзюблюк О. Глобалізаційні процеси та участь іноземного капіталу у розвитку вітчизняної банківської системи / О. Дзюблюк // Банківська справа. – 2008. – № 2. – С. 37-45.
16. Кулицький С. Зовнішня торгівля України: стан, проблеми та перспективи / С. Кулицький // Україна: події, факти, коментарі. – 2018. – № 10. – С. 39-52.

Надійшла до редколегії 20.09.19

O. Lytvyn, PhD, Assoc. Prof.
Higher State Educational Institution "Banking University", Kiev, Ukraine

UKRAINE IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS IN TERMS OF INSTITUTIONALIZATION AND GLOBAL CONVERGENCE

The article considers the role of Ukraine in the system of international economic relations in terms of institutionalization and global convergence. It is analyzed the influence of global transformations on the country's economy during the escalation of the trade war among the USA, the EU and other countries. The consequences of decentralization in EU countries, protection of national interests and their influence on the world economic space are exposed.

Keywords: international economic relations, globalization, world economy, international trade.

Е.Е. Литвин, канд. экон. наук, доц.
Государственное высшее учебное заведение "Университет банковского дела", Kyiv, Ukraine

УКРАИНА В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ И ГЛОБАЛЬНОЙ КОНВЕРГЕНЦИИ

Рассмотрена роль Украины в системе международных экономических отношений в условиях институционализации и глобальной конвергенции. Проанализировано влияние глобальных преобразований на экономику страны во время эскалации торговой войны между США, ЕС и другими странами. Раскрыто последствия деолларизации в странах ЕС, защиты национальных интересов и их влияния на мировое экономическое пространство.

Ключевые слова: международные экономические отношения, глобализация, мировое хозяйство, международная торговля.

УДК 343.67

Н. Джима, вкл.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ДРАМО-ПЕДАГОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ДИПЛОМАТИЧНОЇ ЕМПАТІЇ ПРИ НАВЧАННІ ІНШОМОВНОМУ СПІЛКУВАННЮ

"Здатність бачити ситуацію такою, якою вона бачиться іншій країні, наскільки б важко це не було, – найважливіше мистецтво, яким можна оволодіти" [1, с. 39]

Практика сучасної дипломатії потребує взаєморозуміння не тільки між урядами, але й між народами та їхніми культурами. Активізація прямого діалогу між главами держав, урядів, парламентами, політиками, представниками бізнесу, науки, культури, а також процеси глобалізації ускладнили та посилили значення дипломата як медіатора, посередника між державами, народами, культурами.

Ключові слова: міжкультурні комунікації, сучасна дипломатія, медіатор.

В умовах створення та розширення мережі навчальних закладів, що спеціалізуються на підготовці кадрів у сфері зовнішньої політики і міжнародних відносин, навчання іноземному міжкультурному спілкуванню набуває особливої актуальності. Питання того, яким чином вивчати країну, щоб скласти правильне уявлення про стан її справ і політики, є одним із нагальних питань, які можуть стояти перед дипломатом. "Знати країну, – писав відомий французький дипломат Ж. Камбон, – означає відчувати її дух, жити в атмосфері її ідей" [2, с. 6].

З огляду на це для майбутнього фахівця-міжнародника засвоєння навичок мовленнєвої і немовленнєвої поведінки носія мови, "його світогляду, переконань, відносин, цінностей, установок, соціальних взаємовідносин, засобів спілкування, мови, способів презентації зауважень, ремарок у самому процесі мови – необхідна умова оволодіння культурою іноземною комунікації" [3].

У багатьох роботах, присвячених питанням міжкультурної комунікації, остання визначається як безпосереднє та опосередковане спілкування партнерів, що належать до різних культур, у процесі якого стикаються різні ціннісні орієнтації, уявлення про універсалії та їхнє вербальне вираження, норми, поведінкові моделі тощо, і відбувається (або не відбувається) досягнення взаєморозуміння [4].

Людина, що вивчає іноземну мову, на думку Л. Бределлі, зустрічається із "чужими" тричі:

- 1) із чужою мовою;
- 2) із чужою культурою, частиною і вираженням якої є мова;
- 3) із представниками мови та культури, що вивчається [5].

Зважаючи на це, методика навчання іноземній мові повинна охоплювати і навчання тактиці розуміння "чужого": від "відчуття" в перспективу чужого через її конструктивний аналіз, порівняння зі своєю перспективою і до прийняття (або неприйняття) чужого.

Для майбутніх фахівців-міжнародників здатність поставити себе на місце іншого має велике значення для успіху переговорів. У роботі "Про способи переговорів з державами, про дипломатичні звичаї, про вибір послів і послаників і про особисті якості, необхідні для успіху при виконанні доручень за кордоном", яка стала посібником для дипломатів усього світу, її автор Ф. Кольєр, відомий французький дипломат, писав: "Для особи, що веде переговори, важливо бути в змозі відмовитися від власної думки, щоб поставити себе на місце державця, з яким вона веде переговори. Вона повинна бути в змозі перевтілитися в нього й зрозуміти його погляди та схильності. Вона повинна запитати себе: "Якби я був на місці державця, володів його владою та перебував під

впливом його забобонів і пристрастей, який би вплив мали на мене переговори?" [6, р. 74].

Підкреслюючи необхідність здатності пристосовуватися, класик дипломатичної теорії Г. Нікольсон вважав, що втрата здатності пристосовуватися супроводжується втратою уяви. "Якщо старий дипломат, – пише Нікольсон у своїй книзі "Дипломатія", – втрачає дар уяви, він перетворюється у навантажений корабель без вітрил. Він стає настільки самовдоволеним, що перестає цікавитися психологією інших. А через те, що психологічна рухливість – один із найважливіших факторів у переговорах, інертний дипломат стає марним" [7]. Для Г. Нікольсона термін "пристосовуватися" означає "ставити себе на місце іншого", і ця дія – "пристосування" – "має велике значення для переговорів", а отже, і при вивченні іноземної мови.

Аналізуючи проблему пристосування, гарвардський професор Р. Фішер й американський психолог У. Юрїї у своїй книзі "Шлях до розуміння чи переговори без поразки" роблять такий висновок: "Здатність бачити ситуацію такою, якою вона бачиться іншій країні, наскільки б важко це не було, – найважливіше мистецтво, яким можна оволодіти" [8, с. 39].

У сучасній науці для цього явища (можливості пристосовуватися) введено термін "емпатія" – здатність стати на місце іншої сторони ("пристосуватися"). Учасники переговорів не завжди належать до однієї й тієї ж соціальної системи, мають спільне культурне середовище чи поділяють світогляд. У них часто різне уявлення про ті ж поняття внаслідок відмінних традицій, національних і психологічних особливостей. З огляду на це аналіз поведінки та стилю мислення вашого партнера – обов'язкова умова будь-яких зустрічей.

Так, зокрема, у дипломатичній роботі емпатія – це "здатність особи, за допомогою якої під час безпосереднього контакту з іншою людиною можна вжитися в її душевний стан. Це можна виразити й так: вживання в інший образ, проєктування однієї особи на іншу" [9, с. 213].

Через те, що ми вважаємо професійно необхідною спрямованість на розвиток емоційно-виразної, чуттєвої сфери міжкультурного спілкування майбутнього фахівця-міжнародника, особливий інтерес для нашого дослідження становить драматичний підхід до вивчення іноземної мови як можливість не лише навчити, як увійти в стан "чужого". На думку М. Байрама та М. Флемінга, "викладачі, які серйозно сприймають навчання мови як культуру, не повинні повідомляти всі знання про те чи інше суспільство і його культуру. Вони наголошуватимуть на розвитку тих, кого навчають, й усвідомленні ними природи міжкультурної взаємодії" [10, р. 9].

Отже, при вивченні іноземної мови очевидно є можливість застосування драматичного підходу як можливості не лише навчити, як увійти до стану "чужого", але і

як координувати "своє" і "чуже". При цьому виявляється новий погляд на культурний і лінгвістичний потенціал драматичного підходу до вивчення іноземної мови, за якого метою навчання є вивчення іноземної мови із фокусом на багатстві та складності людської поведінки або, іншими словами, підхід до вивчення мови в її "культурному контексті" [11, р. 149].

Водночас навчання мові повинне бути спрямоване не лише на розуміння суспільства та культури тих, хто розмовляє іншими мовами, але й на розуміння свого суспільства і культури та взаємовідносин між ними. Цей когнітивний процес пізнання передбачає, окрім пізнання інформації про світ, також і пізнання того, як думати, як спілкуватися, як здійснювати задумане. Ця зустріч з "іншим" кидає виклик власній культурі вчитися й може бути названа "третинною соціалізацією", викликаючи роздуми про власні цінності – "критичне культурне усвідомлення". Тут виникає методологічне питання про те, як процес "третинної соціалізації і відцентрування від власного світу може бути систематично структурований у класі. І це одна з найважливіших першопричин для діалогу із драмою [12, р. 6–7].

Вивчення як теоретичного досвіду ефективності драми в навчанні для когнітивного розвитку людини (Л. Виготський, Д. Брунер, Х. Гарднер, Б. Брітон, Б. Барс, Д. Маффет і Г. Вагнер, Т. Роджерс і З. Нейл), так і практичного досвіду використання драми для навчання міжкультурної компетенції, дозволяє зробити висновок про великі потенційні можливості драматичного підходу, метою якого є допомогти учням відчутти цей світ і поведінку людини через процес активного осмислення.

Особливий інтерес для нашого дослідження становить теорія і практика роботи М. Шеви з естетизації драматичного підходу до вивчення мови та культури як форми сприйняття, що визнає роль відчуттів, уяви у процесі вивчення культури.

М. Шеви стверджує: "Викладачі іноземної мови можуть розширити свій дидактично-методологічний репертуар, спостерігаючи й навчаючись у тих, хто створює інтерактивні сценарії та ставить спілкування в процесі створення театру, тобто, передусім, в акторів, режисерів. Їхня робота безпосередньо пов'язана з нами як викладачами іноземної мови, оскільки здатність взаємодіяти та плідно спілкуватися – серцевина вивчення іноземної мови та навчання їй" [13, р. 5]. При цьому, на думку М. Шеви, викладач повинен володіти "художнім відчуттям", тобто розумінням можливості драми як форми мистецтва, і "художньою граматику", тобто знанням стратегій і прийомів, які допоможуть створити "сценарії", у яких студенти зможуть активно брати участь як актори, режисери, сценаристи та глядачі.

Спілкування є не просто формою існування театрального мистецтва, але й найважливішим його змістовним началом. Ще в 1913–1914 рр. К. Станіславський висунув принцип спілкування як основоположний принцип театру. На його думку, п'єси пишуть винятково заради спілкування. "Театр – могутня сила для душевної дії на натовпи людей, які шукають спілкування" [14, с. 462].

У сценічному спілкуванні з певною мірою повноти й відповідності виявляються етичні норми, емоційний тонус, специфічні традиції, властиві відносинам людей зазначеної країни, національності, суспільного ладу, покоління тощо. Сам процес театрального спілкування таїть у собі етичний урок, який не може бути викладеним жодними іншими засобами.

Проте, на думку критика – теоретика театру Розенкранца, "персонажі сцен є радше об'єктами уявного зіставлення, оскільки їхня дієва присутність додає їм об'єктивної реальності, тож для того, щоб перетворити

їх в об'єкти вигаданого світу, необхідне втручання активної волі глядача, потрібне бажання абстрагуватися від їхньої фізичної реальності", тоді як усі персонажі екрану стають "об'єктами ототожнення" [15, с. 169].

Беручи до уваги вищевикладене, ми в нашому експериментальному дослідженні використали одну із форм драматичного мистецтва – ігрове кіно; у ширшому розумінні наше поняття можна охарактеризувати як драматичне кіномистецтво (фільм), яке не лише допускає злиття, самоототожнення глядача з героєм, але й орієнтує глядача на нього.

В. Ждан зауважує, що "сила дії кінематографічного образу – в дії на весь комплекс людської сприйнятливості" [16, с. 59].

За словам С. Ейзенштейна, елементи монтажу у створенні фільму дозволяють торкнутися всіх наших відчуттів:

- відчуття дотику,
- відчуття запаху,
- відчуття світла й кольору,
- відчуття звуку,
- відчуття руху,
- емоції [17, с. 63].

"Використовуючи як джерело структуру людських емоцій, кіно безпомилково апелює до емоцій, – зауважував С. Ейзенштейн. – У мистецтві кіно це досягається тим же шляхом, що й у музиці, про що писав Лев Толстой: "Музика переносить мене негайно і безпосередньо в стан, у якому перебувала людина, що писала цю музику" (пер. – Авт.) [18, р. 153].

"Кінематографічна умовність дала можливість глядачу увійти до екранного образу, ніби побачити його зсередини очима дійових осіб на екрані. Ця можливість перевтілення самого глядача поповнила мистецтво новими формами збагачення і, насамперед, активним використанням творчої фантазії та співучасті глядача" [19, с. 161].

"Створення фільму, – зазначав Ф. Трюфо, – це мистецтво, яке залучає глядача настільки, що глядач стає учасником фільму. Це не лише взаємодія між режисером і його картиною; це взаємодія учасників, у якій потрібна гра аудиторії" [20, р. 11].

Як екранна форма мистецтва, що володіє можливістю фіксувати, відтворювати життєві процеси, створюючи сприятливий ґрунт для ідентифікації з його героями, кіно є мотиваційною основою для творчого використання драматичного підходу до навчання мові та культурі в роботі з фільмом, в основі якого міг би бути синтез двох мистецтв – театру та кіно.

Як пережити емоції та передати звуки, властиві герою на екрані?

Поняття наслідування у психології та методиці навчання іноземній мові "є однією із форм синтетичного пізнання життя в дії, яке корениться у своєрідній цілісності сприйняття, у необхідному співчутті відчуттям і думкам іншої людини, у необхідності робити те ж саме, що робить інший. Наслідування розглядається як синтетичне входження в аналітичне пізнання, що безпосередньо випливає з нього. При цьому воно є тією формою виховання, у якій основне питання педагогіки – залучення індивідуальної свідомості епохи в цілях збереження та подальшого розвитку культури – розв'язується у сенсі чуттєво-наочного образу, при сприйнятті якого в учня виникають моторні йому сприяння, емоційне співчуття й інтелектуальна згода" [21, с. 18–19].

"При копіюванні чийогось акценту або голосу, – наголошував відомий учитель і фахівець по роботі з голозом М. МакКаліон, – ви проходите через етап свідомого аналізу розуміння, що необхідно робити для того, щоб

ваш голос і мова звучали відповідно до оригіналу; при цьому менш свідомий аналітичний процес емпатії з оригіналом приведе вас зрештою до можливості розмовляти з необхідною свободою та швидкістю, коли ви вже не копіюєте оригінал взагалі" [22, р. 188–189].

Проте, як показує практика, подібна модель обмежує студента в розвитку власного творчого потенціалу. Для того, щоб знайти гармонію між творчістю та імітацією, ми зосредили свою увагу на розвитку творчої уяви слухачів при залученні їх у процес "проживання" життя героїв на екрані – від внутрішнього засвоєння образу до пошуків зовнішніх форм (жест, міміка, рух тіла, голос).

Кіно як образотворче мистецтво дозволяє наочно й ефективно тренувати сприйняття художнього образу, ідучи до внутрішнього відчуття через зовнішність явищ, розвиваючи здатність бачити внутрішнє в зовнішньому.

Наведемо приклад реалізації заявленого нами способу вивчення іноземної мови.

Опишемо поняття, що будуть використовуватися під час його реалізації.

Оскільки навчання буде здійснюватися в жанрі кіно, ми пропонуємо назвати форми (етапи) навчання з розкриття характеру на екрані та його озвучування відповідно до основних етапів розвитку кіно, які й будуть етапами вивчення іноземної мови, а саме:

- Фотографія – The Still Action (Photography);
- Німе кіно – The Moving Action (Silent Film);
- Звукове кіно – The Sound Action (Sound Film).

Команда "Action" прийнята серед професіоналів кіно перед початком зйомки кожного дубля фільму

The Still Action (Photography). Історично первинною в театральному мистецтві є мова жестів і рухів. Як писав В. Мейєрхольд, "жести, пози, погляди і мовчання визначають істину взаємостосунків між людьми. Слова ще не все говорять" [23, с. 135].

Жестикуляція театрального актора первинна щодо вимовлених слів. В. Мейєрхольд вимагав від своїх акторів, насамперед, точності фізичних рухів і ракурсів тіла. Однією з найпоширеніших форм мови тіла є "табло", або "застигла картинка", створювана студентами для глибшого осмислення своєї роботи над образом.

За О'Нейлом [24, р. 127], головною функцією табло є "сфокусування уваги, затримання глядачів, загальмування їх сприйняття". Нерухомість табло "розтягує час, примушує око концентруватися на образі та уповільнює процес осмислення" [25, р. 12].

На думку Жун Ллю, "табло – це велика мова тіла для відкритого тлумачення та змістовної дискусії".

У роботі із фільмом фотографічна природа кінематографа дозволяє використовувати цю форму мови тіла при сценічному відтворенні сцени в точній відповідності з образотворчими рішеннями на екрані: її атмосфери, взаємостосунків персонажів, пластичного вираження образу. При цьому важливим є тренування внутрішнього монологу (уміння створити у своїй уяві хід думок персонажа) в його поєднанні з психофізичним самопочуттям, вгаданим через зовнішню форму.

С. Ейзенштейн визначає кінематограф як "мистецтво погляду", тому форма роботи "табло" дозволяє не тільки бачити внутрішнє у зовнішньому, але й відтворювати побачене.

У контексті роботи над фільмом ми пропонуємо термін "**The Still Action**" як відповідник терміну "табло" й першому етапу в розвитку кінематографа – фотографії.

The Moving Action (Silent Film). Пантоміма є формою драматичного мистецтва, що має широкий спектр використання.

К. Станіславський надавав велике значення рухам тіла, оскільки за відсутності правильного жесту складно

знайти правильну інтонацію, навіть якщо знайдене правильне відчуття. Він стверджував: поки актор не зможе програти будь-який епізод своєї ролі за допомогою тіла та рухів (пантомістично), не вимовивши жодного слова, уся його подальша робота буде марною.

До сфери виразних рухів тіла належать не тільки рухи, які передають окремі відчуття і стани людини, але й форма звичних рухів, пов'язаних із його віком, темпераментом, родом занять.

У німому кіно, в основі якого лежить пантоміма, зважаючи на відсутність звуку та слова, увага закономірно зосереджується на зовнішній виразності дій, тому німий кінематограф досяг високого мистецтва стосовно деталей і подробиць зовнішнього вигляду персонажа (погляд, жести, гра рук, рухи тіла).

Весь період роботи німого кінематографа був розвитком школи акторської гри, пов'язаної з пошуками правди фізичної дії. І в цьому значенні період німого кіно дав усе основне й необхідне для подальшого розвитку кінематографа, у який прийшов звук. З огляду на це "**The Moving Action**" як безмовне відтворення дії на екрані є невід'ємною ланкою руху до того, що називається інтонацією мови, яка народжується тільки через жест зовнішній і внутрішній [26, с. 283].

У контексті роботи над фільмом ми пропонуємо термін "**The Moving Action**", як відповідник терміну "пантоміма" і другому етапу в розвитку кінематографа – німому кіно.

The Sound Action (Sound Film). "Щойно в людині народжується відчуття, пов'язане з думкою, неминуче з'являється жест, і саме через нього відбувається емоційне забарвлення вимовленого слова, яке називається інтонацією. Жива та правдива інтонація мови вимагає для своєї появи наявності правдивого безпосередньо з відчуття жесту, що народився" [26]. Зважаючи на це, озвучування фільму (за субтитрами або скриптом) є логічним завершенням природної закономірності ряду "думка – відчуття – жест – мова".

У контексті роботи над фільмом ми пропонуємо термін "**The Sound Action**" як відповідник третьому етапу в розвитку кінематографа – звуковому кіно.

Супутні форми роботи:

Необхідні для "зараження" слухачів темою даного фільму, для "запуску" творчої уяви та фантазії, поряд з основними формами роботи із проживання персонажа на екрані та його озвучування, студентам пропонуються додаткові тести з теми, художні та документальні фільми, написання письмових робіт на запропоновану тему.

Зазначена концепція навчання та розвитку емпатії майбутніх студентів-міжнародників успішно використовується не лише через "вживання" в екранний образ персонажу художнього фільму, телевізійного ведучого, політика-оратора, але й через драматургію художнього фільму, телесюжету, публічного виступу.

Результати експериментального дослідження представлені на міжнародних конференціях у Корке, Ірландія (2003, 2014, 2017), в Парижі, Франція (2013), в Москві, Росія (2013) у форматі фільмів "Don't Play the Visual, Play the Emotion" (Scenario, Volume 2014 issue 2, <http://scenario.icc.ie>) та "Welcome back everyone!".

Такий спосіб навчання іноземній мові захищений державним патентом України на винахід № 90224 від 12.04.2010 р.

Список використаних джерел:

1. Фішер Р. Шлях до згоди чи переговори без поразки / Р. Фішер, У. Юрі. – М., 1992.
2. Камбон Жюль. Дипломат / Жюль Камбон ; пер. с франц. ; предисл. А. Трояновского – Ленинград : Полиграфкнига, 1997.

3. Pennigton D. Intercultural Communication / D. Pennigton // Introduction to Intercultural Communication: A reader. / L. Samovar, R. Porter-Belmont. – 1985. – P. 30–40.
4. Buttijes D. 1991: 9; Byram M. 1991:19; Melde 1987; Schinschke 1995: 36-38.
5. Bredella L. Didaktik des Fremdverstehens im Rahmen einer Theorie des Lehrens und Lernens fremder Sprachen / L. Bredella // Dialektik des Fremdverstehens. – Tubingen : Gunter Narr Verlag, 1995. – S. 8-13.
6. Calliers F. de. On the Manner of Negotiating with Princes / F. Calliers de. – K., 1963.
7. Никольсон Г. Дипломатия / Г. Никольсон; пер. с англ.: А.А. Трояновский. – М.: ОГИЗ: гос. изд. полит. лит.-ры, 1941. – 156 с.
8. Фішер Р., Юрїї У. Шлях до розуміння чи переговори без поразки / Р. Фішер, У. Юрїї. – М., 1992.
9. Нергеш Я. Поле битви – стіл переговорів / Я. Нергеш. – М., 1989.
10. Byram Michael. "Languages Learning in Intercultural Perspective : Approaches through drama and ethnography / Michael Byram and Michael Fleming. – Cambridge University Press, 1998.
11. Michael Fleming. Cultural awareness and dramatic art forms / Michael Fleming // Michael Byram and Michael Fleming // Languages Learning in Intercultural Perspective : Approaches through drama and ethnography. – Cambridge University Press, 1998.
12. Michael Byram and Michael Fleming "Languages Learning in Intercultural Perspective" Approaches through drama and ethnography. – Cambridge University Press, 1998.
13. Body and Language, Intercultural Learning through Drama / ed. by Gerd Brauer ; Ablex Publishing, Westport, Connecticut – London : Manfed

- Lukas Schewe "Teaching Foreign Language Literature. Tapping the Students Bodily-Kinesthetic Intelligence", 2002.
14. Станіславський К.С. Зібрання творів / К.С. Станіславський. – М. 1956. – Т. 5.
15. Базен Андре. Что такое кино / Андре Базен. – М.: Изд-во "Искусство", 1972.
16. Ждан В. Введення в естетику фільму / В. Ждан. – М.: "Мистецтво", 1972.
17. Printed in Great Britain Redwood Burn Ltd Trowbridge Wiltshire. – Film Sense, 1986.
18. Eisenstein S.M.B. Film Form / S.M.B. Eisenstein. – Copyright 1949, Hatcourt Bau and Company; Copyright unweid, 1977.
19. Ждан В. Введение в эстетику фильма / В. Ждан. – М.: Искусство, 1972.
20. Francois Truffaut. "Truffaut/Hitchcock. – N. Y.: Simon and Schusfeij, 1966.
21. Артемов В. Вопросы психологии и методики обучения иностранным языкам / В. Артемов. – М.: Гос. учеб.-пед. изд-во Министерства прсвещения РСФСР, 1947.
22. McCallion Michael. The Voice Book / Michael McCallion ; Faber and Faber Limited 3 Queen Square. – L.: WCIN 3AU, 1988..
23. Мейерхольд В.Е. Статті. Листи. Мови. Бесіди / В.Е. Мейерхольд. – М.: "Мистецтво" 1968. – Т. 1.
24. O'Neil. Drama words. A framework for Process Drama / O'Neil. – Portsmouth, NH, Heinemann, 1995.
25. Marranca B. The Theatre Images / B. Marranca. – N. Y.: Drama Book Specialists, 1997.
26. Пудовкин В.И. Собрание починений : в 3 т. – М.: Искусство, 1974. – Т. 1.

Надійшла до редколегії 08.10.19

N. Dzhima, teacher

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DRAMA-PEDAGOGICAL CONCEPT OF THE DEVELOPMENT OF DIPLOMATIC EMPATHY IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATION

Diplomatic excellence in the 21st century depends not only on empirical and analytical skills but, above all, on interpersonal skills, psychological and empirical, the most important of which is empathy – the basic element in international relations and one of today's significant challenges for excellence in diplomacy.

The article deals with the potential of the film art in teaching diplomatic empathy within the framework of a drama-pedagogical approach to foreign language and learning. As a screen form of dramatic art, film doesn't only permit blending and identifying with otherness through the emotional involvement of the spectator with the film character, but orients the spectator to relate to them, thus offering a highly motivational source for dramatic activities in the classroom.

Keywords: intercultural communication, modern diplomacy, mediator.

Н.И. Джима, препод.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка, Киев, Украина

ДРАМО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ РАЗВИТИЯ ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ ЭМПАТИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОЯЗЫЧНОМУ ОБЩЕНИЮ

Дипломатическое мастерство в XXI в. зависит не только от эмпирических и аналитических навыков, но, прежде всего, от межличностных навыков, психологических и эмпирических, наиболее важным из которых является эмпатия – основной элемент в международных отношениях и одна из значительных проблем, стоящих сегодня перед совершенством в дипломатии.

В статье рассмотрен потенциал киноискусства в обучении дипломатической эмпатии в рамках драматолого-педагогического подхода к иностранному языку и обучению. Как экранная форма драматического искусства, фильм не только позволяет смешиваться и идентифицироваться с другими людьми посредством эмоциональной привязанности зрителя к герою фильма, но и ориентирует зрителя на отношения с ними, предлагая тем самым высоко мотивирующий источник для драматической деятельности в класс.

Ключевые слова: межкультурные коммуникации, современная дипломатия, медиатор.

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341.3+349.6

М. Медведєва, д-р юрид. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна,
Т. Короткий, канд. юрид. наук, доц.
Національний університет "Одеська юридична академія", Одеса, Україна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ РЕЖИМИ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ

Розглянуто міжнародно-правові режими захисту довкілля у зв'язку зі збройним конфліктом, а саме, міжнародне право навколишнього середовища (міжнародне екологічне право), міжнародне право прав людини, право міжнародної безпеки, міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право. порушено питання постконфліктної оцінки екологічної шкоди та постконфліктного врегулювання проблеми захисту довкілля. Проаналізовано проблематику практичної реалізації відповідальності держав за порушення міжнародних зобов'язань щодо захисту довкілля у зв'язку зі збройним конфліктом та кримінальної відповідальності згідно з міжнародним правом за воєнні злочини щодо довкілля.

Ключові слова: захист довкілля, міжнародне право навколишнього середовища, міжнародне право прав людини, право міжнародної безпеки, міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право.

Питання міжнародно-правового захисту довкілля у зв'язку зі збройним конфліктом є предметом регулювання норм міжнародного права навколишнього середовища (міжнародного екологічного права), міжнародного права прав людини, права міжнародної безпеки, міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права. В межах кожної із цих галузей міжнародного права функціонують відповідні міжнародно-правові режими, що формуються на основі відповідних звичаєвих і договірних норм. Однак у питанні захисту довкілля під час збройного конфлікту в разі суперечностей між нормами міжнародного гуманітарного права та нормами інших галузей міжнародного права переважаючу силу будуть мати норми саме міжнародного гуманітарного права. Окреме місце посідають питання міжнародної відповідальності за шкоду довкіллю у зв'язку зі збройним конфліктом, які регулюються, насамперед, загальними нормами права міжнародної відповідальності, кодифікованими у статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р.

Міжнародно-правові зобов'язання держав щодо захисту довкілля у зв'язку зі збройним конфліктом містяться переважно у спеціальних договорах, умовою застосування яких є наявність такого збройного конфлікту. Постає питання, чи підлягають застосуванню і до якої міри можуть застосовуватись норми спеціальних міжнародних природоохоронних договорів в умовах війни. Для надання відповіді на це питання варто зупинитися на загальних принципах впливу війни на міжнародні договори. Припинення міжнародного договору з початком війни є не правилом, а винятком. Із тлумачень положень Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. про неможливість виконання (ст. 61) та докорінну зміну обставин (ст. 62) випливає, що війна не є підставою для автоматичного припинення дії договорів, зокрема природоохоронних, сторонами яких учасники збройного конфлікту стали в мирний час. Цей висновок підтверджується і Комісією міжнародного права ООН у Проекті статей про вплив збройних конфліктів на договори 2011 р. Стаття 7 містить посилання на орієнтовний список договорів, сам предмет яких передбачає те, що вони продовжують діяти під час збройного конфлікту, серед них – договори з міжнародної охорони довкілля [1].

Більшість багатосторонніх природоохоронних угод не містять положень про їхнє застосування в разі збройного конфлікту. Чи не єдиними двома винятками є, по-перше, Конвенція ООН про право несудноплавно-го використання міжнародних водотоків 1997 р., яка у

ст. 29, що має звичаєвий характер [2], встановлює: міжнародні водотоки і відповідні установки мають підпадати під захист принципів і норм міжнародного права, що застосовуються під час збройних конфліктів міжнародного і неміжнародного характеру; по-друге, Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р., яка у ст. 11 (4) передбачає створення Списку всесвітньої спадщини, що перебуває під загрозою, при цьому серед загроз визначає небезпеку збройних конфліктів [3]. Африканська конвенція щодо збереження природи і природних ресурсів (переглянута версія) 2003 р. у ст. XV містить чи не найповніший перелік зобов'язань щодо охорони довкілля, які держави мають виконувати не лише під час збройних конфліктів, але й після їхнього завершення [4].

Завданням міжнародного екологічного права є запобігання можливим негативним наслідкам впливу збройних конфліктів на довкілля шляхом визначення відповідних принципів у міжнародних договорах, сторонами яких держави стають у мирний час. До таких належать, наприклад, принципи запобігання і неспричинення транскордонної екологічної шкоди, оцінки впливу на довкілля, невід'ємного суверенітету над природними ресурсами, спільної, але диференційованої відповідальності, сталого розвитку, інформування у випадку надзвичайних ситуацій, перестороги, тощо [5, с. 462-465]. Деякі з перерахованих принципів міжнародного права довкілля набули звичаєвого характеру, як-от: принцип запобігання і неспричинення транскордонної екологічної шкоди, отже, покладають на суб'єкти міжнародного права зобов'язання незалежно від їхньої участі у відповідних міжнародних природоохоронних договорах. У своєму Консультативному висновку у справі про законність застосування ядерної зброї (1996 р.) Міжнародний суд ООН постановив, що: "...застосування ядерної зброї може спричинити катастрофічні наслідки для навколишнього середовища. Суд також визнає, що довкілля – це не абстракція, але є живим простором, що забезпечує якість життя і здоров'я людства, зокрема і ненароджених поколінь. Існування загального зобов'язання держав забезпечити, щоб діяльність під їхньою юрисдикцією або контролем поважала навколишнє середовище інших держав або районів за межами національного контролю, нині є частиною міжнародного права, що стосується охорони довкілля" [6].

Деякі юридично не обов'язкові документи міжнародного екологічного права безпосередньо або непрямо містять положення, що забороняють завдання шкоди довкіллю під час збройного конфлікту. Наприклад, Сто-

гольмська декларація принципів із навколишнього для людини середовища 1972 р. у принципі 26 проголосила, що людина й оточуюче її середовище повинні бути позбавлені від наслідків застосування ядерної та інших видів зброї масового знищення [7]. Всесвітня хартія природи, схвалена Генеральною Асамблеєю ООН у 1982 р., проголошує: "5. Природу необхідно захищати від розграбування внаслідок війни чи інших ворожих дій. [...] 20. Слід утримуватися від воєнних дій, що завдають шкоди природі" [8]. У п. 39.6 Порядку денного на XXI століття 1992 р. зазначається, що Генеральна Асамблея ООН та її Шостий комітет є належним форумом для розробки заходів з охорони довкілля від широкомасштабного знищення під час збройних конфліктів, при цьому беруться до уваги спеціальні повноваження та особлива роль у цьому процесі Міжнародного комітету Червоного Хреста [9]. Декларація Ріо-де-Жанейро з довкілля і розвитку 1992 р. у принципі 24 проголосила, що війна неминуче здійснює руйнівний вплив на процес сталого розвитку, тому держави мають поважати міжнародне право, забезпечуючи захист довкілля при виникненні збройних конфліктів [10]. У підсумковому документі саміт у сталого розвитку "Перетворюючи наш світ: Порядок денний сталого розвитку до 2030" 2015 р. відзначається, що не може бути сталого розвитку без миру, а миру – без сталого розвитку [11]. Цілі сталого розвитку, який, як відомо, передбачає три стовпи (економічний, соціальний та екологічний), мають також мету № 16, що стосується досягнення миру. Хоча зазначені документи є актами "м'якого права", однак вони можуть слугувати початковим етапом розробки й ухвалення міжнародного договору, підтвердженням існування міжнародно-правового звичаю або виступати керівництвом для імплементації загальніших положень міжнародних договорів чи норм звичаєвого права [12, с. 34].

Існує очевидний зв'язок між правами людини та захистом довкілля у зв'язку зі збройним конфліктом [13, с. 42-45]. Наприклад, Європейський суд із прав людини ухвалював рішення у справах, що стосувалися порушення права на приватне і сімейне життя за ст. 8 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. у контексті екологічної шкоди, завданої позивачам у ході збройних протистоянь (напр., справи *Akdivar et al. v. Turkey*, *Selçuk and Asker v. Turkey*, *Esmukhambetov et al. v. Russia*) [13, с. 42-45]. Міжамериканський суд із прав людини так само мав нагоду розв'язувати питання порушень прав людини, переважно корінних народів, внаслідок збройних конфліктів у справах *Plan de Sánchez Massacre v. Guatemala*, *Ituango Massacres v. Colombia*, *Río Negro Massacres v. Guatemala*, *Massacres of El Mozote and neighboring locations v. El Salvador*, *Afro-Descendant Communities Displaced from the Cacarica River Basin (Operation Genesis) v. Colombia* [13, с. 42-45]. Міжнародні механізми захисту прав людини є ефективним засобом захисту та відновлення не лише порушених індивідуальних прав і свобод, але й інструментом запобігання настанню майбутньої екологічної шкоди, що може загрожувати життю, здоров'ю та завдавати збитків приватному життю людей внаслідок збройного конфлікту завдяки "виховній функції", яку виконують виплачувані урядами суми компенсацій за порушення зазначених прав. Отже, завданням міжнародного права прав людини є забезпечення ефективних механізмів захисту прав і свобод, порушення яких відбулися в ході збройних конфліктів внаслідок забруднення середовища існування людини.

Право міжнародної безпеки регулює функції миротворчих місій у справі охорони довкілля в районах, уражених діючими чи завершеними збройними конфлі-

ктами, а також деякі питання постконфліктного відновлення довкілля. Крім того, не слід недооцінювати роль Ради Безпеки ООН у поступовому визнанні екологічних загроз як загроз міжнародному миру та безпеці [14]. Достатньо лише згадати резолюції РБ ООН 540 (1983) щодо ситуації між Іраном та Іраком чи 687 (1991) щодо відповідальності Іраку за вторгнення в Кувейт, а також резолюції, у яких визнається зв'язок між незаконним використанням природних ресурсів і збройними конфліктами: наприклад, резолюції 2121 (2013), 2127 (2013), 2134 (2014), 2149 (2014), 2196 (2015), 2217 (2015), 2262 (2016), 2301 (2016), 2339 (2017), 2387 (2017) щодо ситуації в Центральньоафриканській Республіці; резолюції 1291 (2000), 1304 (2000), 1323 (2000), 1332 (2000), 1376 (2001), 1991 (2011), 2021 (2011), 2053 (2012), 2078 (2012), 2098 (2013), 2136 (2014), 2147 (2014), 2198 (2015), 2211 (2015), 2277 (2016), 2293 (2016), 2348 (2017), 2360 (2017), 2389 (2017) щодо ситуації в Демократичній Республіці Конго. Мандат миротворчих місій ООН у таких державах, як Камбоджа, Сьєрра-Леоне, Лібєрія та Демократична Республіка Конго, був безпосередньо пов'язаний з управлінням природними ресурсами на уражених конфліктами територіях [15, с. 42]. Генеральний Секретар ООН створив ініціативу "Озеленення блакитних", спрямовану на забезпечення ефективної участі миротворчих місій ООН у справі постконфліктного відновлення довкілля. Серед сучасних мирних угод, що регулюють питання розподілу відповідальності за шкоду довкіллю вже після завершення збройного протистояння, варто згадати такі: Чапультепекська угода між урядом Ель Сальвадору та *Frente Farabundo Martí para la Liberación Nacional* 1992 р., Белфастська (Страсноп'ятнична) угода 1998 р., Тимчасова угода щодо миру та самоуправління в Косово (Угода Рамбуйе) 1999 р., Арусська угода про мир та примирення для Бурунді 2000 р., Заключний акт між конголезьких політичних переговорів 2003 р., Всеохоплююча мирна угода між Урядом Республіки Судан та Народно-визвольним рухом Судану/Народно-визвольною армією Судану 2005 р., Дарфурська мирна угода 2006 р., Джубанські мирні угоди 2008 р. [13, с. 45-47]. Такі угоди є доволі ефективним засобом визначення відповідальності за екологічну шкоду, завдану під час збройного конфлікту (зазвичай неміжнародного характеру), та постконфліктного врегулювання проблеми відновлення довкілля.

Питання постконфліктної оцінки екологічної шкоди та постконфліктного врегулювання проблеми захисту довкілля мають вирішуватися засобами міжнародного екологічного права, права міжнародної безпеки, міжнародного гуманітарного права, міжнародного морського права (у тому, що стосується залишків війни в морському середовищі), права міжнародних організацій (у частині, що стосується надання допомоги постраждалим територіям у проведенні постконфліктної оцінки, моніторингу та відновлення довкілля). Деякі вчені звертають увагу на той факт, що міжнародне екологічне право взагалі не враховує, чи застосовується, і яким чином воно може застосовуватися в постконфліктних умовах, проте очевидно, що "постконфліктна робота має стати поширенішою в межах природно-ресурсної та екологічної політики" [16] і що одним з основних завдань пов'язаних із постконфліктним відновленням довкілля, має бути забезпечення довгострокового управління в цій сфері. Найбільший потенціал у зазначеній сфері має Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), що здійснила понад 20 постконфліктних оцінок, починаючи з 1999 р., у яких було визначено наслідки війн для довкілля різних держав [17, с. 112]. ЮНЕП

підготувала Керівництво щодо інтегрування довкілля в оцінку постконфліктних потреб 2009 р., створила Відділ із постконфліктного управління й управління наслідками катастроф, у межах якого реалізує Програму з екологічного співробітництва для забезпечення миротворчості. Асамблея ООН із навколишнього середовища (представницький орган ЮНЕП) ухвалила декілька резолюцій щодо захисту навколишнього середовища, пом'якшення та контролю за забрудненням у районах, уражених збройними конфліктами: "Захист навколишнього середовища в районах, уражених збройними конфліктами" 2016 р., "Про пом'якшення та контроль за забрудненням в районах, уражених збройними конфліктами чи тероризмом" 2017 р. Крім того, міжнародні дослідження шкоди довкіллю від воєнних конфліктів були свого часу здійснені Регіональним екологічним центром Центральної та Східної Європи і Світовим банком [17, с. 112]. Звіти цих міжнародних організацій можуть виявитися доволі корисними для здійснення оцінки екологічних наслідків збройних конфліктів, які можуть відбутися в майбутньому.

Завданням міжнародного гуманітарного права є забезпечення охорони довкілля під час воєнних дій, а міжнародного кримінального права – притягнення до відповідальності винних в екологічних злочинах, завданих під час збройних конфліктів. Норми міжнародного гуманітарного права, включаючи положення стосовно охорони довкілля, призначені для застосування саме в період збройного конфлікту. Такі норми містяться у звичаєвому міжнародному гуманітарному праві, Додатковому протоколі I до Женевських конвенцій (ст. 35 і 55), а також Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р. Притягнення до кримінальної відповідальності винних в екологічних злочинах, завданих під час збройних конфліктів, можливе на підставі Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р. (ст. 8 (2) (b) (iv)). Оскільки питання охорони довкілля під час збройного конфлікту достатньо висвітлено в науковій літературі, ми обмежимося проблематикою практичної реалізації відповідальності держав за порушення міжнародних зобов'язань щодо захисту довкілля у зв'язку зі збройним конфліктом та кримінальної відповідальності згідно з міжнародним правом за воєнні злочини щодо довкілля.

У XXI ст. відомі випадки завдання значної екологічної шкоди території однієї або більше держав у ході воєнних дій. Досить лише згадати екологічні наслідки бомбардування японських міст Хіросіми та Нагасакі, війни в Індокитаї, Перській затоці, військової операції НАТО проти Союзуї Республіки Югославія, війни в Афганістані, Іраку, Сирії. Водночас, лише в одному з перерахованих випадків було реалізовано відповідальність за порушення міжнародних зобов'язань щодо захисту довкілля у зв'язку зі збройним конфліктом. Норми основних договорів, на підставі яких можна притягати державу чи приватних осіб до відповідальності за екологічну шкоду, спричинену під час збройного конфлікту, були розроблені за логікою міжнародного гуманітарного права і не враховували норми та принципи міжнародного права навколишнього середовища. Охорона довкілля під час збройного конфлікту не визнається абсолютною цінністю, оскільки в певних випадках його руйнування може виправдовуватись принципом воєнної необхідності. Звідси – складність у притягненні до відповідальності за спричинення екологічної шкоди згідно з нормами міжнародного гуманітарного та кримінального права, що підтверджує міжнародна судова практика. Крім того, під час збройного конфлікту норми міжнарод-

ного гуманітарного права є нормами *lex specialis* щодо норм міжнародного права довкілля. Це означає, що під час збройного конфлікту дозволяється спричинити таку екологічну шкоду, за яку в мирний час державу чи приватних осіб можна було б притягти до відповідальності.

Під час воєнної операції в Косово у 1999 р. НАТО завдавали бомбових ударів по хімічних та нафтопереробних заводах, внаслідок чого води Дунаю, флора і фауна, ґрунт і повітря на цій території були заражені нафтою і токсичними хімічними речовинами. Забруднення мало транскордонний характер, оскільки торкнулося довкілля Греції, Албанії, Македонії. У квітні 1999 р. Федеративна Республіка Югославія подала позов до Міжнародного Суду ООН проти 10 держав, які були залучені до операції під егідою НАТО, у якому стверджувала, що ці держави порушили своїми діями з бомбування нафтоочисних і хімічних заводів зобов'язання з міжнародного гуманітарного права щодо неспричинення значної екологічної шкоди, а також, що використовуючи зброю з умістом збідненого урану ці держави порушили зобов'язання щодо незастосування забороненої зброї та неспричинення довгострокової шкоди здоров'ю населення та екологічної шкоди. Міжнародний Суд ООН визнав, що він не має юрисдикції розглядати ці позови. Із представників ЮНЕП, Центра ООН із народонаселення, держав – членів ЄС і міжнародних неурядових організацій у 1999 р. було створено спеціальну групу експертів, що підготувала підсумкову доповідь про оцінку наслідків війни в колишній Югославії для довкілля. Група дійшла висновку, що хоча наслідки є вкрай негативними, однак конфлікт у Косово не спричинив екологічної катастрофи в Балканському регіоні [18]. У доповіді зазначалося, що екологічні наслідки воєнних дій були спровоковані "хронічними джерелами забруднення", а не бомбовими ударами [19].

Створення Комісії ООН із компенсації на підставі резолюції Ради Безпеки ООН після війни в Перській затоці та рішення Міжнародного Суду ООН у справі про збройну діяльність на території Конго (Демократична Республіка Конго проти Уганди) 2005 р. є чи не єдиними випадками реалізації відповідальності держави за порушення міжнародних зобов'язань щодо захисту довкілля та природних ресурсів у зв'язку зі збройним конфліктом. Під час другої конголезької війни (1998–2002 рр.) Уганда спричинила мародерство, пограбування та незаконну експлуатацію природних ресурсів Демократичної Республіки Конго (ДРК). Рада Безпеки ООН ухвалила низку резолюцій щодо ситуації в ДРК, у яких визнається зв'язок між незаконним використанням природних ресурсів і збройним конфліктом. Урешті-решт, це питання знайшло відображення також у рішенні Міжнародного Суду ООН 2005 р. Суд визнав, що Уганда порушила свої зобов'язання за міжнародним правом стосовно актів мародерства, пограбування та експлуатації природних ресурсів Конго, учинених членами її збройних сил, а також порушила свої зобов'язання як держава-окупант у районі Ітурі, оскільки не змогла запобігти таким актам пограбування та експлуатації природних ресурсів Конго [20, с. 168]. Суд визнав державу-окупанта відповідальною за порушення зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом, а також відповідно до концепції "належної обачності", оскільки безпосередньо була залучена, сприяла та не перешкождала актам незаконного використання природних ресурсів Конго.

Другий випадок реалізації відповідальності держави за завдану екологічну шкоду під час війни – це випадок з Іраком, який на підставі резолюції Ради Безпеки ООН № 687 (1991 р.) був визнаний відповідальним за шкоду

внаслідок вторгнення в Кувейт. Відповідно до п. 16 цієї резолюції Ірак несе відповідальність за міжнародним правом за будь-які прямі втрати, шкоду, зокрема і шкоду довкіллю та виснаження природних ресурсів, внаслідок його незаконного вторгнення та окупації Кувейту [21]. Під час війни у Перській затоці іракські військові на чолі з С. Хусейном навмисно злили близько 8 млн барелів нафти в затоку, підпалили нафтовидобувні платформи, зруйнували нафтопереробні підприємства, через що було завдано колосальних збитків довкіллю Кувейту, Ірану, Туреччини, Йорданії, Саудівської Аравії у вигляді утворених нафтових озер, сажі й диму, гудронових кірок, кислотних дощів. Значної шкоди навколишньому середовищу було завдано також внаслідок проведення військової операції союзних військ. Хоч уряд Іраку виправдовував свої дії принципом військової необхідності (тобто з метою припинити наступ супротивника), проте вся світова спільнота засудила дії Іраку і кваліфікувала їх як грубе порушення норм міжнародного гуманітарного права. Показовою в аспекті зазначеної тематики є практика Комісії ООН з компенсації, що була заснована відповідно до резолюції Ради Безпеки ООН № 687. Комісія – типовий міжнародний квазісудовий орган з адміністративними функціями. Питання відповідальності Іраку було врегульоване у зазначеній резолюції, тому діяльність комісії обмежувалась перевіркою скарг й оцінюванням сум компенсації за збитки та шкоду постраждалим. Комісія розглянула шість категорій скарг, серед яких категорія F4 – скарги з приводу шкоди довкіллю. Комісія надала Раді Безпеки п'ять доповідей за всіма скаргами категорії F4, де визначила деякі принципи, якими вона керувалася, ухвалюючи рішення про суму компенсації. Натепер комісія завершила розгляд усіх скарг (із 168 скарг задоволено 109) категорії F4: із заявлених у сукупності 84 млрд дол компенсації Комісія ООН з компенсації присудила для виплати лише 5 млрд дол зі спеціального створеного фонду.

За винятком декількох випадків, досі жоден міжнародний трибунал або кримінальний суд не виніс рішення про притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності за суто екологічні злочини, вчинені під час збройного конфлікту. Так, безуспішними виявилися спроби притягти командний склад НАТО до відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права стосовно захисту довкілля під час збройного конфлікту перед Міжнародним трибуналом по колишній Югославії. Комітет, спеціально створений для перевірки правомірності бомбардування Югославії, зазначив: довести те, що кумулятивного стандарту Додаткового протоколу I досягнуто, – досить складне завдання [22, с. 417]. Проаналізувавши застосування звичаєвих принципів військової необхідності та пропорційності, комітет дійшов висновку, що потреби розпочинати розслідування стосовно екологічної шкоди, спричиненої внаслідок цього збройного конфлікту, немає. Комітет ухвалив, що дії Альянсу не досягли порогового рівня, визначеного Додатковим протоколом I.

Єдиний в історії міжнародних відносин випадок позитивного розгляду питання про кримінальну відповідальність за злочин у сфері охорони навколишнього середовища, скоєний під час збройного конфлікту, – справа генерала Альфреда Джодла, розглянута Нюрнберзьким військовим трибуналом після завершення Другої світової війни. Генерала було визнано винним у здійсненні тактики "випаленої землі" в Норвегії, Ленінграді та Москві [23]. Справа іншого генерала, Лотара Рендуліка, не завершилась визнанням вини за екологічні злочини: Трибунал виправдав генерала за використання тактики "випаленої землі" в Норвегії, пославшись

на принцип військової необхідності [24]. Трибунал визнав, що дії генерала, хоч і базувались на неправильній оцінці про перевагу радянських військ, однак не були кримінальними в сенсі ст. 23 (g) Гаазького положення 1907 р. про знищення чи захоплення ворожої власності, оскільки, на думку суду, у випадках оцінки військової необхідності мають значення не так об'єктивні умови на полі бою, як суб'єктивне сприйняття цієї необхідності, що ґрунтується на інформації, доступній військовим командувачам під час їхніх дій [25].

Під час війни в Індокитаї США використовували "римські плуги", гербіциди та хімічні агенти, зокрема дефоліанти *Agent Orange*, що містили діоксин, для знищення лісів, наземної рослинності, посівів з метою позбавлення ворога можливості сховатися, а також використовували хімікати для підвищення рівня опадів з метою позбавлення супротивника можливості пересуватися. У 1969 р. у відповідь на використання США хімічних речовин (гербіцидів) у війні з В'єтнамом Генеральна Асамблея ООН схвалила резолюцію 2603, у якій проголосила, що порушенням загально визнаних норм міжнародного права, зокрема Протоколу про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів 1925 р., є застосування у міжнародних збройних конфліктах будь-якого хімічного агента (хімічна речовина в газоподібному, рідкому або твердому стані), здатного спричинити токсичний вплив на людину, тварин або рослини, а також будь-якого біологічного агента (живі організми), здатного завдати хвороби або смерті людині, тварин або рослин [26]. Командний склад збройних сил США не поніс кримінальну відповідальність за злочини проти довкілля, здійснені під час війни в Індокитаї, ані за міжнародним правом, ані за національним правом. Спроби в'єтнамських громадян у судовому порядку довести вину і притягти до кримінальної відповідальності осіб, винних у завданні шкоди здоров'ю та землі внаслідок використання *Agent Orange*, завершилися безрезультатно [13, с. 62-63].

Звернімось до практики Міжнародного кримінального суду як постійно діючого судового органу щодо притягнення до кримінальної відповідальності індивідів за міжнародні злочини. У рішенні у справі "Прокурор проти Омара Хассана Ахмада аль-Башира" 2009 р. Суд не заперечував зв'язку між деградацією довкілля та злочином геноциду. Палата визнала, що "акт забруднення водних насосів і примусове переміщення, пов'язане з переселенням членів інших племен, було здійснено в межах політики геноциду та що створені умови життя ... були розраховані на фізичне знищення частини цих етнічних груп" [27, р. 22-23]. І хоча Міжнародний кримінальний суд не ухвалив рішення про кримінальну відповідальність за екологічний злочин, однак визнання зв'язку між забрудненням водних ресурсів, необхідних для виживання населення, та злочином геноциду є важливим свідченням "озеленення" цього суду. Рішення ж Міжнародного кримінального суду у справі "Прокурор проти Ахмада аль-Факі аль-Махді" 2016 р. стало важливою віхою для визнання руйнування культурної спадщини воєнним злочином та притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності за цей злочин. У цьому рішенні Суд встановив вину Ахмада аль-Факі аль-Махді у воєнному злочині, що полягав у навмисному здійсненні нападів на історичні пам'ятки та будівлі, призначені для релігійних цілей, зокрема на дев'ять мавзолеїв та одну мечеть у Тімбукту, Малі, у червні та липні 2012 р. [28]. Усі зруйновані пам'ятки, крім однієї, входять до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Отже, уперше в історії Міжнародного кримінального

суду особу було притягнуто до кримінальної відповідальності не за злочини проти інших осіб, а за злочин проти культурних цінностей (культурної спадщини). У рішенні суду зазначається: "Мавзолеї ... і мечеті Тімбукту є невід'ємною частиною релігійного життя його мешканців ... належать до спільної спадщини людства. ... Палата вважає: той факт, що атаковані будівлі були не лише релігійними спорудами, але також мали символічну й емоційну цінність для мешканців Тімбукту, має стосунок до оцінки важкості вчиненого злочину ... усі об'єкти, крім одного, ... були об'єктами Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, а тому атаки на них розглядаються як особливо тяжкі, оскільки їхнє руйнування не тільки впливає на безпосередніх жертв злочинів, а саме на вірних та мешканців Тімбукту, а також на людей по всій державі Малі та на міжнародне співтовариство" [29, с. 18, 38].

Обґрунтування Міжнародного кримінального суду нагадує мову деяких міжнародних договорів, що присвячені охороні окремих об'єктів чи компонентів довкілля у статусі "спільної турботи людства" або "спільного інтересу людства". Ідеться, насамперед, про преамбули Рамкової конвенції ООН про зміну клімату 1992 р., Конвенції про охорону біорізноманіття 1992 р., Конвенції про регулювання китобійного промислу 1946 р., Лондонської конвенції про запобігання забрудненню моря скидами відходів та інших матеріалів 1972 р., а також Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р., Конвенція ООН про боротьбу із спустелюванням у тих країнах, які зазнають серйозної засухи і/або спустелювання, особливо в Африці 1994 р. Визнання Міжнародним кримінальним судом злочину проти культурної спадщини, яка також є елементом оточуючого людину середовища, може стати путівником для визнання в межах цього або іншого міжнародного кримінального суду злочину проти довкілля на тій підставі, що його знищення завгрозу для всього міжнародного співтовариства і потребує його захисту. Тим паче, що згідно зі ст. 5 Римського статуту юрисдикція Суду обмежується найбільш серйозними злочинами, що викликають *стурбованість усього міжнародного співтовариства*. Отже, спостерігається деяка схожість у термінології міжнародного екологічного та кримінального права, що може призвести до певної синергії в напрямі міжнародно-правового визнання кримінально карних злочинів проти довкілля, зокрема тих, що були скоєні під час збройних конфліктів. І перші кроки в цьому напрямі вже здійснені: у 2016 р. Канцелярія прокурора Суду опублікувала Стратегічний документ з відбору справ та їхньої пріоритетності, що містить стандарти з розслідування та обвинувачення [30]. Одним із критеріїв для відбору справи є серйозність злочину, яка, зі свого боку, містить кількісні та якісні міркування [31, с. 13]. Факторами, що враховуються у процесі оцінки, є масштаб, природа, спосіб здійснення та наслідки злочинів. У пункті 40 документа аналізуються критерії щодо способу здійснення злочинів, серед них – систематичність та організованість злочинів, особливо жорстокість, вразливість жертв, дискримінаційні мотиви або злочини, що скоєні шляхом руйнування довкілля чи захищених об'єктів або які спричиняють таке руйнування [31, с. 13-14]. У пункті 41 документа зазначено, що такий фактор, як вплив злочинів, може бути оцінений з урахуванням, зокрема, підвищеної вразливості жертв, а також соціальної, економічної та екологічної шкоди, завданої постраждалими спільнотам. Канцелярія приділятиме особливу увагу розгляду злочинів, що здійснюються за допомогою, або які мають наслідком знищення довкілля, незаконну експлуатацію природних ресурсів або незаконне привласнення землі [31,

с. 14]. У вступі до документа також зауважується, що Канцелярія прокурора буде співпрацювати та надавати допомогу державам, на їхнє прохання, щодо поведінки, яка містить серйозний злочин за їхнім національним правом, такої як незаконна експлуатація природних ресурсів, захоплення землі чи знищення довкілля. Отже, як правильно зазначає Е.Т. Кузато (E.T. Cusato), екологічні міркування враховуватимуться Міжнародним кримінальним судом під час оцінки способу здійснення та наслідків злочинів, що, зі свого боку, визначатиме їхню серйозність [32].

Список використаних джерел:

1. Draft articles on the effects of armed conflicts on treaties, with commentaries 2011 [Electronic source] // Yearbook of the International Law Commission. – 2011. Vol. II, Part Two. – Access mode : http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/1_10_2011.pdf.
2. Dellapenna J.W. The customary international law of transboundary fresh waters / J.W. Dellapenna // International Journal of Global Environmental Issues. – 2001. Vol. 1, Nos. 3-4. P. – 264-305.
3. Конвенция об охране всемирного культурного и природного наследия, 16 ноября 1972 г. : зб. міжнар.-прав. актів у сфері охорони довкілля. – Вид. 2-ге, доп. – Л. : Норма, 2002. – С. 18-27.
4. African Convention on the Conservation of Nature and Natural Resources (revised version) [Electronic source]. – 11 July 2003. – Access mode : https://au.int/sites/default/files/treaties/7782-treaty-0029_revised_african_convention_on_the_conservation_of_nature_and_natural_resources_e.pdf.
5. Медведєва М.О. Міжнародне право навколишнього середовища / М.О. Медведєва // Міжнародне публічне право : підруч. : у 2 т. / за заг. ред. В.В. Мицика. – Х. : Право, 2018. – Т. 2. – С. 458-483.
6. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons : Advisory Opinion of the International Court of Justice of 8 July 1996 // Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders. – 1996. – P. 241-242.
7. Декларация Конференции Организации Объединенных Наций по проблемам окружающей человека среды, 1972 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_454.
8. Всемирная хартия природы, 28 октября 1982 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_453.
9. Agenda 21. United Nations Conference on Environment and Development [Electronic source]. – Rio de Janeiro, Brazil, 3-14 June 1992. – Access mode : <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>.
10. Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию, 1991 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_455.
11. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 [Electronic source]. – A/RES/70/1. – Access mode : https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf.
12. Birnie P. Redgwell C. International law and the environment / P. Birnie, A. Boyle. – Oxford : Oxford University Press, 2009. – 851 p.
13. Third Report on the Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts / Submitted by Marie G. Jacobsson, Special Rapporteur, International Law Commission, UN Doc A/CN.4/700. – 3 June 2016. – 108 p.
14. Knight A. Global Environmental Threats: Can the Security Council Protect Our Earth? / A. Knight // New York University Law Review. – 2005. – Vol. 80. – P. 1549-1585.
15. Greening the Blue Helmets: Environment, Natural Resources and UN Peacekeeping Operations. – UNEP : Nairobi, 2012. – 125 p.
16. Bruch C. Post-Conflict Peace Building and Natural Resources / Bruch C. et al. // Yearbook of International Environmental Law. – 2009. – Vol. 19, No. 1. – P. 58-96.
17. Военні дії на Сході України – цивілізаційні виклики людству / Ольга Мелень-Забрамна та ін. – Львів : ЕПЛ, 2015.
18. Bostian I.L. The environmental consequences of the Kosovo conflict and the NATO bombing of Serbia / I.L. Bostian // Colorado Journal of International Environmental Law and Policy. – 1999. – Vol. 11. – P. 230-240.
19. Копылов М.Н. Природозащитные аспекты деятельности МККК / М.Н. Копылов // Международное право. – 2006. – № 2. – С. 184-203.
20. Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda) [Electronic source] : Judgment of the International Court of Justice of 19 December 2005. // I.C.J. Reports. – 2005. – Access mode : <http://www.icj-cij.org/files/case-related/116/116-20051219-JUD-01-00-EN.pdf>.
21. Resolution 687 (1991) adopted by the Security Council at its 2981st meeting, on 3 April 1991 [Electronic source]. – S/RES/687. – Access mode : <http://www.un.org/Depts/unmovic/documents/687.pdf>.
22. Kiss A. International environmental law / A. Kiss, D. Shelton. – Nairobi: UNEP, 2004.
23. Cusato E.T. Beyond Symbolism: Problems and Prospects with Prosecuting Environmental Destruction before the ICC / E.T. Cusato // Journal of International Criminal Justice. – 2017. – Vol. 15, issue 3. – P. 491-507.

24. Orellana M.A. Criminal punishment for environmental damage: Individual and state responsibility at a crossroad. [Electronic source] / M.A. Orellana // Georgetown International Environmental Law Review. – 2005. – Access mode : http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3970/is_200507/ai_n14684851.

25. Leebaw B. Scorched Earth: Environmental War Crimes and International Justice / B. Leebaw // Perspectives on Politics. – 2014. – Vol. 12, No. 4. – P. 773-774.

26. UN GA Resolution 2603 "Question of Chemical and Bacteriological (Biological) Weapons" [Electronic source] – 16 December 1969. – Access mode : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/25/37/IMG/NR025737.pdf?OpenElement>.

27. Situation in Darfur, Sudan, Prosecutor v. Omar Al-Bashir, ICC-02/05-01/09-3 : Second Decision on the Prosecution's Application for a Warrant of Arrest [Electronic source]. – 12 July 2010. – Access mode : https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2010_04826.PDF.

28. Situation in the Republic of Mali, The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, ICC-01/12-01/15 : Case Information Sheet [Electronic source]. –

Access mode : <https://www.icc-cpi.int/mali/al-mahdi/Documents/Al-MahdiEng.pdf>.

29. Situation in the Republic of Mali, The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, ICC-01/12-01/15 : Judgment and Sentence. 27 September 2016 [Electronic source]. – Access mode : https://www.icc-cpi.int/courtrecords/cr2016_07244.pdf.

30. Prospero L. Embracing the 'Human Factor': Is There New Impetus at the ICC for Conceiving and Prioritizing Intentional Environmental Harms as Crimes Against Humanity? / L. Prospero, J. Terrosi // Journal of International Criminal Justice. – 2017. – Vol. 15, issue 3. – P. 509-525.

31. Policy Paper on Case Selection and Prioritisation / CC Office of the Prosecutor [Electronic source]. – 15 September 2016. – Access mode : https://www.icc-cpi.int/itemsdocuments/20160915_otp-policy_case-selection_eng.pdf.

32. Cusato E.T. Beyond Symbolism: Problems and Prospects with Prosecuting Environmental Destruction before the ICC. // Journal of International Criminal Justice. – 2017. – Vol. 15, issue 3. – P. 491-507.

Надійшла до редколегії 24.04.19

M. Medvedieva, Doctor of Law, Associate Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
T. Korotkiy, PhD., Associate Professor
National University 'Odesa Law Academy', Odesa, Ukraine

INTERNATIONAL LEGAL REGIMES FOR THE PROTECTION OF THE ENVIRONMENT IN RELATION TO ARMED CONFLICT

The article deals with the international legal regimes of the protection of the environment in relation to armed conflict, namely, international environmental law, international human rights law, international security law, international humanitarian law, international criminal law. The issue of post-conflict assessment of environmental damage and post-conflict settlement of environmental matters is raised. The problems of practical implementation of the responsibility of states for violation of international obligations on environmental protection in relation to armed conflict and criminal responsibility under international law for war crimes against the environment are analyzed.

Keywords: environmental protection, international environmental law, international human rights law, international security law, international humanitarian law, international criminal law.

М. Медведєва, д-р юрид. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна,
Т. Короткий, канд. юрид. наук, доц.
Національний університет "Одеська юридическа академія", Одеса, Україна

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ РЕЖИМЫ ЗАЩИТЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ В СВЯЗИ С ВООРУЖЕННЫМ КОНФЛИКТОМ

Рассмотрены международно-правовые режимы защиты окружающей среды в связи с вооруженным конфликтом, в частности, международное право окружающей среды (международное экологическое право), международное право прав человека, право международной безопасности, международное гуманитарное право, международное уголовное право. Поднят вопрос о постконфликтной оценке экологического ущерба и постконфликтном урегулировании проблемы защиты окружающей среды. Проанализирована проблематика практической реализации ответственности государств за нарушение международных обязательств по защите окружающей среды в связи с вооруженным конфликтом и уголовной ответственности в соответствии с международным правом за военные преступления в отношении окружающей среды.

Ключевые слова: защита окружающей среды, международное право окружающей среды, международное право прав человека, право международной безопасности, международное гуманитарное право, международное уголовное право.

УДК 340.349

Є. Попко, канд. юрид. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ СПОРТИВНОГО ПРАВА У СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

Стрімкий розвиток спортивного права у світі демонструє свою незалежність та індивідуальність. Автором зроблено спробу проаналізувати шлях розвитку спортивного права у передових країнах світу та розглянути ситуацію в Україні.

Ключові слова: право, галузь права, спортивне право, класифікатор галузей права.

Спортивне право – одна з найновіших галузей права, що лише починає розвиватися в Україні. Проте в решті країн світу – це серйозна і самодостатня галузь права, що існує багато років. Нині для юридиспруденції залишається проблемним визначення місця спортивного права у правовій системі України. Це, зі свого боку, ускладнює процес удосконалення правових норм, що регулюють спортивні правовідносини, переважна більшість яких залишається нерегламентованою в українському законодавстві.

Найвідоміші вчені-правознавці завжди одногласно вважали, що право та закони є суттєвими для суспільства, оскільки вони служать нормам кодексу поведінки. Вони підтримують роботу спільноти. Без права буде хаос, де виживатимуть лише найсильніші. Подібним

чином, навіть якщо право і спорт часто розглядаються як "окремі сфери", спортивне законодавство є основою спортивної індустрії, що регулює безліч взаємопов'язаних правових питань, починаючи від антидопінгу, азартних ігор і завершуючи фіксацією вибору правового органу для вирішення спорів. Спорт без правового управління та чітко прописаних законів може бути порівнянний із футбольним матчем без судді. Ці закони мають надзвичайно добре розвинену модель глобалізованого регулювання і в значній мірі перетинаються з багатьма різними законами.

Спробуємо зробити історичну ретроспективу спортивного права та відстежити його розвиток.

Традиційно багато людей вважали, що спортивне право – це лише об'єднання різних галузей права. Від-

повідно до цього погляду, у законодавстві про спорт відсутні нормативні документи, які можна було б ідентифікувати, і вони взаємно залежали від правової системи загалом. Підтримуючи цю думку, автори провідного підручника "спортивного права" вийшли вперед й опублікували, що "термін "спортивне право" дещо вводить в оману. Насправді ж, спортивне право є нічим не більшим, ніж правом, що застосовується конкретно для спортивної індустрії" [1].

Упродовж останніх десятиліть любителі спорту та вчені почали ставити під сумнів цей історичний підхід. Вони твердо вірили, що така зростаюча індустрія, як спорт, потребує юридичної основи для підтримки її розвитку. Необхідність змін відчувалася в позиції юридичної спільноти, яка зрозуміла, що потрібно рухатись далі і вирішити правові питання, які обертаються навколо спортивних і змагальних подій. Професор Бурлетт Картер була одним із багатьох науковців, що виступали за розвиток спортивного права як окремої сфери права. Вона стверджувала, що "перетворювальний процес спортивного права привертає дедалі більше уваги юридичних шкіл до спорту, а також зростає значення спортивного регулювання як для самих учасників, організацій, так і для вболівальників та спостерігачів" [2]. Вона стверджувала, що подібні події формуватимуть спортивне право від "курсу лекцій без програми" до самодостатньої сфери права. Створення різних урядових і неурядових організацій з автономною владою для формування своїх нормативних документів ще більше підсилює цю трансформацію.

Після багаторічних дебатів і протилежних поглядів, спортивне право тепер сприймається як самостійна сфера права у розвинених країнах світу. Прихильники цього погляду стверджують, що спорт – це спеціалізована сфера розваг, що простягається далеко від широкого кола питань регулювання різноманітних видів спорту до правил ведення трансляцій у будь-якому куточку світу. Отже, це вимагає адміністрування суб'єктом права. Особи, які підривають авторитет спортивного права, стверджують, що це лише об'єднання різноманітних юридичних дисциплін і воно не має власної правової бази. Однак, насправді, це твердження стосується більшості "основних" галузей права. Правові підстави, що відрізняються від цивільного та кримінального права, взаємозалежні один від одного. Деліктне право може цілком ілюструвати це, головною метою якого є покарання правопорушників, подібно до кримінального права, однак це класифікується як загальні стандарти зобов'язання громадян. Перекриття юридичних доктрин і термінології неминуче. Спортивне право нині загально-визнане не тільки в юридичних школах різних юрисдикцій, але і як найцікавіша та бажана сфера практики для юристів. Спортивна індустрія тепер є повноцінним бізнесом, що гарантує гонорари у мільярди доларів.

Спортивне право США поділяється на різні категорії, оскільки не існує єдиного федерального законодавства для його регулювання. На відміну від більшості інших країн, Сполучені Штати не мають міністерства спорту, і більшість рішень, розроблених відповідно до різних законодавчих актів, ухвалюють незалежні комітети.

Спортивне право США може бути класифіковане на такі види: аматорський спорт, професійний спорт і міжнародний спорт [3].

Аматорський спорт. Ця категорія широко варіюється від різних шкільних турнірів до величезної кількості змагань між університетами. Акт аматорського спорту 1978 р. привів до створення Спортивного конгресу, національного керівного органу для спортсменів-аматорів, який управляється трастовим фондом, що

дозволяє спортсменам-аматорам отримувати кошти та спонсорські платежі, не втрачаючи аматорського статусу.

Професійний спорт. У цій категорії слід говорити про договірні відносини між окремим гравцем і власником команди. Більшість спортивних клубів у США нині мають стандартний контракт із гравцем, що регулює відносини між сторонами.

Міжнародний спорт. Існує два спортивні заходи, що охоплюють практично всі країни світу та водночас є наймасовішими у світі. Ідеться про Олімпійські ігри, що регулюються Міжнародним Олімпійським комітетом і чемпіонат світу із футболу під егідою FIFA.

Сполучені Штати створили національний Олімпійський комітет у 1950 р. відповідно до положень Закону про олімпійські й аматорські види спорту Теда Стівенса, який набрав чинності 1978 р. Національний Олімпійський комітет – це некомерційна корпорація, що федерально закріплена і не отримує фінансової підтримки від федеральних органів влади.

Сполучене Королівство. Засноване Королівською хартією в 1996 р., Спортивне товариство Великої Британії, урядовий орган, працює у співпраці із внутрішніми спортивними радами та кількома іншими установами, щоб сприяти розвитку спорту у країні. Він відповідає за управління та розподіл державних інвестицій і є статутним розповсюджувачем коштів, залучених Національною лотереєю.

Спортивне товариство Великої Британії фінансується Департаментом культури та відповідає за медіа та спорт. Величезна мережа спортивних клубів по всій території Сполученого Королівства управляється через власні національні органи управління спорту. Загалом, така структура у Великій Британії, хоча й складна і багатогарова, задовольняє потреби спорту на всіх рівнях – від розвитку місцевого населення та рекреаційного спорту до найкращих спортсменів-професіоналів, які представляють країну на світовій арені [4].

Китай має національне законодавство, що широко відоме як закон Китайської Народної Республіки про фізичну культуру і спорт, 1995 р., який спрямований на просування і розвиток фізичної культури та спорту в Китаї. Цей закон регулює спорт безпосередньо зі шкільного рівня, надаючи повноваження адміністрації Міністерства освіти Китаю. Закон передбачає застосування національного стандарту кваліфікації фізичного виховання для початківців, які бажають узяти участь у спортивних заходах у своїй школі. Існує також орган з розв'язання спорів, створений відповідно до закону, що встановлює арбітражні установи для розв'язання спору. Цей закон зобов'язує державу вносити спортивні витрати та кошти для спортивного капітального будівництва у фінансові бюджети та плани капітальних інвестицій [5].

Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ) є відносно новою юрисдикцією, але яка швидко розвивається у сфері спортивного права та врегулювання спорів. Обидва найбільших міста країни Дубаї та Абу-Дабі приймають деякі з найпрестижніших спортивних подій у світі, включаючи один з етапів світового чемпіонату зі спортивних перегонів Формули-1, PGA-турніри з гольфу, тенісні турніри ATP та WTA, міжнародні марафони й останній турнір із крикету в Індійській прем'єр-лізі. Значні зрушення відбулися за останнє десятиліття і, як наслідок, національне спортивне агентство від аматорського до професійного рівня тепер дотримується правил міжнародних спортивних органів.

Однією з найвідоміших спортивних асоціацій у країні є Футбольна асоціація ОАЕ. Вона була створена відповідно до Резолюції Міністрів № 17 від 1972 р. Правові повноваження Міністерства молоді та спорту вплива-

ють із двох статутів: Закону № 1 від 1972 р., що стосується повноважень міністерства та Закону № 12 від 1972 р., який регулює діяльність клубів та асоціацій у сфері охорони молоді [6]. ОАЕ також планує закріпитися як всесвітньо визнаний центр врегулювання спорів у спортивній індустрії. Внаслідок угоди між судовим департаментом Абу-Дабі та Міжнародною арбітражною радою зі спорту (ICAS) у країні було створено Арбітражний суд для спорту (CAS). На додаток до цього існує також проєкт закону, що передбачає створення Центру спортивного арбітражу ОАЕ.

В Індії спорт за останні кілька десятиліть перетворився на багатомільярдну індустрію з особливим акцентом на крикет. Це привело до створення окремого міністерства спорту, відомого як Міністерство у справах молоді та спорту. У квітні 2008 р. були створені два відділи, а саме Департамент у справах молоді та Департамент спорту, під керівництвом секретаря Уряду Індії.

Відповідно до Олімпійської хартії, що обмежує вплив уряду спортивних федерацій, спортивні органи Індії є автономними утвореннями. Індійська Олімпійська асоціація відповідає за всі питання, пов'язані з міжнародним представництвом і просуванням спорту у країні. Крім того, існують федерації для неолімпійських видів

260.000.000	Фізична культура і спорт. Туризм
260.010.000	Загальні питання фізичної культури і спорту
260.020.000	Управління у сфері фізичної культури і спорту
260.030.000	Види спорту
260.040.000	Добровільні спортивні товариства
260.050.000	Олімпійський рух. Паралімпійські ігри. Дефлімпійські ігри
260.060.000	Професійний спорт
260.070.000	Спортивні споруди
260.080.000	Працівники закладів фізкультури і спорту. Соціальні гарантії.

Законодавство про фізичну культуру і спорт розвивалося в нашій правовій системі, насамперед, як законодавство про організацію та проведення змагань. Наразі існує близько 1,5 тис. нормативно-правових актів, що регулюють діяльність у сфері фізичної культури та спорту. Державна підтримка фізичної культури і спорту також відображена в Конституції України. Обов'язок держави дбати про розвиток фізичної культури і спорту закріплює ст. 49 Конституції України.

Законодавство, що регулює спорт, є порівняно новим і молодим, але воно не тільки регулює багатомільярдну індустрію, що стосується життя людей у всьому світі, але й допомагає зберегти суть спорту. Сприйняття спортивного права як практики, можливо, залежить від думки тих, хто його практикує. У своєму найбільш фундаментальному сенсі, ця сфера права підтвердила себе протягом останнього десятиліття як така, що гідна значущості, яку вона має нині.

Можна погодитись із С. Алексєєвим, який зазначає, що предметом правового регулювання спортивного права, як комплексної спеціалізованої галузі права, є визначена група суспільних відносин, що характерна лише цьому праву. Під предметом спортивного права вчений розуміє обмежений комплекс суспільних відносин у сфері фізичної культури і спорту – цивільних, трудових і соціального забезпечення, державно-управлінських (адміністративних), фінансових, ресурсного забезпечення, господарських, кримінальних, у сфері спортивної медицини та протидії застосуванню допінгу, міжнародних, процесуальних (зокрема з урегулювання спортивних спорів) [8].

Отже, спортивне право як частина правової системи України поступово починає набувати ознак самостійної

спорту, наприклад, Індійська контролююча рада із крикету [7]. Ці федерації безпосередньо пов'язані з їхніми міжнародними федераціями.

Усі спортивні керівні органи зареєстровані як товариства згідно із Законом про реєстрацію товариств XXI 1860 р. Вони отримують державну допомогу різними засобами, починаючи від прямої фінансової допомоги до непрямих субсидій у вигляді податкових пільг. Як передумова для отримання фінансової допомоги, кожне спортивне товариство повинно мати спостерігача, що призначений урядом, щоб контролювати усі внутрішні процеси.

Україна. Якщо оцінювати положення спортивного права в системі сучасного українського права, то не можна не зауважити, що спортивне право вже існує як галузь законодавства. Існування спортивного права як самостійної галузі права, а також як науки наразі перебуває під питанням. Існування спортивного права як самостійної галузі законодавства визнане легальним шляхом внесення у Класифікатор галузей законодавства України, затверджений наказом Міністерства юстиції України 2.06.2004 р. за № 43/5 з присвоєнням відповідного номера:

галузі права, у межах якої об'єднуються такі правові інститути, як інститут спортивного суддівства, спортивного арбітражу, спортивної відповідальності тощо. Виділення спортивного права в самостійну галузь суттєво сприяє розвитку специфічних за своєю природою та змістом правовідносин.

Постійний розвиток спорту в Україні зумовлює необхідність удосконалення та кодифікації законодавства, яким регулюються спортивні правовідносини. Відсутність кодифікованого та концептуального нормативно-правового акта, дія якого здатна була б урегулювати різні сфери спортивних правовідносин, зумовлює наявність великої кількості декларативних норм спортивного права. Натепер ускладнення реалізації прав та інтересів суб'єктів спортивних правовідносин, наявність правозастосовних колізій призводить, як наслідок, до того, що значний масив суспільних відносин у сфері спорту в Україні залишаються поза межами дії норм права. З огляду на це необхідно принципово переосмислити законодавцем важливість спортивних правовідносин і на законодавчому рівні удосконалити систему норм у галузі спортивних правовідносин аж до створення відповідних кодифікованих актів.

Підсумовуючи, узагальнено можна визначити, що спортивне право є окремою комплексною галуззю права, правові норми якої регулюють різного спектра відносини у сфері фізичної культури та спорту, що виникають між суб'єктами цих відносин при здійсненні фізкультурно-спортивної діяльності, що не може у своїй єдності бути забезпечено нормами однієї основної галузі права.

Список використаних джерел:

1. Cozzillio Michael J. Sports Law 5 / Michael J. Cozzillio & Mark S. Levinstein. – 1997.
2. Carter Burlette. Introduction: What Makes a "Field" a Field? / Burlette Carter. – 1999. – 1 VA.J.SPORTS & L. 234, 245.
3. Greenberg Martin. Foreword to Gardner / Martin Greenberg. – 1999. – Supranote 2, at vii.
4. Hartley Hazel. Sport, Physical Recreation and the Law. – 2nd ed. / Hazel Hartley. – L.: Routledge Cavendish, 2009.
5. Nafziger James A. R. China's Sports Law / James A. R. Nafziger and Li Wei // The American Journal of Comparative Law. – Summer, 1998. – Vol. 46. – No. 3. – P. 453-483.

6. The Development of Sports Law in the United Arab Emirates by Saleh Al Obeidli [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.tamimi.com/law-update-articles/the-development-of-sports-law-in-the-united-arab-emirates>.

7. Secretary, Ministry of Information and Broadcasting v. Cricket Association of Bengal. – AIR 1995. – SC 1236.

8. Алексеев С.В. Спортивное право России : учеб. / С.В. Алексеев ; под ред. П.В. Крашениникова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТА-ДАНА, Закон и Право, 2012.

Надійшла до редколегії 03.08.19

Y. Popko, Ph.D., ass.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE HISTORY OF SPORTS LAW'S FORMATION IN THE WORLD AND IN UKRAINE

The rapid development of sports law in the world demonstrates its independence and individuality. An attempt was made to analyze the development of sports law in the advanced countries of the world and to consider the situation in Ukraine.

Keywords: law, branch of law, sports law, classifier of branches of law.

Е. Попко, канд. юрид. наук, ассист.
Киевский национальный университет им Т. Шевченко, Киев, Украина

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ СПОРТИВНОГО ПРАВА В МИРЕ И В УКРАИНЕ

Стремительное развитие спортивного права в мире демонстрирует свою независимость и индивидуальность. Автором предпринято попытку проанализировать путь развития спортивного права в передовых странах мира и рассмотреть ситуацию в Украине.

Ключевые слова: право, отрасль права, спортивное право, классификатор отраслей права.

УДК 453.35

Е. Ткаченко, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВІДНОСИНИ ВЛАСНОСТІ ПОДРУЖЖЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

З огляду на аналіз наявних теоретичних напрацювань щодо відносин власності подружжя в міжнародному приватному праві визначено сутність категорії права власності та його ключові характеристики. Подано основні підходи до періодизації відносин власності подружжя. На основі цього запропоновано історичну періодизацію правового регулювання майнових відносин подружжя в Україні й інших державах Східної Європи. Ураховуючи сучасні суспільні та економічні зміни в різних країнах світу, розглянуто питання законного режиму майна подружжя. Зроблено висновок про необхідність подальшого дослідження зазначеної проблематики, зважаючи на зміну сутності шлюбно-сімейних відносин.

Ключові слова: відносини власності, режим власності, право власності, подружжя, міжнародне приватне право.

За сучасних умов дослідження питань правовідносин власності залишаються незавершеними, адже в зазначеній сфері можна знайти проблематику, вивчення якої збагатить сучасну науку міжнародного приватного права за допомогою вироблення цілісного уявлення про такі правовідносини. Відповідно, детального вивчення потребують питання, пов'язані з особливостями правового регулювання відносин власності подружжя в міжнародному приватному праві: право власності, що є центральним у системі речових прав, виходить за межі регулювання внутрішньодержавним правом і закріплюється на міжнародному рівні за рахунок поширення правовідносин, ускладнених іноземним елементом [10, с. 515].

У світлі зауваженого вище не можна уникнути розгляду питання права власності загалом, оскільки воно є складним правовим феноменом, що досліджувався науковцями в усі часи. Власність і право власності співвідносяться як зміст і форма одного і того самого явища. Із цього приводу С. Алексеев стверджує, що власність за самою суттю створених відносин – це і право власності. Власність без "права на неї" втрачає будь-який сенс, основи свого існування. Це означає, що при наданні власності загальної характеристики визначального значення набуває її правова складова, яка є основою того, що дві близькі і, водночас, здавалося б, різні категорії – "власність" і "право власності" – за своєю суттю й основними рисами є тотожними,

адже збігаються і перекривають (нехай і не в усьому) одна одну [2, с. 7-27].

На думку Ю. Толстого, право власності є системою правових норм, що регулюють відносини щодо володіння, користування і розпорядження власником належною йому річчю на розсуд власника й у його інтересах, а також щодо усунення втручання всіх третіх осіб у сферу його господарського панування [4, с. 411]. Є. Суханов стверджує, що право власності як суб'єктивне цивільне право – закріплена законом можливість особи на свій розсуд володіти, користуватися і розпоряджатися належним їй майном, одночасно беручи на себе тягар і ризик його утримання [6, с. 32]. З погляду В. Камишанського, право власності – це найбільш речове право, у якому розсуд власника визначається його волею, межами й обмеженнями, встановленими законом в інтересах третіх осіб і суспільства загалом. Власнику належать права володіння, користування, розпорядження своїм майном [5, с. 420]. К. Скловський, зі свого боку, не бачить необхідності давати повного визначення праву власності і пропонує кожному досліднику сконструювати своє визначення цієї категорії, зважаючи на специфічні властивості абсолютного речового права [11, с. 205-215].

У кожній державі центральним правовим інститутом є інститут права власності, адже праву власності належить головне місце в системі речових прав [15, с. 121]. Згідно з позицією О. Юлдашева, у різних правових сис-

темах світу речові права характеризуються двома основними ознаками:

- вони прямо передбачені законодавством: особа не може за своїм бажанням створювати будь-які різновиди речових прав;
- вони належать до прав абсолютних, за яких правочинності носія права відповідає обов'язок усіх інших осіб визнавати їхню дію й утримуватися від їхнього порушення [15, с. 121].

До прикладу, положення § 903 ч. 3 Цивільного уложення Німеччини, присвячені власності, встановлюють правомочності власника. Власник речі може в тій мірі, у якій цьому не перешкоджає закон або права третіх осіб, розпоряджатися річчю на свій розсуд й усувати будь-який вплив з боку інших осіб [7, с. 549-550]. Згідно зі ст. 544 Цивільного кодексу Франції, власність – це право користуватися і розпоряджатися речами найбільш абсолютним чином, якщо тільки їхнє використання не забороняється певними законами або регламентами [3, с. 392].

Можемо стверджувати, що власність – це право максимально повного панування над річчю. Проте з давніх-давен праву відомий феномен спільної власності, коли кілька суб'єктів здійснюють панування над річчю одночасно. У зазначеному випадку особливого значення набуває феномен відносин власності подружжя. При вивченні історії розвитку інституту подружньої власності виникає питання, пов'язане з періодизацією правовідносин власності подружжя.

Наприклад, О. Чефранова пропонує авторську періодизацію, що передбачає три стадії:

- перша стадія – первісна, – що відрізняється спільністю володіння майном усіх членів первісної сім'ї;
- друга стадія характеризується наявністю роздільної або спільної часткової власності;
- третя стадія пов'язана із формуванням особливої майнової спільності, в основі якої лежить спільна власність подружжя щодо придбаного під час шлюбу майна [14, с. 7].

А. Слепакова, проводячи дослідження історичного розвитку правового регулювання майнових відносин подружжя, цілеспрямовано утрималася від виділення будь-якої періодизації правовідносин власності подружжя [12, с. 55-82]. Такий підхід, на наш погляд, легко пояснюється тим, що еволюція майнових відносин подружжя з часів Київської Русі і дотепер відбувалася під впливом релігійних, економічних і політичних чинників. Наприклад, самотність України, що реалізувалася в її просторово-географічній ролі по осі "Схід – Захід", розпорошена урбанізація, століття кріпацтва, православна релігія, що стала на кілька століть майже монопольним регулятором шлюбно-сімейних відносин, період радянської влади – перелік основних причин, що призвели до розрізненості правових норм, застосування яких ставилося часом у залежність від географічних і соціальних факторів. Іноді науковці висловлювали абсолютно протилежні погляди щодо дії того чи іншого принципу побудови правовідносин власності подружжя протягом одного і того ж історичного періоду, щодо однієї і тієї ж географічної місцевості або соціального прошарку населення. Усе це створює чимало перепон у правильному тлумаченні, зіставленні і встановленні певної періодизації розвитку правовідносин власності подружжя для сучасних фахівців.

Представляється можливим визначити найбільш яскраво виражені принципи побудови правовідносин подружжя, що визначають режим їхнього майна на теренах України й інших держав Східної Європи в різні історичні періоди:

1) період Київської Русі – IX ст. Режим майна побудований на принципах спільності всього майна подруж-

жя незалежно від способів і часу його придбання, де право розпорядження одноосібно належить чоловікові. Майновий стан дружини поставлено в залежність від форми, у якій укладався шлюб;

2) період X–XIII ст. Режим майна побудований на принципах спільності всього майна незалежно від часу і способів його набуття, де подружжя діє як єдиний суб'єкт у договорі або майном розпоряджається чоловік за згодою дружини;

3) період XIV–XVII ст. Режим майна побудований на принципах спільності набутого у шлюбі майна, де обидва з подружжя вважаються власниками. Майно кожного з подружжя становить придбане до шлюбу майно, а також те майно, що придбане під час шлюбу відповідно до безоплатних угод. Спільним майном розпоряджаються обидва члени подружжя, діючи як єдиний суб'єкт у договорі, або ж майном розпоряджається чоловік за згодою дружини. Чоловік розпоряджається своїм майном самотійно, а дружина – за згодою чоловіка;

4) період XVIII–XIX ст. Режим побудований на принципах роздільності майна незалежно від часу і способу його придбання;

5) XX ст. Режим побудований на принципах спільності майна, придбаного подружжям у шлюбі. Майном подружжя є майно, придбане до шлюбу і придбане в шлюбі, згідно з безоплатними угодами. Правомочності щодо майна, яке належить на праві спільної власності, обидва з подружжя здійснюють за обоюсторонньою згодою. Розпорядження майном кожного з подружжя проводиться самотійно, без згоди другого члена подружжя.

Сучасний, об'єктивний погляд на ситуацію було висловлено О. Чефрановою, яка, провівши комплексне всебічне дослідження зазначеної проблематики, висунула припущення, що імперативне встановлення радянською владою загальної власності на майно було продиктовано аж ніяк не прагненням до захисту жінки, яка не мала самотійного джерела доходу: демографічні дані вказують на практичну відсутність дружиндомогосподарок у СРСР. На думку автора, спільність майна визначалася політичними й ідеологічними чинниками, спрямованими на викорінення будь-яких проявів самотійності й незалежності особистості від держави. З огляду на зазначене, вважаємо, що і відсутність інституту шлюбного договору в радянському праві є природним продовженням послідовної ідеологічної політики КПРС.

У 1990-х рр. розпад радянського ладу, суспільні й економічні зміни створили неминучу потребу не тільки в серйозному корегуванні, а й у кардинальній зміні низки інститутів сімейного законодавства. Зокрема, науковці почали порушувати питання законного режиму майна подружжя.

І. Жилінкова, наприклад, під законним режимом майна подружжя визначає такий порядок регулювання майнових відносин подружжя, що базується безпосередньо на нормах законодавства і має універсальний характер, тому що розрахований на всіх осіб, які мають статус подружжя [9, с. 166]. Схожу позицію займає й А. Слепакова, проводячи відмінності між спільністю придбаного в шлюбі майна, як основоположного принципу регулювання подружніх відносин, і режимом речей, що належать подружжю на праві спільної сумісної власності [12, с. 196]. На думку О. Чефранової, під правовим режимом майна подружжя слід розуміти комплекс цивільно-правових, сімейно-правових, цивільно-процесуальних засобів, що поєднують дозволи, заборони, позитивні зобов'язання і заходи примусу, спрямовані на регулювання майнових відносин між подружжям із метою забезпечення єдності сім'ї, захисту майнових інтересів подружжя загалом і кожного з подружжя окре-

мо, а також встановлення балансу між інтересами особистості, сім'ї та суспільства [13, с. 27].

На думку М. Дяковича, законний режим майна подружжя – це правовий інститут, що визначений та комплексно врегульований нормами цивільного і сімейного права. Законний режим майна подружжя можна, зі свого боку, поділити на дві групи: майно, яке перебуває у спільній сумісній власності (режим спільності), та майно, яке є особистою приватною власністю дружини та чоловіка (режим роздільності). Крім законного режиму майна подружжя, існує ще й договірний режим, який визначається не законом, а домовленістю між подружжям [8, с. 128].

Резюмуючи викладене вище, під законним режимом майна подружжя пропонуємо розглядати порядок регулювання відносин, які складаються з приводу майна подружжя, що визначає характер й обсяг прав та обов'язків кожного з подружжя щодо цього майна.

Однак нині відносини власності подружжя також стають предметом регулювання міжнародного приватного права, адже дедалі більшого поширення набувають шлюбно-сімейні відносини, ускладнені іноземним елементом. Наприклад, у ст. 3 Гаазької конвенції про право, що застосовується до режимів власності подружжя, від 14 березня 1978 р. визначається, що режим власності подружжя регулюється внутрішнім правом, визначеним подружжям до шлюбу. Подружжя може визначити тільки одне з поданих прав:

- право будь-якої держави, громадянином якої є один із подружжя під час такого визначення;
- право тієї держави, у якому один із подружжя має своє звичайне місце проживання під час такого визначення;
- право першої держави, у якій один із подружжя набуває нове звичайне місце проживання після шлюбу [1].

Право, визначене таким чином, застосовується до всієї власності подружжя. Проте подружжя, незалежно від того, визначило воно чи ні право згідно з попередніми абзацами, може, щодо всього або деякого нерухомого майна, визначити право того місця, де розміщена ця нерухомість. Подружжя може, крім того, передбачити, щоб нерухомість, яка може бути згодом придбана, регулювалася правом місця, де така нерухомість розміщена [1].

Зі свого боку, ст. 4 згаданого документа зазначає: якщо подружжя до вступу в шлюб не визначило застосовне право, то режим їхньої власності регулю-

ється внутрішнім правом держави, у якій обоє набувають своє перше звичайне місце проживання після вступу в шлюб [1].

Однак, ураховуючи той факт, що нині шлюбно-сімейні відносини за участі іноземних громадян набувають дедалі більшого поширення, часто виникають проблеми, пов'язані з тим, що подружжя є громадянами різних держав, адже урізноманітнюються не тільки способи укладання шлюбу, а й відносини власності. З огляду на це регулювання питання відносин власності подружжя в міжнародному приватному праві набуває дедалі більшої теоретичної та практичної актуальності і потребує подальшого детального вивчення.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про право, що застосовується до режимів власності подружжя від 14 березня 1978 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_923.
2. Алексеев С.С. Право собственности. Проблемы теории : монограф. / С.С. Алексеев. – М. : НОРМА: НИЦ Инфра-М, 2012.
3. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) Code civil des Français (Code Napoléon) / пер. с франц. В.Н. Захватаева. – М. : Инфотролик Медиа, 2012.
4. Гражданское право : в 3 т. / под ред. Ю.К. Толстого, А.П. Сергеева. – М. : ТК "Велби", Изд-во "Проспект", 2005. – Т. 1.
5. Гражданское право : в 3 ч. / под ред. В.П. Камышанского, Н.М. Коршунова, В.И. Иванова. – 2-е изд., перераб и доп. – М. : Эксмо, 2010. – Ч. 1.
6. Гражданское право : в 4 т. / отв. ред. Е.А. Суханов. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – Т. 2: Вещное право. Наследственное право. Исключительные права. Личные неимущественные права.
7. Гражданское уложение Германии. Вводный закон к Гражданскому уложению / пер. с нем., науч. ред.: Н.Г. Елисеев, А.Л. Маковский, Т.Ф. Яковлева. – М. : Волтерс Клувер, 2004.
8. Дякович М.М. Сімейне право / М.М. Дякович. – К. : Правова єдність, 2009.
9. Жилинкова И.В. Правовой режим имущества членов семьи / И.В. Жилинкова. – Х. : Ксилон, 2000.
10. Котляр О.І. Регулювання права власності за міжнародним правом / О.І. Котляр // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 515-520.
11. Скловский К.И. Собственность в гражданском праве / К.И. Скловский. – 5-е изд., перераб. – М. : Статут, 2010.
12. Слепакова А.В. Правоотношения собственности супругов : монограф. / А.В. Слепакова / Москов. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова; Исслед. центр частного права. – М. : Статут, 2005.
13. Чефранова Е.А. Имущественные отношения супругов : науч.-практ. пособ. / Е.А. Чефранова. – М. : Эксмо, 2008.
14. Чефранова Е.А. Механизм семейно-правового регулирования имущественных отношений супругов : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Елена Александровна Чефранова ; Гос. образоват. учреждение высшего профессионального образования "Росс. прав. акад. Министерства юстиции Российской Федерации". – М., 2007.
15. Юлдашев О.Х. Міжнародне приватне право: Теоретичні та прикладні аспекти / О.Х. Юлдашев. – К. : МАУП, 2004.

Надійшла до редколегії 20.12.19

Ye. Tkachenko, Ph.D. Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PROPERTY RELATIONS BETWEEN SPOUSES IN THE PRIVATE INTERNATIONAL LAW: THEORETICAL ASPECTS

On the basis of the analysis of the available theoretical developments concerning property relations between spouses in the private international law, the essence of the category of property rights and their key features are determined. The main approaches to periodization of property relations between spouses are given. On this basis, a historical periodization of the legal regulation of property relations between spouses in Ukraine and in the other countries of Eastern Europe is proposed. Taking into account current social and economic changes in different countries of the world, the issues on the legal regime of property of spouses are considered. The conclusion stresses the necessity of further exploration of this topic in the context of change of the essence of marriage and family relations.

Keywords: property relations, property regime, property rights, spouses, private international law.

Е. Ткаченко, асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ОТНОШЕНИЯ СОБСТВЕННОСТИ СУПРУГОВ В МЕЖДУНАРОДНОМ ЧАСТНОМ ПРАВЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Исходя из анализа имеющихся теоретических работ касательно отношений собственности супругов в международном частном праве, определена сущность категории права собственности и его ключевые характеристики. Представлены основные подходы к периодизации отношений собственности супругов. На основе этого предложена историческая периодизация правового регулирования имущественных отношений супругов в Украине и других государствах Восточной Европы. Учитывая современные общественные и экономические изменения в различных странах мира, рассмотрены вопросы законного режима имущества супругов. Сделан вывод о необходимости дальнейшего исследования данной проблематики с учетом изменения сущности брачно-семейных отношений.

Ключевые слова: отношения собственности, режим собственности, право собственности, супруги, международное частное право.

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Випуск 1(49)

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та електронні носії не повертаються.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 6,5. Наклад 300. Зам. № 219-9573.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № МВ1.
Підписано до друку 23.12.19

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01030
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.univ.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02